

esély

2000/6

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

- 3 Babusik Ferenc: Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében – I.
24 Pik Katalin: A cigány gyerekek és az óvoda esete – I.

MAGYAR VALÓSÁG

- 42 Sulyok László: Hajléktalanszállók Kőbányán

SZOCIÁLIS MUNKA

- 64 Gyukits György – Keresztes Cecília: Szociális munka a hospice-szellemű ellátásban
87 Varsányi Erika: Időélmény a segítség gyakorlatában
105 Koltayné Billédi Katalin: Főiskolai hallgatók pályaszocializációs vizsgálata – I.

RECENZIO

- 114 Csákó Mihály: Egy alpműgyanus könyv
117 Marosán György: Merre mutat a történelem nyila?

BABUSIK FERENC¹

Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében² – I.

Átfogó kutatásunk eredményei képet adnak a magyarországi roma népesség mai általános iskolai reprezentációjáról, az esetleges szegregációról (például „roma osztályok”, gyógypedagógiai képzés), normál oktatás, illetve a speciális kisebbségi képzés szerepéről, összefüggésben a demográfiai trendekkel, a regionalitással, a méretekkel, a finanszírozással stb. Tanulmányunkat a folyóirat következő számában folytatjuk.

Bevezetés

1971-től az 1992/93-mas tanévig az általános iskolákban és valamennyi középfokú oktatási intézményben az évről évre ismétlődő iskolaszintű adatszolgáltatásokban az ott tanító pedagógusok külön értékelték a cigány tanulók iskolai előmenetelét. Ebből az időszakból viszonylag pontos adatokkal³ rendelkezünk a magyarországi általános iskolás korú roma népesség létszámáról és településszintű arányairól, a teljes népességen belül.

Az 1993/94-es tanévtől az MKM etnikai hovatartozást is jelölő statisztikai nyilvántartása adatvédelmi okokból megszűnt, ennek következtében a további vizsgálatok csak becslésekre hagyatkozhattak.

A cigányság általános iskolai oktatásának, az alapfokú oktatási rendszerben elfoglalt helyének, sikertelenségének, sikertelenségük okainak elemzésére született tanulmányok mindegyike kénytelen volt – legalábbis országos szinten – a legutolsó, 1993-mas adatfelvételre támaszkodni⁴.

Szükségesnek mutatkozott tehát egy olyan átfogó vizsgálat megtervezése és végrehajtása, amely eredményeiben egyaránt számot tud

1 A szerző pszichológus, kutató, a Delphoi Consulting vezetője.

2 A kutatás teljes anyaga letölthető a következő webről: <http://www.delphoi.hu>

3 Az adatok pontosságának kérdése nem független attól, hogy hogyan definiáljuk a „cigány” vagy „roma” népességhez való tartozást. Ezt a kérdést más helyütt részletesen elemeztük. Lásd: Fiáth, 2000.

4 Ez alól kivételt jelent az iskolai szegregációt taglaló ombudsmani jelentés (Kaltenbach, 1999).

adni úgy a cigányság mai általános iskolai reprezentációjáról, mint az esetleges szegregáció jelenlétéről (ún. „cigány osztályok”, a gyógynevelési pedagógiai képzésben felülreprezentáció stb.), továbbá a normál képzésnek, valamint speciális kisebbségi programoknak az iskolai sikerességére–sikertelenségére gyakorolt hatásáról, mindezt összefüggésben az iskola egyéb jellegzetességeivel (regionalitás, méret, finanszírozás stb.).

A vizsgálatot a Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány, illetve az OM Közoktatási és Kisebbségi kapcsolatok Főosztálya támogatásával végeztük el.

A vizsgálat célcsoportja és az értékelhető sokaság

A kutatás alapja – mint egyedül rendelkezésre álló, kiinduló adat – az MKM által utoljára az 1992/93-mas tanévben az általános iskolákban felvett, a cigány tanulókra vonatkozó adatsor volt.

Az adatbázis tartalmát iskolánként összehasonlítottuk az OM Statisztikai Osztálya által rendelkezésünkre bocsátott, az 1998/99-es tanévre vonatkozó iskolai adatokkal, ennek segítségével az 1993-mas adatbázisból kiszűrtük az azóta megszűnt iskolákat.

Az így előállított adathalmaz azt az állapotot tükrözi, amely az 1992/93-mas tanévben a roma tanulók lélekszámára és arányára jellemző volt: az általános iskolák közel 70 százalékában a roma tanulók aránya 10 százalék alatti, míg 15,5 százalékában 20 százalék feletti volt.

Mivel a kutatás céljai szerint minden olyan iskolát el kellett érni, amelyben számottevő arányban tanulhatnak roma gyerekek, ezért úgy döntöttünk, hogy az összes olyan iskolát megkeressük, amelyben az 1992/93. tanévben 8,5 százaléknál magasabb volt a roma tanulói arány. Ennek megfelelően összesen 986 iskola (az összes általános iskola 28,7 százaléka) kapta meg a kérdőívet.

A válaszadási arány az iskolák részéről 36,6 százalék volt – ez az arány a postai úton való lekérdezés gyakorlatában igen magasnak számít.

Budapest volt az egyetlen település, ahonnan nem érkezett értékelhető válasz⁵. A főváros kivételével a válaszoló iskolák pontosan tükrözték azokat az arányokat, amelyeket a megkeresett iskolák képviseltek: az egyes megyékre, településtípusokra (megyei jogú városokra, városokra, valamint a községekre), illetve az egyes településméret-kategóriákra vonatkozó, a megkeresett minta szerkezetével egyező válaszára biztosította, hogy eredményeink – Budapest kivételével – a településszerkezettől függetlenül megbízhatóak.

⁵ A kutatási gyakorlatban Budapest mindig is „nehezebb terepnek” bizonyul. Mivel a fővárosi mintába összesen 34 iskola került be, a válaszoló összesen 3 iskola a fővárost önállóan értékelhetlenné tette: ezek az adatok a megyei jogú városok adataival kerültek egy kategóriába.

A következő kérdés, hogy az iskolák válaszadási hajlandósága milyen mértékben függött a bennük tanuló roma gyerekek arányától.

A roma tanulók iskolai aránya következetes hatást gyakorolt az iskoláknak a kutatásban való együttműködési készségére. Minél magasabb egy adott iskolában a roma tanulók aránya, az iskola annál érdekeltbbnek mutatkozott a kutatásban való közreműködésre: míg a 10 százalék alatti roma tanulóarányal rendelkezők közel 30 százaléka válaszolt, addig a 40 százalék feletti arányúaknak már közel fele.

Mivel ismert, hogy a magas roma tanulói arányú iskolák elsősorban a kisebb településeken találhatóak, ezért megvizsgáltuk, hogy mennyire befolyásolta a részvételt a település lélekszáma, vagyis, hogy mekkora településen van az iskola. Eredményeink szerint az iskolák ettől a változótól függetlenül válaszoltak, vagyis a nagyobb lélekszámú településen lévő, kisebb roma tanulói arányú iskolák éppen úgy kevésbé válaszoltak, mint a kistelepülések (ahol a romák népességbeli aránya egyébként magasabb), ebből következően *a válaszadási hajlandóságot szinte kizárólag az a kérdés határozta meg, hogy az iskola életét milyen mértékben befolyásolja a falai között tanuló roma gyermekek aránya.*

A településtípustól és megyei hovatartozástól nagyjából független válaszadási arányok következtek (Budapest kivételével) *az értékelhető 361 iskola pontosan reprezentálja a roma népesség iskolai, valamint demográfiai szintű elhelyezkedését és arányait.* Ebből következően az adatok igen pontosan követhetővé teszik az elmúlt hat évben bekövetkezett változásokat is.

Adataink megfelelték az elemzési igényeknek, biztosították a statisztikai megbízhatóság követelményeit. *A 361 iskolából nyert adatok megbízhatóan reprezentálják mindazon magyarországi általános iskolák összességét, amelyekben a roma gyerekek aránya meghaladta a 8,5 százalékot.*

A kutatási eredmények reprezentativitására jellemző adat, *hogy az érintett 361 iskolában tanulók összlétszáma 86 310 fő, a roma diákok létszáma pedig 26 464 fő.*

A roma tanulókra vonatkozó adatok feltárhatósága

A kérdőív a tanulók etnikai hovatartozására vonatkozó kérdéseket is tartalmazott. E kérdések megválaszolása természetesen konkrét személyek meghatározása nélkül történt, így a kérdőívek feldolgozójának pusztán számadatok kerültek a birtokába. Ez az információ nem minősül személyes adatnak, így nem ütközik sem az adatvédelmi törvény (1992. LXIII.), sem a statisztikáról szóló törvény (1993. XLVI.) rendelkezéseibe. A személyes adatok védelméről szóló törvény szerint ugyanis a személyes adat „meghatározott természetes személy”-re vonatkozó, vele közvetlenül összefüggésbe hozható adat. Mivel a kérdőív nem „meghatározott természetes személy”-re, hanem a tanulók egy csoportjára vonatkozó kérdéseket tartalmazott (hasonlóan: a

válaszoló iskolák létszám- és arányadatokat közöltek), így egyértelmű annak jogszerűsége: a kérdőívek kitöltése, valamint az adatok feldolgozása során személyiségi jogok sem sérültek, hiszen személyiségi jogról, azaz személyhez fűződő jogról csak meghatározott személlyel összefüggésben beszélhetünk. Az iskolák adatközlése, amely meghatározott személyektől függetlenül iskolai csoportok arányaira vonatkozott, jogi értelemben (statisztikai relevanciája ellenére) véleménynek tekinthető, így nem esett az adatkezelés törvényi szabályozása alá.

Demográfiai összefüggések

A roma tanulók iskolai arányainak változása 1993–1999 között

A roma népesség lélekszámának alakulásával, annak becslési eljárásaival több tanulmány is kimerítően foglalkozott⁶. A tankötelezettségi korú roma fiatalok általános iskolai reprezentációja szempontjából az az összefüggés érdemel figyelmet, amely szerint a magyarországi népesség, illetve a roma népesség a demográfiai fejlődés más-más szakaszában tart. Míg a népesség egésze „öregszik”, azaz a népességen belül a fiatal korcsoportok aránya csökkenő tendenciájú, addig a roma népesség „fiatalodik”. Jellemző az igen magas születési, és egyúttal a magas halálozási arány, emellett a teljes népességhez képest alacsonyabb a várható élettartam (a roma népesség a demográfiai fejlődés ún. átmeneti szakaszában van). Ezt a demográfiai összefüggést szemlélteti a következő ábra:

1. ábra A roma népesség lélekszámának alakulása Magyarországon⁷

⁶ Hablicsek, 1999, Kertesi, 1998, Zombory–Kovai, 2000.

⁷ 1990, 1995, 2000 Hablicsek (1999) számításai, 1998: számított adat.

A demográfiai trend ismeretében tehát számíthattunk arra, hogy az iskolák többségében átlagosan mintegy 10 százalékponttal magasabb a roma gyerekek aránya 1999-ben, mint 1993-ban. A demográfiai becslés természetesen nem veheti figyelembe a cigányság lélekszámának a lehetséges migrációból adódó ingadozásait, illetve azt a jelenséget (amelyet eseti, egy-egy településre vonatkozó kutatások írtak le), miszerint a nem roma szülők az „elcigányosodó” iskolákból más iskolába íratják gyerekeiket, és ez a természetes demográfiai szaporulatnál lényegesen jobban megemelheti egyes iskolákban az ott tanuló roma gyerekek arányát (és fordítva).

A fenti megfontolásokat lényegében igazolják a felvett iskolai adatok.

Az iskolák tömegét tekintve átlagosan valóban 10 százalékos aránynövekedést tapasztalunk. Az aránynövekedés mögött azonban esetenként komoly eltérés van: egyes iskolákban a roma tanulók aránya akár 10 százalékról 70 százalékra is felszökhetett, míg más iskolákban az arány nullára csökkent. Megfigyelhető, hogy *minél magasabb volt egy iskolában 1993-ban a roma gyerekek aránya, az eltelt 6 évben arányuk annál nagyobb mértékben emelkedett*. Hasonlóan: minél alacsonyabb volt az 1992/93-mas tanévben az arányuk, úgy az elmúlt időszakban az alacsony arányok csökkentek. Az iskolákat a roma tanulói arányok szerint rétegekbe sorolva pontosabban követhetjük ezt a „koncentrációs tendenciát”:

2. ábra *A roma tanulók arányának százalékos változása 1993 és 1999 között, rétegenként*

– Az 1992/93-mas tanévben magas, 40 százalék feletti roma tanulói arányú iskolák közül mindössze 3,1 százalékban csökkent a roma gyerekek aránya – a 25–39,99 százalékos sávban.

– Ugyanakkor azoknak az iskoláknak közel a felében (44 százalék), amelyekben hat évvel ezelőtt a roma gyerekek aránya 25–39,99 százalék között volt, mára ez az arány a 40 százalék feletti sávban található, míg mindössze 8,8 százalékban csökkent.

– Ugyanez az arányeltolódás mondható el azokról az iskolákról is, amelyekben hat évvel ezelőtt a roma tanulók aránya 15–24,99 százalék közé esett – ezekben az iskolákban is jelentősen, mintegy 15–15 százalékkal nőtt ez a tanulói arány.

– A hat évvel ezelőtt 15 százalékos vagy ez alatti roma tanulói arányú iskolákban az előbbi tendencia megáll, illetve megfordul. Azon iskolák közül, amelyekben az 1992/93-mas tanévben a roma diákok aránya 10–14,99 százalék közé esett, mára 20,3 százalékban ez az arány a 0–9,99 százalékos sávban van (azaz a roma diákok aránya jelentősen csökkent), míg 44,6 százalékban egy sávval feljebb kerültek. Azon iskolák közül, amelyekben hat évvel ezelőtt minimum 8,5 százalék roma fiatal tanult, mára 41,7 százalék a 0–9,99 százalék sávban van, vagyis ennyi roma fiatal tanul ezekben az iskolákban. Ezzel együtt ezen iskolák egy tizedében mintegy 5 százalékkal, egyharmadában 5–15 százalékkal, míg ismét egy tizedében 15–40 százalékkal nőtt a roma tanulói arány.

Megállapítható tehát, hogy – legalábbis fő tendenciáiban – az alacsony roma tanulóarányú iskolákban a roma tanulók aránya csökken, ugyanakkor a magasabb roma tanulói arányú iskolákban egyértelműen növekszik. A jelenség hátterében (noha erre kutatásunk nem tért, nem is térhetett ki), mint már említettük, egyes megfigyelések szerint egyebek közt az áll, hogy amennyiben egy adott iskolában a roma tanulók aránya növekedni kezd (a demográfiai különbségekből adódóan), úgy egy bizonyos küszöb felett a nem roma szülők a gyerekeiket más iskolába viszik át. A szabad iskolaválasztásból adódó lehetőséggel természetesen a nagyobb településeken, illetve elsősorban a nagyvárosokban élnek inkább a nem roma szülők, míg kisebb települések esetén (ahonnan csak a szomszéd vagy messzebb fekvő településre tudják átvinni gyerekeiket), ez a speciális ingázás inkább az anyagi helyzet függvénye (buszbérlet a gyerekeknek, gépkocsi stb.). Kutatásunk ugyanakkor – mivel a kérdést települési és egyéb jellemzők szerint is vizsgáltuk – erősen árnyalja azt a képet, amely a magas roma tanulóarányú iskolák „elcigányosodása” mögött kizárólag szegregatív mechanizmusokat tételezne.

Többek között ugyanis az is lényeges kérdés, hogy hogyan függ össze a roma gyerekek iskolai aránya az adott település demográfiai jellegzetességeivel.

Az iskolai arányok összefüggése a település méretével⁸

Mivel a válaszoló iskolák az összes olyan általános iskolát reprezentálják, amelyben jelentősebb arányban (8–10 százalék felett) tanulnak roma gyerekek, ezért az ilyen iskolák településméret szerinti eloszlása jól tükrözi az összes roma gyereket tanító általános iskola eloszlását.

A mért iskolák százalékos eloszlása településméret szerint

Lakossági réteg (fő)	%
153–1000	25,8
1001–1500	17,5
1500–3000	25,2
3000–10000	13,6
10000 felett	18,0
Összes	100,0

Egynegyedük tehát 1000 fő alatti kistelepülésen található, míg kevesebb mint 20 százalék található városi méretet jelentő, 10 000 fő feletti településen.

3. ábra A roma tanulók aránya (százalékos rétegenként) településméret szerint

– A 40 százalék feletti roma tanulóarányú iskolák 30 százaléka, a 25 százalék feletti iskoláknak pedig több mint fele (55,6%) az 1500 fő alatti településeken található. Az ilyen iskoláknak egyúttal mintegy az ötöde (19,4%) azonban a 10 000 lakos feletti településeken működik.

– A másik végleten a 10 százalék alatti roma tanulóarányú iskolák közel negyven százaléka található a nagyobb városokban, nagyköz-

⁸ A településméret adatainak forrása: KSH, Terinfo, 1998. év végi adatok.

ségekben (10 000 lakos felett), ugyanakkor a maradék több mint hatvan százalék meglehetősen egyenletesen oszlik el az egyes településméretek között.

Fő tendenciáiban adataink megerősítik azt az ismert összefüggést, amely szerint a magas roma tanulói arányú iskolák elsősorban a kis-településeken találhatók.

Az iskolai arányok mellett azonban legalább olyan lényeges kérdés az is, hogy az adott iskola mekkora tanulólétszámmal rendelkezik.

Az iskolák átlagos tanulólétszáma, vagyis az iskola mérete – bár ez természetesen erősen függ a település lélekszámától – jellemzően más összefüggést mutat a 10 000 lakos feletti településeken, mint a kisebbekben, a roma tanulók arányától függően.

– Az 1000 lakos alatti települések tipikus iskolamérete a 100 tanuló alatti iskola. Ebben az esetben nincs kimutatható erős összefüggés aközött, hogy mekkora az iskola átlagos tanulólétszáma, illetve hogy milyen magas–alacsony a roma tanulók aránya.

– Az 1000–1500 lakosú településeken egyedül az alacsony – 0–10 százalék közötti – roma tanulói arányú iskolák kisebbek (nem sokkal, mintegy 30–40 tanulóval), mint a magasabb roma tanulói arányúak.

– A 3000 lélekszám feletti települések esetében figyelemre méltó ingadozás regisztrálható: a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb roma tanulói arányú iskolák átlagos tanulólétszáma 100–200 fővel alacsonyabb, mint a közepes (10–40 százalék között) roma tanulólétszámú iskoláké.

– A 10 000 fő feletti települések esetében ez a jelenség azzal egészül ki, hogy a legmagasabb, 40 százalék feletti roma tanulóarányú iskolák átlagos tanulólétszáma mintegy a fele azon iskolákénak, amelyekben alig tanulnak roma gyerekek.

Bár nem vizsgáltuk, hogy az adott iskola a település mely részén, tehát hogy a centrumban vagy a periférián található-e, az eddigi városi kutatásaink⁹ tapasztalataiból az előbb leírt jelenség egy magyarázatát megkockáztathatjuk: azokon a településeken, amelyekben legalább 3 vagy több általános iskola működik, az iskolák közül minimum egy a település perifériáján található (ellentétben azon iskolákkal, amelyek jellemzően a centrumban, gyakran a főtér közelében vannak). Tapasztalataink szerint – bár városi kutatásainkban ezek informálisak – a periférián található iskolák egyrészt általában jóval kisebbek (kisebb a teljes tanulólétszámuk), másrészt elhelyezkedésükből következően (abból, hogy nem „elit” helyzetben vannak) a cigány tanulók aránya ezekben az iskolákban jellemzően magasabb. Ezt kiegészíti persze az a tény is, hogy a településeken – a kifejezetten jelentős, pl. megyei jogú városok gyakori kivételével – a roma népesség szintén a periférián él.

⁹ Városi oktatási rendszerek átfogó kutatásai – Szolnok, Kiskunfélegyháza 1997, Szombathely, Csongrád 1999 – Delphoi Consulting 1997–1999.

A roma tanulók arányainak alakulása az egyes évfolyamokon

Mivel az iskolákat vizsgálva a roma tanulók aránya és az átlagos iskolai össztanulólétszám között kimutatható összefüggés áll fenn, ráadásul az osztályok létszáma evidens módon függ össze az iskola méretével, ezért az iskolákat, azok mérete szerint, egyenletes rétegekbe soroltuk.

Az iskolák eloszlása átlagos tanulólétszám-rétegek szerint

	%
–120 tanulóig	25,1
121–200 tanuló	27,3
201–320 tanuló	23,1
321 feletti	24,5

Adataink szerint az egyes iskolai évfolyamokon tanulók összlétszáma (amelyben a roma és nem roma tanulók egyaránt megjelennek) évfolyamtól függetlenül állandó! Ez az összefüggés látszólag ellentmond annak a ténynek, hogy az egy évtizede a demográfiai hullámvölgy hatásaként megfigyelhető általános iskolai tanulói létszámcsökkenés, ha kis mértékben is, de folytatódni látszik.

4. ábra A roma tanulók átlagos létszáma évfolyamonként és iskola-méretenként

Az ellentmondást két összefüggés oldja fel. Egyrészt azokat az iskolákat vizsgáltuk, amelyekben a roma tanulók aránya egy bizonyos hányadot meghalad. Mint a bevezetésben láttuk, ez a tömeg az összes magyarországi általános iskola mintegy 30 százalékát jelenti.

Másrészt az egyes évfolyamok tanulólétszámának állandósága mögött két egymásnak ellentmondó demográfiai tendencia húzódik meg,

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

amelyek egymást kiegyenlítik: a nem roma tanulók létszáma évfolyamonként csökken, míg a roma tanulók létszáma növekszik.

A roma népesség fiatal (illetve fiatalodó) korösszetételéből következően azt várhatnánk, hogy az iskola méretétől – egyúttal a település méretétől – függetlenül az egyre alacsonyabb évfolyamokon következően egyre magasabb számszerű értéket kapunk a roma tanulók létszámát illetően.

Elméleti várakozásunkkal ellentétben az évfolyamok közötti létszámnövekedés nem független az iskola méretétől (összes tanulói létszámától): a *demográfiai trendnek megfelelő növekedés egyértelműen a nagyobb (200 fő feletti) iskolák esetére érvényes*, a kisebb – elsősorban a 120 tanuló alatti – iskolák esetében nem találunk ilyen évfolyamközi növekedést.

5. ábra Roma tanulók átlagos létszáma évfolyamonként és településméret-rétegenként

A kis tanulólétszámú iskolák esetében tapasztalható demográfiai „egyenletesség” egyértelműen megfeleltethető a település méretéhez kapcsolódó, hasonló tendenciának: az 1500 lakos alatti települések általános iskoláiban az egyes évfolyamokon az átlagos roma tanulólétszám közel azonos.

Egyértelműnek tűnik tehát, hogy az enyhén csökkenő tanulólétszám mellett tapasztalható roma tanulói létszámnövekedés alapvetően a település méretétől függő jelenség.

Ezt az értelmezést erősíti a nem roma tanulók átlagos létszámának településmérettől függő évfolyamközi eltérése is.

A nem roma tanulóakra vonatkozó létszámcsökkenés a vizsgált, ma-

gas roma tanulói arányú iskolákban¹⁰ egyértelműen csak a 3000–10 000 lakos közötti településeken állapítható meg. Ugyanakkor az 1000 lakos alatti településeken a nem roma tanulók létszámának enyhe csökkenését a roma tanulólétszám igen enyhe növekedése kompenzálja.

Az iskolai tanulólétszámokra vonatkozó fenti adatok egy általánosabb, a települések méretével (urbanizációs fokával) összefüggő demográfiai összefüggést sejtetnek. Nevezetesen: a cigányság fiatal korösszetételéből adódó létszámnövekedése nem egyenletes, elsősorban a nagyobb településekre vonatkozó jelenség. A jelenséget azért nevezhetjük hézagos adatokon alapuló sejtésnek, mert az utolsó, 1993–94-es, reprezentatív cigányvizsgálat óta nem állnak rendelkezésünkre ezt megerősítő vagy cáfoló, országos reprezentációjú adatok. Ugyanakkor a két évvel ezelőtt, az ózdi régióban végzett reprezentatív kutatásunk¹¹ megerősíteni látszik ezt a sejtést. Akkori adataink szerint (amelyek a 14 és 29 év közöttiek reprezentatív mintáján vett adatfelvételen alapulnak) minden ellenkező várakozással szemben nem az apróbb településeken, hanem a nagyközségekben és Ózdon magasabb az egy családban élő gyermekek száma. Egyúttal a községekben gyakoribb az egy gyermeket nevelő (azonos átlagos korú) család, míg a nagyobb településeken gyakoribbak a 2-3 gyermeket nevelő (hasonló korú) családok (miközben a 4 és több gyermeket nevelő családok arányában nem mutatható ki különbség, amely arány amúgy is igen alacsony).

Az iskolák speciális képzési kínálata

Vizsgálatunkban az elmúlt évek iskolai szegregációs formákat feltáró kutatásai nyomán kiemelt szerepet szántunk az iskolák speciális képzési kínálata elemzésének. Egyrészt arra kerestünk választ, hogy melyek az egyes kínálati elemekkel rendelkező iskolák jellemzői, milyen összefüggések tárhatók fel az iskolák mérete, települési jellemzői stb. és az egyes kínálatok között. Másrészt az előzőtől nem függetlenül vizsgáltuk azt, hogy a roma és nem roma gyerekek milyen arányokban tanulnak az egyes képzési formákban.

A cigány kisebbségi programon alapuló oktatás

Mivel az iskolai szegregáció többé-kevésbé „spontán” megnyilvánulásai – *intézményi szinten* – erősen kötődhetnek¹² a felzárkóztató képzéshez, illetve a gyógypedagógiai programmal működő osztályokhoz, tagozatokhoz, ezért először célszerű azt áttekinteni, hogy – legalábbis elviekben – milyen összefüggések jellemzőek a kifejezetten a roma

¹⁰ Ez a kiemelés azért lényeges, mert a demográfiai mozgásokon kívül az ilyen iskolák teljes tanulólétszámát a szülők választása is erősen befolyásolhatja.

¹¹ A kutatási anyag megtalálható: <http://www.delphoi.hu>

¹² Lásd: Kaltenbach, 1999.

tanulók speciális (társadalmi, kulturális stb.) igényeire kifejlesztett, ezen igényeket pedagógiaileg, módszertanilag stb. figyelembe vevő programmal is tanító iskolákra.

A roma gyerekeket jelentősebb arányban oktató általános iskolák többsége – 77 százalék – nem indított ilyen programot, speciális cigány etnikai program szerinti képzést.

A speciális programmal is működő iskolák eloszlása a települési jellemzők szerint nem egyenletes: legnagyobb arányban a 10 000 lakos feletti településeken (29,2 százalék), illetve azon településeken található az ilyen programmal működő iskolák, amely települések roma lakosságára 50 százalék feletti. E két tényező természetesen kiegészíti egymást, hiszen Magyarországon nincs olyan 10 000 lakos feletti település, amelyben a roma lakosság aránya akár csak megközelítené is az 50 százalékot.

Azon iskolák jelentős hányadában (38,9 százalék), amelyekben a roma gyerekek aránya meghaladja a 40 százalékot, működik kisebbségi program szerint szervezett oktatás. Az iskolák mérete ugyancsak meghatározó tényező: minél nagyobb az intézmény tanulólétszáma, annál valószínűbb, hogy indít az iskola ilyen programot.

Ebben az összefüggésben itt érdemes áttekinteni azt a kérdést, hogy hogyan függ az iskola méretétől az iskolában tanuló roma gyerekek aránya.

6. ábra *Az iskola méretének összefüggése a roma tanulók arányával*

Amint azt az eddigi demográfiai adatokból sejteni lehetett, közvetlen összefüggés áll fenn az iskola összes tanulójának száma (az iskola mérete), illetve a roma gyerekek aránya között.

– A viszonylag kicsi, 200 tanuló alatti iskolák rendelkeznek a legnagyobb arányban a legmagasabb (40 százalék feletti) roma tanulólétszámmal – ez az ilyen iskolák közel 40 százalékát érinti, míg a legnagyobb iskolák csak mintegy 16 százalékos arányban részesednek a magas roma tanulóarányból.

– Amennyiben a roma gyerekek iskolai arányát a 25 százalékos

sáv felett vetjük össze az iskola méretével, kitűnik, hogy nem a legkisebb, hanem a *viszonylag* kis iskolák (121–200 tanuló között) részesednek a legnagyobb arányban – az ilyen iskolák közel 75 százalékában a roma gyerekek aránya meghaladja a 25 százalékot.

– Az ellenkező póluson helyezkednek el a viszonylag nagy (321 tanuló feletti) iskolák: közülük 50 százaléknál kevesebb tanít 25 százaléknál több roma fiatait.

Tehát a viszonylag kisebb iskolákban – ezek közül is a közepesen kicsi, 120–200 főt tanító iskolákban – tanul a roma fiatalok zöme.

A fenti, iskolademográfiai összefüggést azért idéztük itt (és nem a demográfiai fejezetben), mert azt az előzetes feltételezésünket, hogy az iskola mérete, valamint a cigány tanulók iskolai aránya befolyással lehet arra, hogy az iskola indít-e speciális cigány kisebbségi programot, a vizsgálat adatai igazolják.

7. ábra Speciális etnikai képzést indított iskolák eloszlása – iskolaméret és roma tanulói arány szerint

Mint azt az eddigiekben láttuk, az összes, romákat tanító általános iskola 23 százaléka rendelkezik cigány kisebbségi programmal.

– A 10 százalék alatti cigány tanulói arányú iskolák nem indítottak ilyen programot.

– A legnagyobb iskolák, valamint a legmagasabb roma tanulói arányú iskolák viszonylag magasabb arányban indítottak speciális programot, mint az egyéb iskolák.

– Ezt a felismerést alaposan árnyalja, hogy – mint az ábra adataiból kitűnik – azon 200 fő alatti iskolák közül, amelyekben folyik roma etnikai program (90–95 százalék), 25 százaléknál magasabb a roma tanulók aránya.

– Ezzel szemben a legnagyobb azon iskolákban, amelyekben van ilyen program, a 25 százalék feletti roma tanulói aránnyal rendelkező

iskolák aránya (55 százalék) alig haladja meg az összes ilyen méretű iskola arányát (48 százalék).

A fenti adatokból az következik, hogy bár a kisebb iskolákban az átlaghoz képest viszonylag alacsonyabb arányban indítottak speciális etnikai programot, azon kisebb iskolák, amelyek viszont indítottak, szinte kizárólag 25 százalék feletti roma tanulói aránnyal működnek. Ez a megállapítás némi megszorítással vonatkozik a közepes – 200–320 tanulólétszámú – iskolákra is: ezekben nem olyan hatalmas mértékben felülreprezentált a 25 százalék feletti roma tanulói arány.

Mivel a fenti megállapítás a nagyobb – 321 tanuló feletti – iskolákra nem állja meg a helyét, *valószínűnek tarthatjuk, hogy a kisebb iskolák, amelyek jellemzően az 1500–3000 fő alatti településeken található, helyzetüknél és a lakosságon belül is érvényesülő magasabb roma aránynál fogva lényegesen jobban törekednek a speciális etnikai program bevezetésére.*

Azokban az iskolákban, amelyekben van roma etnikai program szerinti képzés, az egyébként ott tanuló roma fiatalok szinte mindannyian évfolyamuktól függetlenül részt is vesznek ezekben; azaz a kezdetektől, az ilyen programok indításától fogva az adott iskola összes roma tanulója a program részese. Ez az összefüggés független az iskola méretétől, valamint attól, hogy az iskolában milyen arányban tanulnak roma fiatalok.

Gyógypedagógiai és felzárkóztató képzés; a magántanulók kérdése

AZ ISKOLAI ARÁNYOK PROBLÉMÁJA

A magas roma tanulói aránnyal működő általános iskolák, valamint a gyógypedagógiai osztályokban tanuló roma gyerekek indokolatlanul magas arányainak összekapcsolódására, a feltételezhető szegregációs mechanizmusok meglétére nagy erővel hívta fel a figyelmet a kisebbségi ombudsman jelentése.

A jelen kutatás előkészítésének fázisában több roma polgárjogi vezetővel, valamint gyógypedagógiai szakemberrel készített interjú során felmerült az a – jóllehet informális – megfigyelés, mely szerint a magas iskolai roma arány összekapcsolódhat a magas magántanulói aránnyal is (mint az iskolai felelősségáthárítás eszközével).

Több helyi kutatás¹³ komoly összefüggést fedezett fel a felzárkóztató képzést folytató osztályok és a szegregatív, ún. „cigányosztályok” között (amely szerint e két fogalom a magas roma tanulói arányú iskolákban gyakorta egy és ugyanazt jelöli).

Mivel kutatásunk a számottevő roma tanulóarányú általános iskolákra nézve országos terjedelmű és reprezentatív, éppen ezért komoly esély kínálkozott arra, hogy egyéb kérdések mellett a

¹³ Girán–Kardos 1997, 1999.

fentiekben jelzett, országos visszhangot kiváltó kérdésekre is választ keressünk.

Az egyes gyógypedagógiai képzési típusok eloszlása

	%
Nincs semmilyen gyógypedagógiai képzés	59,8
Gyógypedagógiai osztály és/vagy tagozat	20,8
Csak gyógypedagógiai osztály van	13,0
Csak gyógypedagógiai tagozat van	6,0
Csak integrált gyógypedagógiai képzés van	11,1
Vegyesen: osztály és/vagy tagozat és/vagy integrált	8,3
Bármilyen gyógypedagógiai képzés	40,2

A számottevő roma tanulóarányú iskolák közel kétharmada (59,8%) nem folytat semmilyen gyógypedagógiai képzést. Bár összesen az iskolák 13 százaléka indított gyógypedagógiai osztályt, és mindössze 6 százalék tagozatot, ugyanakkor van olyan iskola is, amelyben mindkettő működik. Az iskolák 11,1 százaléka integrált formában, tehát normál osztályban való képzés keretében valósítja meg a gyógypedagógiai képzést.

Mivel a gyógypedagógiai osztály, illetve a tagozat nem feltétlenül az alkalmazott módszerekben, inkább adminisztratív szempontból különbözik egymástól, továbbá a csak integrált képzést alkalmazó iskolák aránya nem túl jelentős, ezért a további elemzések szempontjából az egyes gyógypedagógiai képzési típusokat összevontan kezeljük.

A következő táblázatok azon iskolák jellemzőit követik, amelyekben folyik valamilyen gyógypedagógiai képzés.

A gyógypedagógiai képzést is folytató iskolák osztagoszlása – a speciális etnikai program, valamint az iskolai roma tanulóarány függvényében (%)

Összes gyógypedagógiai képzést folytató iskola	0-9,99	10-14,99	15-24,99	25-39,99	40-100	Összes
Nincs cigány kisebbségi program	4,2	3,5	17,6	21,1	20,4	66,9
Van cigány kisebbségi program		1,4	5,6	9,9	16,2	33,1
Összes	4,2	4,9	23,2	31,0	36,6	100,0

MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK

A gyógypedagógiai képzést is folytató iskolák osztagoszlása – a speciális etnikai program, valamint az iskola mérete függvényében (%)

Összes gyógypedagógiai képzést folytató iskola	-120	121–200	201–320	321 feletti	Összes
Nincs cigány kisebbségi program	8,3	17,4	22,2	18,8	66,9
Van cigány kisebbségi program	2,1	11,1	8,3	11,8	33,1
Összes	10,4	28,5	30,6	30,6	100,0

A fenti két táblázat adatait érdemes együtt áttekinteni.

- A gyógypedagógiai képzés megléte egyenesen arányos az iskolai roma tanulóarányal: minél nagyobb az utóbbi, annál nagyobb eséllyel található az iskolában gyógypedagógiai képzés is. Míg a 10 százalék alatti roma arányú iskolákban az összes gyógypedagógiai képzést folytató iskola 4,2 százaléka található, addig a 15 százalék feletti roma arányú gyógypedagógiai képzést is folytató iskolák 23,2 százaléka; a 40 százalék feletti roma tanulóarányú iskolák az összes gyógypedagógiai képzést is folytató iskola 36,6 százalékát képviselik.

- Az iskola méretével összefüggésben a 120 fő feletti tanulólétszámú iskolák közel azonos arányban indítottak valamilyen gyógypedagógiai képzést.

- Következésképp a 15 százalék alatti (tehát viszonylag alacsony) roma tanulóarányú iskolák, illetve a kisméretű iskolák azok, ahol ritka a gyógypedagógiai képzés, illetve a gyógypedagógiai képzés a magas, 40 százalék feletti roma tanulóarányú iskolákban – főleg a 120 tanuló feletti méretűekben – koncentrálódik.

Mivel a gyógypedagógiai képzés – túl a szakmailag indokoltakon – az eddigi kutatások tanúsága szerint rejtett szegregációt valósít meg, ezért szükségesnek mutatkozott az iskolai roma tanulóarányok (valamint az ezzel összefüggő iskolaméret) szerint megvizsgálni, hogy a cigány etnikai programokat is indított iskolák különböznek-e azoktól, amelyek nem indítottak ilyen programot (munkahipotézisként feltételezve, hogy a kisebbségi program indítása, legalábbis motivációját tekintve, ellentétes a szegregációval).

Az előbbi táblázatok adataiból e kérdésre nézve a következők olvashatók ki:

- a gyógypedagógiai képzést is folytató iskolák több mint kétharmadában (66,9%) nem folyik speciális cigány kisebbségi oktatás szerinti program;

- az iskolai roma tanulóarányokkal egyenes arányban, azok az iskolák, amelyekben folyik roma kisebbségi program szerinti képzés, a gyógypedagógiai képzésben alulreprezentáltak;

- az iskola méretének függvényében – bár nem egyenletesen – a

kisebbségi program szerint oktató iskolák ugyancsak alulreprezentáltak a gyógypedagógiai képzésben.

A fenti adatok az elemzés folyamatában arra hívták fel a figyelmet, hogy mélyebb összefüggéseket kell keresnünk az iskola mérete, a roma tanulók aránya, a gyógypedagógiai képzés folytatása, valamint aközött, hogy van-e az iskolában roma kisebbségi program szerinti oktatás.

Ehelyütt érdemes újra felidézni azt, amit a kisebbségi programok demográfiai összefüggéseinél jegyeztünk meg: úgy tűnt, hogy a kisebb iskolák nagyobb arányban törekednek roma kisebbségi programok indítására, a magas roma arányú iskolákhoz hasonlóan.

A fenti kérdéseket azért látjuk szükségesnek egy komplexumban kezelni, mert

- az általános iskolákban folyó gyógypedagógiai képzés mint feltételezett, rejtett szegregációs gyakorlat ellenőrzésre szorul (ugyanakkor az ellenőrzésre bőséges és megbízható adat áll rendelkezésre);
- a speciális etnikai kisebbségi programok futtatásának gyakorlata, túl azon, hogy a gyógypedagógiai képzés kvótájához képest jóval kevesebbet hoz a fenntartók „konyhájára”, elméleti megfontolásokból is a „tolerancia iskolájának” tűnhet¹⁴;
- az iskola szemléletén (rejtett szegregáció versus tolerancia), valamint a programokat engedélyező önkormányzat anyagi érdekeltségén túl az iskola mérete, valamint az ezzel (is) összefüggő roma tanulóarány olyan „nyomást” jelenthet – egyebek közt az iskola programjának alakítása terén –, amely valamilyen irányban szükségképpen befolyásolja az iskolák viselkedését (stratégiaalkotását).

A következőkben tehát az iskolákat abból a szempontból elemezzük, hogy folyik-e bennük etnikai kisebbségi program szerinti, illetve gyógypedagógiai képzés. Független változónak pedig az iskola méretét, illetve az ott tanuló roma gyerekek arányát tekintjük – az eddigi elemzésből ugyanis egyértelmű, hogy ez a két szempont befolyásolja alapvetően az iskolák közti eltéréseket.

¹⁴ E feltételezés ellenőrzését lásd az eredményesség elemzésénél.

8. ábra *Cigány kisebbségi és/vagy gyógypedagógiai képzést folytató iskolák – a roma tanulók arányának függvényében*

- Mint az eddigiekben láttuk, a 10 százalék roma tanulóarány alatti iskolákban nem folyik cigány kisebbségi program szerinti képzés.

- A cigány kisebbségi program *versus* gyógypedagógiai oktatás tekintetében alapvetően a legmagasabb roma arányú iskolák térnek el egymástól: a 40 százalék roma tanulóarány feletti sávban az iskolák inkább – 55,9 százalékban – kisebbségi programot indítottak, míg a legkevésbé – 30,5 százalékban – gyógypedagógiai képzést.

- Az erősen magas, de nem a legnagyobb arányt képviselő iskolák (a 25–40 százalékos roma tanulóarányt jelentő sávba tartozók) „fordítva viselkednek”: míg 17,6 százalékuk indított csak kisebbségi programot, addig közel kétszer ennyien (31,6%-ban) indítottak csak gyógypedagógiai képzést.

- A 15–25 százalékos roma tanulóarányt képviselő iskolák, valamint azok, amelyekben mindkét speciális oktatási típus folyik, az iménti tendenciát képviselő iskolák között, egy középsős sávban foglalnak helyet.

Érdeemesnek tűnik tehát az ellentétes irányú összefüggés áttekintése is: hogyan függ az iskolai roma tanulóaránytól az, hogy milyen programokat indított az iskola.

9. ábra *Az egyes roma tanulóarányt képviselő sávokba tartozó iskolák – a cigány kisebbségi és/vagy gyógypedagógiai képzés függvényében*

- Minél magasabb a roma tanulók aránya, annál valószínűbb, hogy akár kisebbségi, akár gyógypedagógiai képzést indít az iskola (az egyik képzést sem indító aránya konzekvensen csökken a roma tanulóarány növekedtével).
- A *kizárólag* cigány kisebbségi programot indító iskolák ebből a nézőpontból is a magas roma arányú iskolákkal mutatnak rokonságot.
- A cigány kisebbségi programot *és egyúttal* gyógypedagógiai képzést indító iskolák aránya ugyancsak konzekvensen növekszik a roma tanulóarány növekedtével.
- A *kizárólag* gyógypedagógiai képzést folytató iskolák eloszlása nem mutat rokonságot az iméntiekkel: bár a viszonylag alacsonyabb roma tanulóarányú iskolák esetében (a 15 százalékos sáv alatt) az ilyen tanulóarányú iskolák közel 20 százaléka, az ennél magasabb sávban azonban már a roma tanulóaránytól függetlenül, azonos mértékben (26,9–29,4 százalék) indítottak gyógypedagógiai képzést.

**10. ábra Cigány kisebbségi és/vagy gyógypedagógiai képzést folytató iskolák
– az iskola méretének függvényében**

Az iskola mérete szoros, de nem lineáris összefüggést mutat azzal, hogy milyen speciális program fut az iskolában.

- A tisztán speciális cigány kisebbségi program szerinti oktatás egyértelműen a kicsiny, 120 diák alatti iskolákra jellemző a legnagyobb mértékben (közel negyven százalék), míg az ennél nagyobb iskolák közel egyenletesen (17,6–23,5 százalék között) részesednek ebből a programból.

- A másik póluson: az a programindítási koncepció, amelynek keretében a normál oktatás mellett csak gyógypedagógiai képzés folyik az iskolában (és cigány kisebbségi oktatás nincsen) a közepesen nagy iskolákra (201–320 tanuló), illetve a nagy (320 tanuló feletti) iskolákra jellemző. Némi arányeltéréssel viszont ebben az iskolakategóriában mindkét specialitás megtalálható.

- Mindkét oktatási specialitás együttes megléte a közepesen kicsiny, illetve a legnagyobb iskolák sajátja.

Ugyancsak lényeges kérdés az, hogy az egyes fő iskolaméretekhez milyen arányban kapcsolódnak az egyes speciális kínálatok.

- Összességében a legkisebb méretű iskolák zömében (69%), s a közepesen kicsi iskolák mintegy felében (52%) nem folyik sem cigány etnikai program, sem gyógypedagógiai képzés. A 200 fő diák feletti iskolák 38–40 százalékára jellemző ugyanígy e két specialitás hiánya.

- A normál oktatás mellett folyó gyógypedagógiai képzés – speciális kisebbségi program szerinti képzés nélkül – a közepesen nagy iskolákra a legjellemzőbb (38,6 százalék).

Az eddigi adatokból világos, hogy az iskola mérete, illetve az iskolára

jellemző roma tanulóarány együttesen határozza meg, pontosabban áll szoros összefüggésben azzal a kérdéssel, hogy milyen speciális, a roma tanulókat magas arányban felszívó oktatási kínálat jelenik meg az iskolában.

Az eddig elmondottakon túl érdemes együttesen is áttekinteni azokat az adatokat, amelyek arról szólnak, hogy az iskolák összessége a bennük tanuló roma fiatalok arányától, valamint az iskola méretétől függően hogyan oszlik el az egyes speciális kínálatok szerint.

- Az összes olyan iskola körében, ahol indítottak cigány kisebbségi programot (de nem indítottak gyógypedagógiai képzést), egyértelműen a 40 százalék roma tanulóarány feletti, 120 tanuló alatti (tehát kistelepiülési) iskolák a kiugróak: az összes ilyen kompozíciójú képzés 25 százaléka ezekben folyik.

- E képzési kompozíció jóval kisebb, de még számottevő arányban (8–12 százalék között) azokra az iskolákra jellemző, amelyek, mérettől függetlenül, ugyancsak kiugróan magas, 40 százalék feletti roma tanulóarányal rendelkeznek.

Az ellentétes konceptuális végletet megtestesítő programkompozíció (amelyben nincs cigány kisebbségi oktatás, viszont folyik valamilyen, vagy egyszerre többféle, gyógypedagógiai képzés) eloszlása nem olyan látványos és koncentrált, mint az előbbi esetben.

- Az ilyen képzési kompozíció leginkább (10–12 százalék közötti arányban) a közepesen magas roma tanulóarányú (15–40 százalék közötti) iskolákra jellemző, az iskolaméret növekedésével fordított arányban.

- Az alacsony roma tanulóarányú iskolákban ez a képzés elhanyagolható mértékben van jelen.

A két képzési forma egyidejű jelenléte szinte kizárólagosan a közepes méretű (121–320 tanuló), egyúttal kiugróan magas (40 százalék feletti) roma arányú iskolákra jellemző (20–25 százalék).

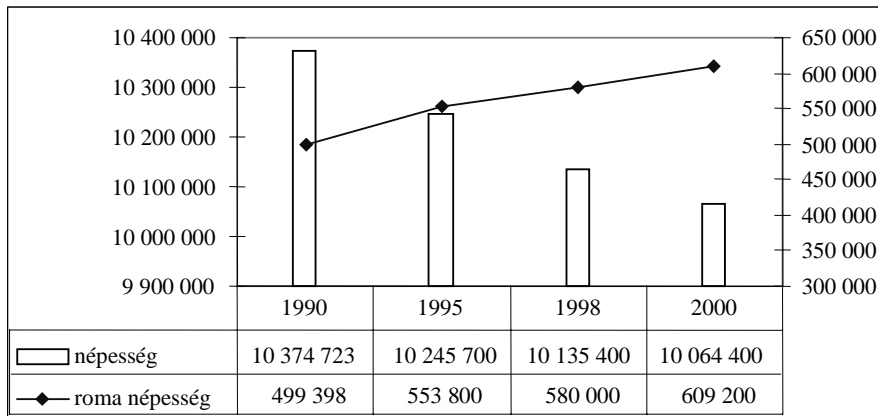
Az eddigiekben tehát – amikor is az iskolák számarányát, eloszlásait tekintettük át – meglehetősen egyértelmű kép bontakozott ki arról, hogy egyrészt a cigány kisebbségi program indítása az iskolákban mennyiben jelent ellentétes, illetve kiegészítő stratégiát a gyógypedagógiai képzéshez viszonyítva, másrészt (és ismét hangsúlyozva, hogy iskolák tömegéről és arányairól volt eddig szó), hogy a gyógypedagógiai képzés koncentrálódását valóban a magas roma iskolai tanulóarányal láthattuk erős összefüggésben.

Ezek az összefüggések önmagukban is igen sokatmondóak, részben megerősítik a kisebbségi ombudsman vizsgálatának megállapításait, részben – éppen a cigány kisebbségi programokkal kapcsolatban – ki is egészítik azt.

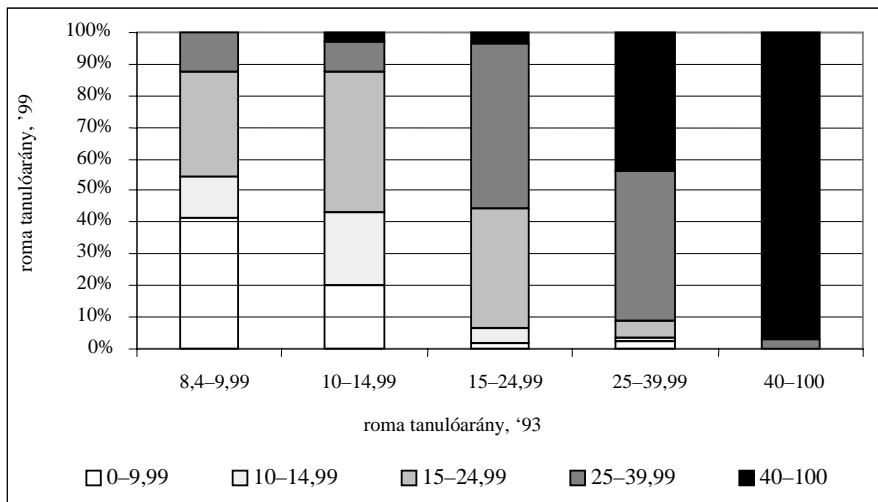
Mindezek konzekvenciájaként – az iskolai eloszlások ismeretében – van igazán jelentősége annak a kérdésnek, hogy milyen az egyes képzési kompozíciókban részt vevő roma gyerekek aránya a nem roma gyerekekhez képest.

(Folytatjuk. A hivatkozásokat a folytatásban közöljük.)

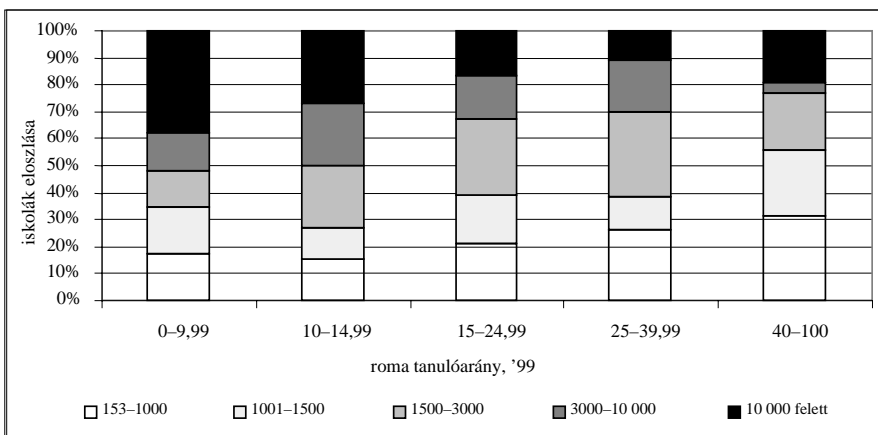
1. ábra

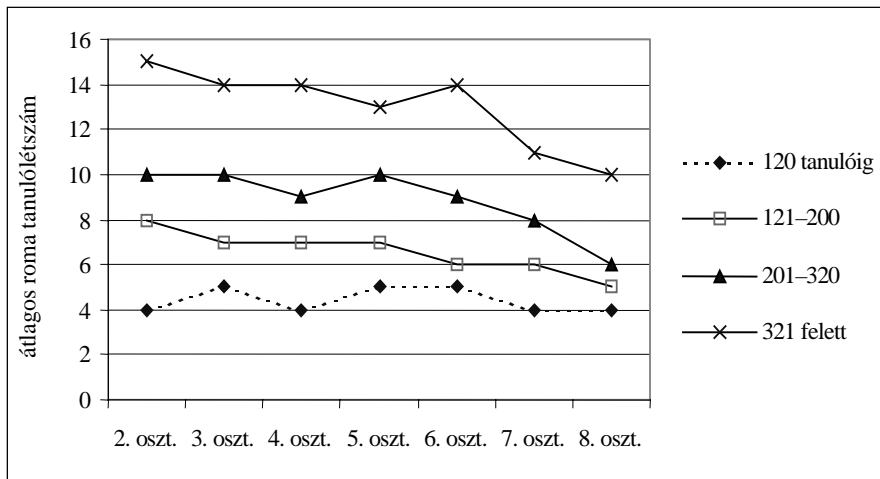
2. ábra

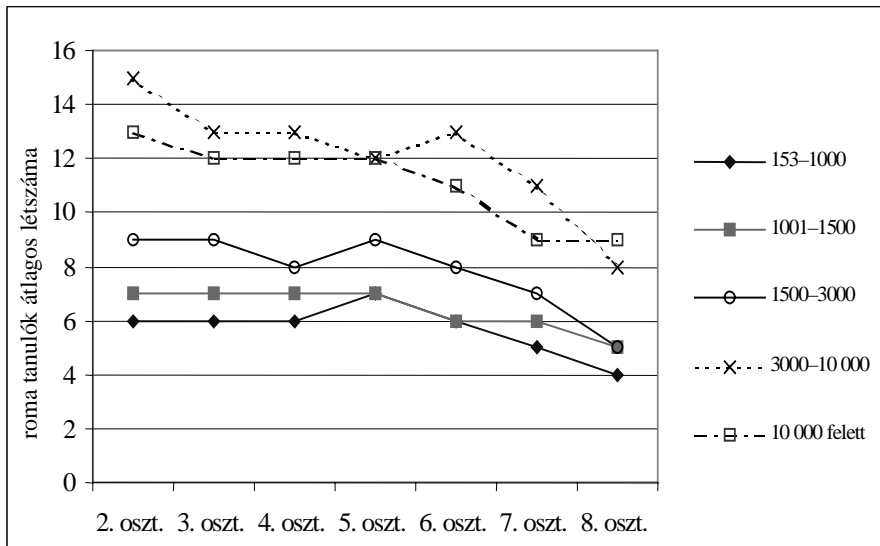
3. ábra

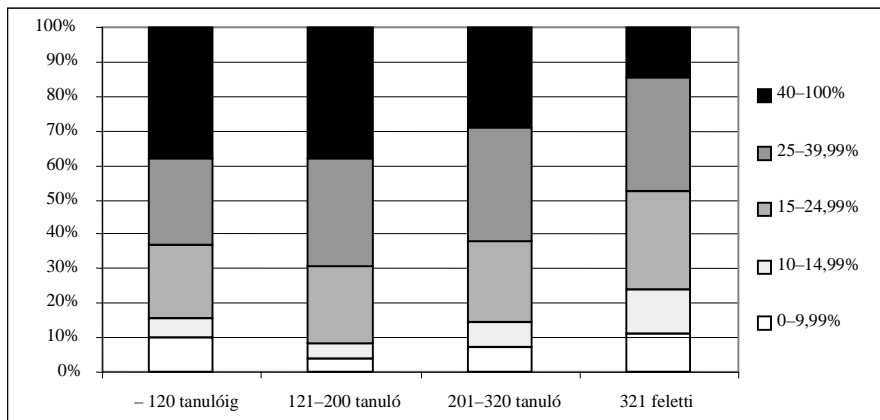
4. ábra

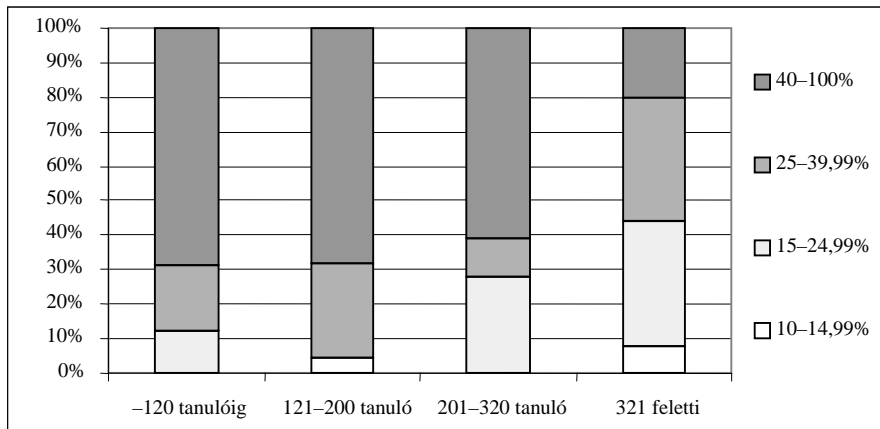
5. ábra

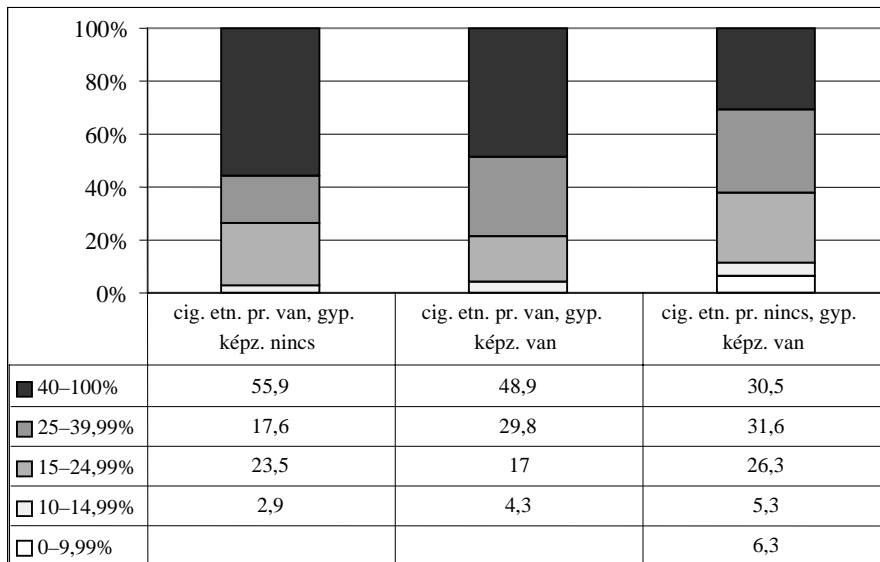
6. ábra

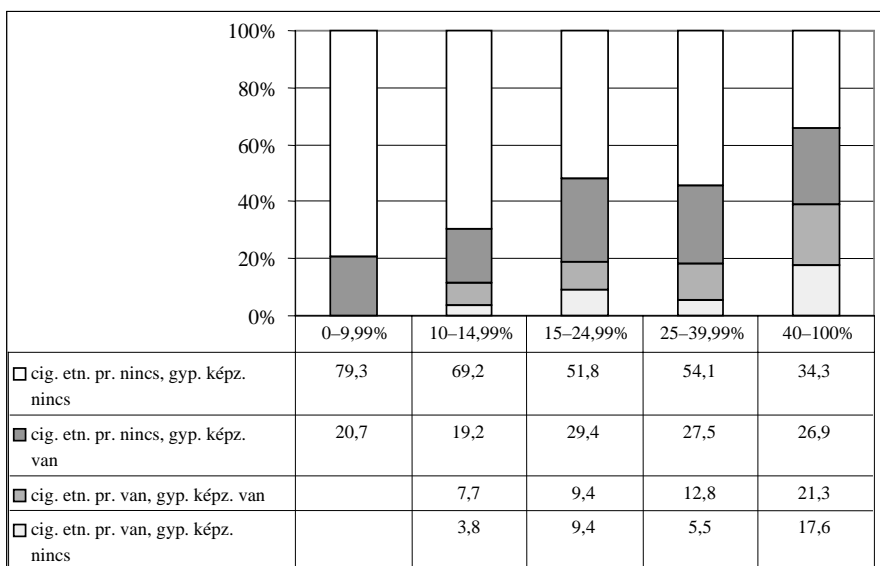
7. ábra

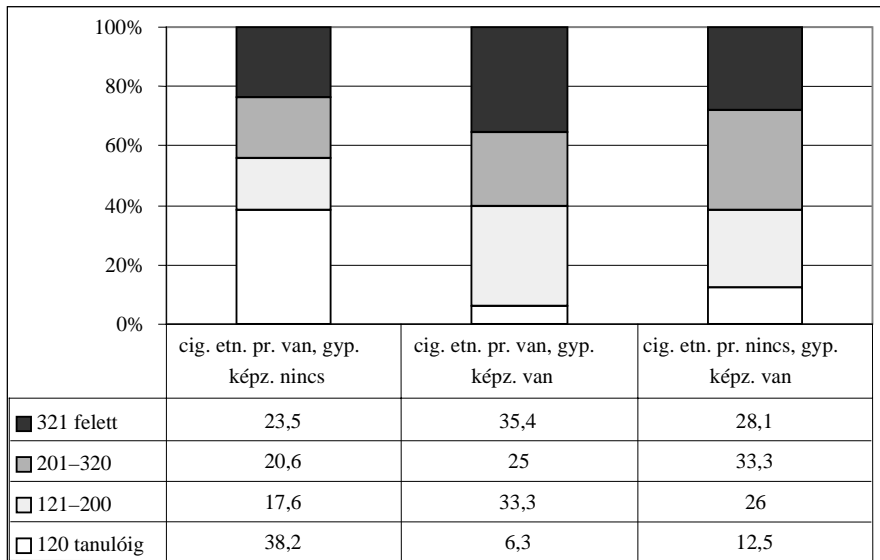
8. ábra

9. ábra

10. ábra

PIK KATALIN

A cigány gyerekek és az óvoda esete – I.

Az iskolai szegregáció-kutatás alprogramjában elfogadta az Akadémia Kisebbségkutató Műhely azt a kutatási tervet, melyben egy hét településre kiterjedő kutatást végeztünk a cigány gyerekek óvodai helyzetéről. A teljes anyag terjedelmi okokból nem fért volna el a lapban, ezért egy kisebb, „emészthetőbb” változatot adunk közre. Remélhetőleg mind szociálpolitikus, mind szociális munkás olvasóink számára hasznos információkkal.

Feltételezhető, hogy a cigány gyerekek iskolára való felkészítése/előkészítése nem történik meg kellő mértékben az óvodai foglalkozások keretében. Hogy egy település milyen módon közelít a cigány gyerekek, tehát a jövőbeni cigány felnőttek élethelyzetének megoldásához, sokat elárul abból, hogyan politizálnak, hogyan gondolkodnak a jövőről. Az óvodai helyzet megoldása természetesen önmagában nem elég, de megoldatlansága, vagy csak formális megoldása, az óvodába-járás pusztán bürokratikus támogatása jelzi, hogy az adott helységben milyen lehet néhány év múltán a cigányság helyzete.

Tény, hogy az óvodáskorúak száma több évtized átlagában kb. tíz százalékkal haladja meg az aktuálisan rendelkezésre álló férőhelyek számát. (Megfelelő KSH adatok.) Feltételeztük, hogy gyakran a roma kisebbséghez tartozók nem veszik igénybe az óvoda szolgáltatásait. Holott általában ezek a családok nélkülözik a legjobban azokat a készségeket, melyekre nagy szükség van az iskolában.

Tény az is, hogy a cigány gyerekek jó két ötöde nem tud megfelelni jelen helyzetben az általános iskola követelményeinek, és a speciális tantervű – régebben kiegészítőnek nevezett –, azaz az enyhe fokban értelmi sérültek iskoláiba kerül. Ezekben az intézményekben arányuk nagymértékben meghaladja nem roma kortársaik arányát (Rigó 1995, Kemény 1996, Kertesi, Kézdi 1998). A helyzet létrejöttének okairól és következményeiről másutt bővebben írtam (Pik 1998, 1999). Az iskolai életmódra, az általános iskola követelményeihez való alkalmazkodásra fel kell készülni a mai iskolásoknak. Különösen az iskola világtól eltérő szociokulturális helyzetű családok gyerekeinél nem elegendő, hogy az átlagos tempóban fejlődő gyermek spontán érése foly-

tán váljon „iskolaéretté”. Hogy ez jó vagy nem jó: nem a mi dolgunk eldönteni.

Kutatásunkban kísérletet tettünk arra, hogy az iskolát megelőző életkor egyik fontos összetevőjéről, az óvoda „használatáról” empirikus adatokat szolgáltatassunk.

Egyes kutatók szerint a cigány szülők nem szívesen viszik óvodába gyerekeiket. Alighanem túl általános ez a megfogalmazás. Bizonyosan vannak olyan cigány szülők, akik nem szívesen viszik gyerekeiket és vannak olyanok, akik viszont örülnek az óvodának. Alighanem a nem cigányok között is vannak ilyen különbségek. Biztos, hogy csak olyan óvodába viszi szívesen a szülő a gyereket, ahova a gyerek is szívesen megy és ahol a gyereket is és a szülőt is szívesen látják.

Anekdotikus információink vannak az olyan helyzetekről, amikor az óvoda legszigorúbb óvónőjére bízzák azokat a cigány gyereket, akiket csak a jegyző kötelezése alapján, öt évesen iratnak be az ún. iskolai életre felkészítő foglalkozásra – mert nem jártak öt éves korukig óvodába. A cél az, hogy „kissé civilizálják” őket. Az ilyesfajta megközelítés viszont inkább ellenkező hatású, inkább elijeszti a szülőt és a kisgyereket. Kevés az olyan óvónő, aki becsalogatja az idegenkedő cigány kisgyereket az óvodába.

De nem tudjuk pontosan, mi is a helyzet. Járnak-e óvodába és mennyi ideig, milyen hatásfokkal a cigány gyerekek? Van-e összefüggés az iskolai szegregáció létrejöttével és a rendszeres, nem formális óvodába járás – tehát nem a formális óvodába iratás – között? Miért nem járnak óvodába azok, akik nem járnak? Indirekten ugyanez a kérdés: akik rendszeresen járnak, miért járnak? Milyen az a társadalmi közeg, amely kedvez az óvodáztatásnak és milyen az, amely ellene hat?

Ezek a kutatás legfontosabb kérdései, melyekre csak az egyes helyszíneken kaphattunk választ.

A kutatás nem volt országos, reprezentatív vizsgálat, erre jelenleg nem is volt keretünk. Ezért olyan minta kiválasztására törekedtünk, ahol a cigány gyerekek oktatásügyi szegregációjának „hagyománya” van, rendelkezésre állnak régebbi adatok arról, hogy valamilyen formában elkülönül a cigány és a nem cigány gyereknépesség oktatása. Erre a szakirodalomban találunk utalásokat (Csongor 1991). Csongor Anna és Kravjánszki Róbert az 1985/86-os tanévben teljes körű felmérést végzett: végigjárták Magyarország homogén cigány osztályait. A „megfosztó elkülönülés” fogalmat használta Csongor fent idézett 1991-es publikációjában. A szegregált osztályok szervezésének indokait az iskolába lépéskor pedagógiaiknak tüntetik fel a településeken, ám kiderül, hogy végül is leplezetlenül csak az elkülönítést szolgálják. Ahogy nem sikerült a felső tagozatra a homogén osztályokban felzárkóztatni a cigány tanulókat a tanulmány idején, feltehetően azóta sem változott ezeken a településeken a helyzet, hiszen az akkori cigány osztályokat szervező települések nagy részében ún. cigány felzárkóztató programokra igényeltek plusz pénzt az 1998/99-es tanévben. Úgy

tűnik, a szegregált iskolai oktatás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Csongor fenti kutatásában elemzett 32 települése közül 28-ban kértek pénzt a cigány felzárkóztató programokra. A 28 település közül egyszerű véletlen mintaválasztással jutottunk el ahhoz a hét helységhez, amelyen végül is lebonyolódott a kérdezés. Az MTA Történettudományi Intézet Akadémiai Kisebbségkutató Csoport biztosította mindehhez az anyagi háttérrel, melyet ezúton is köszönünk. Ugyancsak köszönte illeti a segítségért Nagy Irént és Daróczi Jánost, akik az interjúkat felvették.

A kiválasztott településeken interjúk módszerrel tártuk fel az óvodai helyzetet 1999 tavaszán. Informátoraink voltak a település vezetői, az óvoda vezetői és természetesen az egyes kiválasztott családok. Az interjúkat kiegészítettük az óvodai csoportokban folyó munka megfigyelésével és az óvodai dokumentumok elemzésével.

A települési önkormányzatok vezetőitől (a szükséges adatvédelem biztosítására is kitérve) segítséget kértünk egy levélben, melyben leírtuk kutatásunk főbb célkitűzéseit.

Ezután félig strukturált interjúk készültek (1. táblázat) a települések felelős vezetőivel (16 interjú), az óvodavezetőkkel és -pedagógusokkal (11 interjú), valamint a szülőkkel (14 keveset hiányzó gyerek, 12 sokat hiányzó gyerek).

Kiegészítették mindezeket az óvodai csoportokban végzett megfigyelések jegyzőkönyvei. Ezután elemeztük az óvodák nevelési programját, elkértük az óvodák hiányzási listáit.

Mindezek alapján összeállítottuk a települések legfontosabb jellemzőit.

1. táblázat Összefoglaló a felvett interjúkról

település	polgárm.	jegyző	egyéb vez.	óvoda-vez	óvoda-ped..	szülő +-*
Nemessény		1	1	2		2+
Tiszatetény	1	1	1	1		2+ 2-
Hosszúpéteri	1		1	12		1+ 1-
Hajdúlovas		1	1		1	2+ 1-
Dénesfalva	1	1	1			2+ 2-
Kiskunszállás	1		1	11	1	3+ 3-
Dalospetri	1		1	1		2+ 3-
összesen	5	4	7	7	4	14 12

mindösszesen: 53 interjú

* +: keveset hiányzó, -: sokat hiányzó gyerek

A rendelkezésre álló adatok, interjúk, megfigyelési jegyzőkönyvek és dokumentumok alapján az egyes településekről külön-külön esettanulmány készült. A teljes kutatási jelentés az MTA TTI AKM-ben olvasható, mintegy ötszáz oldalon.

Jelen tanulmány a kutatási jelentés alapján készült. A települési jellemzőket összevetve választottuk ki azt a két települést, mely a roma óvodások szempontjából „rossznak”, illetve „jónak” tűnt: azaz két olyan falut, amely minden fontosabb jellemzője alapján hasonló, csak a hiányzási arányok térnek el élesen. Az egyik faluban sokat hiányoznak az óvodából a roma gyerekek, míg a másik igen hasonló adottságúban keveset.

A „rossz” és a „jó” helyek

A felvett interjúk, a település demográfiai jellemzői és az óvodai megfigyelések valamint dokumentumok alapján a hét település két élesen elkülönülő csoportot alkotott az óvodai hiányzások szempontjából. A hét településen nyolc óvodát vizsgáltunk. Az egyik csoportba tartozik Tiszatetény és Nemessény alapítványi óvodája. (A települések eredeti neveit fantázia nevekké cseréltük fel az adatvédelmi szempontok miatt, az összes többi adat és név az eredeti.) Ezekben az óvodákban a hiányzási arányok 30 százalék alatt vannak. A másik csoportot Nemessény önkormányzati óvodája és a többi öt óvoda alkotja, itt a hiányzások 40 százalék felett vannak.

Ebben az írásban tehát két települést hasonlítottunk össze: Tiszatetényt és a hozzá leghasonlóbb települési és demográfiai viszonyokat mutató Dalospetrit. Az elsőként említett faluban alacsony a hiányzási arány, a másodikban magas. Megpróbáltuk megérteni az okokat és a rendelkezésünkre álló adatok alapján figyelembe venni mindazokat a szempontokat, amelyek az eltérő helyzetet létrehozták. Kísérletet tettünk arra, hogy képet adjunk az óvoda használatának eltérő mértékéről.

A 2. táblázatból látható, hogy a lakosok száma, a cigány lakosok (becsült) aránya, a munkanélküliségi ráta (becsült) aránya, az óvodák száma igen hasonló a két faluban. Az első eltérés a roma gyerekek arányában mérhető a két falu óvodájában. Dalospetriben, ahol a beiratott óvodások nem szívesen mennek, sokat hiányoznak (a legmagasabb hiányzási rátát itt mértük) a roma óvodás gyerekek aránya alacsonyabb mint az az óvodáskorúak számából következne. Tiszatetényben, ahol az önkormányzati óvodák közül mintánkban a legacsonyabb a hiányzási arány, a roma óvodások aránya nem alacsonyabb az óvodáskorúak arányánál. Az előző településen kisebb arányban íratják be a roma gyerekeket az óvodába, ha beíratják ez sokszor csak formális. Az áttekintő adatok természetesen nem sokat árulnak el az okokból. Kutatásunk éppen ezért arra irányult, hogy a település vezetői, az óvoda vezetői és az érintett szülők saját szempontjaikat képviselve, maguk mondják el, mi a helyzet az egyes helyeken. Milyenek a helyi „politikák” az önkormányzatban, mit csinál az óvoda, hogyan vélekednek a szülők az óvodáról, mit gondolnak a pedagógusok.

2. táblázat *Települési jellemzők*

Jellemzők	Dalospetri	Tiszatetény
Lakosok száma	2127	2700
Roma lakosok	850	1300
Romák %	40	50
Munkanélküli %	30	40
Roma munkanélküli %	80–85	90
Óvodák száma	1	1
Óvodások száma	75	131
Roma óvodások %	39	70
Térítési díj (Ft)	99	82
Hiányzások százaléka roma óvodásoknál	39	27

Az alábbiakban tehát a két települést hasonlítjuk össze: az alacsony hiányzási arányt mutató Tiszatetény a „jó” és a hasonló mutatókkal bíró, ám magas hiányzási arányt produkáló Dalospetri a „rossz”. Vajon miért? Mi a különbség vagy mi az azonosság a két faluban?

Dalospetri, ahol nem szeretik az óvodát

A Szabolcs-Szatmár megyei falu összlakossága 2127 fő. Kétötödük roma.

A falu képe rendezett, viszonylag sok az új ház, a régebbieket is rendben tartják, a kertek, udvarok meg vannak művelve. Nincs cigány telep és első látásra kívülről sem lehet megtudni, hol laknak a romák. Mintha a helyi cigányság integrálódott volna a falu többi lakosa közé. Két roma csoport van Dalospetriben, 80 százalék az oláh cigány és 20 százalék a romungro. Az oláh cigányok megtartották nyelvüket, a gyerekek ennek megfelelően nem beszélnek jól magyarul, amikor óvodába kerülnek. A két csoport között nincs érzékelhető feszültség.

A helyi kisebbségi önkormányzat elnöke volt legfőbb informátorunk. Rajta kívül – és a meglátogatott családokon kívül – az óvoda vezetőjével és a polgármesterrel beszélünk. Szívesen fogadtak minket, kérdéseinkre igyekeztek legjobb tudomásuk szerint válaszolni. A cigány gyermekek számát a pedagógusok helyi ismereteik alapján becsülték meg, a számok alapján kérték a plusz támogatásokat. Természetesen a felnőtt cigányok száma is becsült érték, ez mindkét településre igaz.

A településen 25–30 százalékos a munkanélküliségi ráta. A cigányoknál azonban itt is – akárcsak az összes többi mintánkba került településen – jóval magasabb, 80–85 százalékosra tehető. Vannak, akik vállalkoznak a cigány családok között a mezőgazdaságban, építőiparban. A települési – valamint a kisebbségi önkormányzat is – különféle

munkahelyteremtési programokkal próbálkozott, de mindezek csak kevés ember számára jelentettek megélhetést.

A pütkösdista misszió – több alföldi településhez hasonlóan – itt is aktív. A helyi kisebbségi önkormányzat előző elnöke egyben a falu pütkösdista papja is. Nem cigány, de megtanult cigányul. A polgármester szerint sokat lendített a pap és a vallási közösség a helyi cigányok életén, sokban változott az életmódjuk. Ez nemcsak a cigányokra vonatkozik, a misszió a nem cigányok körében is szerzett szép számban híveket. Az alkoholizmus ennek nyomán jelentősen visszaszorult, és közösségi élet kezd alakulni a faluban.

Érezhető volt a beszélgetések során, hogy minden helyi vezető segítséget szeretne kapni. Még a mi látogatásunkat is segítségnek érezték, sokat beszéltek a megadatlan problémákról, az iskoláztatás, óvodáztatás problémáiról. Az oktatási intézmények – mind az iskola, mind az óvoda – égető gondja, hogy meglehetősen eszközhiányosak, alapvető dolgok sincsenek meg. A speciális tanterv szerint oktató iskolában még gyógypedagógus sincs, senki nem jelentkezett a meghirdetett álláshelyre.

Az utóbbi négy évben megszüntették a külön cigány csoportokat az óvodában, ettől is remélve a jobb óvodai nevelési arányokat.

Az óvodai helyzet és a cigányok

Az óvoda vezetője nemrégiben vette át ezt a feladatot, mert az előző vezető elment szülni. De előtte is ebben az óvodában dolgozott, sőt, a faluban lakik, így jól ismeri az embereket, óvodásokat és mindezek viszonyait. Szívesen fogadott bennünket. Az óvoda irodája, beszélgetésünk színtere kicsi, szegényesen berendezett, hasonlóan az intézményhez. Itt az irodában a kényelmi „eszközök” hiányoznak, az udvaron és a csoportszobákban sincsenek a fejlesztő, változatos játéktevékenységet biztosító eszközök. Úgy tűnik, hogy az itt dolgozók minden jóindulatuk, jóakarattal ellenére tehetetlenkednek. Máshonnan, mástól várják a megoldást, mintha a probléma nem az ő településüké, nem az ő szűkebb környezetüké lenne, nem az ő szakmai kompetenciájukba tartozna. Tőlünk is azt várták, talán megmondjuk, mi is a teendő a cigány gyerekekkel. Mit tegyenek, hogy járjanak rendszeresen óvodába, mit tegyenek, hogy jobban ragaszkodjanak ehhez az intézményhez. Mintha a kívülről jöttek tudnának valamit, amit a faluban dolgozók nem tudnak. Mintha a tehetetlenséget kompenzálni lehetne tanácskéréssel.

Az óvoda épülete régen felújításra szorulna, nemkülönben a játszópark. Az 1999 őszétől beinduló cigány felzárkóztató program eszközeit még nem vették meg az interjúk készítésének idején, tehát 1999 júniusában, de a polgármester megígérte, hogy ezt a pénzt teljes egészében a program eszközigényeire költhetik. A jelenlegi másfél milliós költségvetésből nem telik eszközbeszerzésre, felújításra.

Saját hatáskörükben a cigány gyerekek hatékonyabb óvodáztatása érdekében négy éve megszüntették a külön cigány csoportot. Ennek ellenére úgy érzik, a cigány szülők még mindig bizalmatlanok, nagyon féltik a gyerekeiket. Sokan nem merik elengedni, vagy a legkisebb sérelemre túlzott heveséssel reagálnak. Ennek nyilván megvan a maga mélyebb oka, de ezt nem boncolgathattuk ebben a kutatásban, úgy tűnik az óvodapedagógusok sem nagyon boncolgatták az elmúlt négy év során.

A 75 gyerek három csoportba jár, 31 a roma származású. A 15 iskolába menőből 10 az óvoda véleménye szerint egyértelműen iskolaérett. Hármat – mint a vezető óvónő fogalmazott: „...kénytelenek voltunk nevelési tanácsadóba küldeni, és a 3 gyereknek eltérő tantervű csoportba kell mennie. Kettőt hagytunk vissza, aki ismétli a nagy csoportot. A magyar gyerekek közül is mentek a nevelési tanácsadóba, de azok nem mentek a szakértő bizottsághoz. A nevelési tanácsadó úgy gondolta, hogy mehetnek az első osztályba, a kislétszámú osztályba. Viszont ezt a három, a »c«, a kisebbséghez tartozó gyereket a nevelési tanácsadó átutalta a szakértői bizottság elé.”

Az az egyik baj, hogy későn kezdik az óvodát, aminek látogatása így csak formális, hiszen a hiányzások miatt amúgy is csak a foglalkozások egy részén vannak jelen a gyerekek. Az átlagos hiányzási arány 39 százalékos. A 31 gyerek közül 14 még ennél is többet hiányzott, két gyerek 140 napot a lehetséges 185-ből. A rendszeresen járók – azaz akik az átlagos hiányzási arány, a 73 nap fele alatt voltak távol – mindössze hatan voltak. Nem volt feltűnő különbség a nemek között.

A vezető óvónő szerint az óvoda megkísérli, hogy a családokat meglátogatva, rábeszélje őket az óvodára. Ez azonban – mint a statisztikai adatokból láthattuk – nem igazán sikeres. A beiratást is az óvoda rábeszélésére intézik csak el, hiába jelent meg a falu újságjában a beiratkozás időpontja, nem jöttek beiratni a gyereket – hallhattuk szemrehányó hangon az óvod vezetőjétől –, „és minden évben ki kell menni hozzájuk”. Ezt az óvónő a szülők hanyagságának tartja és a gyerekekkel szembeni véteknek. Ha ez a vélemény a szülőről – ne firtassuk, hogy jogosan, vagy nem jogosan –, nyilván nem alakulhat ki egy olyan kölcsönös bizalmi helyzet, melyben jól érzi magát mind a gyerek, mind a szülő, mind a pedagógus.

A helyzet Dalospetriben hasonló a többi település helyzetéhez, ha a gyerek nem járt óvodába, sokszor csak később engedik iskolába a szakemberek. A túlkorosság problémái a kora serdülőnél fognak majd jelentkezni, az eredmény pedig a befejezetlen általános iskola lehet, amely a továbbtanulás lehetőségét is elveszi. Az óvoda nem tehet mást, ha úgy látja, hogy csak a megtanulható dolgok hiánya miatt nem iskolaérett a gyerek, még egy évet visszatartja az óvodában: „...nagyon kevés gyereket tudunk elengedni az iskolába, ha csak egy évet járt óvodába, azt is hiányosan. Ezért kénytelenek vagyunk nevelési tanácsadóba küldeni, az aztán javasolja még egy évig az óvodai

nevelését. Vagy a szülők kérésére marad, mert hogy vannak értelme-
sebbek, hagy maradjon még, mondják.”

Vajon mennyire jellemző csupán a cigányokra a rendszertelen óvo-
dába járás? Hogy van ez, a faluban másokkal is előfordul? Az óvónő
kikerülte a válaszadást, újra és újra arra tért vissza, hogy ha „a szülő
értelmes”, a kiscsoportba is beviszi már a gyereket. Mindebből követ-
kezik, hogy a cigány szülőket többnyire nem tartja értelmesnek, hi-
szen többnyire nem viszik be a gyerekeket a kiscsoportba. Ha viszont
ilyen egyértelmű az értékeítélet a szülőkről, nem csodálható, ha a szü-
lők a maguk módján mondanak ítéletet az óvodáról.

A településen úgy döntöttek négy évvel ezelőtt, hogy megszüntetik
a szegregált óvodai csoportokat. Azt várták ettől, hogy a vegyes cso-
portokba a roma szülők szívesebben fogják hordani a gyereket. Vá-
rakozaik azonban nem hoztak teljes eredményt, a hiányzások ma
is magasak, az általunk vizsgált hét település közül a legmagasabbak.
Ennek egyik oka az lehet, hogy sok szülő nagyon félti a gyereket,
mintha a „magyarok” bántanák őket, mintha a vegyes csoportban job-
ban ki lennének téve a gyerekek a kellemetlen élményeknek. Aligha-
nem nem véletlen ez a féltés, talán a szülők saját óvodás-iskolás ta-
pasztalatai köszönnek vissza. És ami nagyobb baj, talán nem bíznak
eléggé a magyar óvónőkben, nem hiszik el, hogy tényleg megvédik
a cigány kisgyereket, ha esetleg a magyarok bántanák. Az óvónők ezt
túlérzékenységnak tartják, nem is igen értik, hogy milyen emlékek,
milyen megaláztatások okozhatják a szülőknél a túlzottnak tartott vé-
delmi reakciókat. Ennek extrém formája, hogy egy kisebb jelentőségű,
mindennapos óvodai csetepaté után nem engedi többet a szülő az
óvodába a gyereket. „Például, ha véletlenül megkarcolják, vagy vé-
letlenül csak meglöki a másik játék közben, ennyiért már olyat csinál
a szülő, hogy jaj nekem, hogy jajaj megölték, és akkor elővesszük a
finom beszédet, és próbáljuk magyarázni, hogy csak véletlen volt,
gyerek a gyerekekkel, megtörténik...”

Ha valakinek nincsenek ilyen jellegű saját tapasztalatai, kisebbségi
létéből fakadó érzékenységei, nehéz is felfogni a túlzottnak látszó re-
akciót. Talán a képzés során sem kapták meg az óvónők az ilyen
esetekben hasznos útmutatást. A megértés, az empátia azonban meg-
lehetősen hiányzik az óvodában, nemcsak a már említett
„értelemesség” hiányát emlegetve a beiratkozáskor, hanem a továb-
biakban is: „De ennek a másikja az, hogy akkor nem hozza, de jön a
Mikulás ünnepség, a karácsony, a farsang, az évszáró, a gyereket gyor-
san hozza. Mire jön Télapó, hogy legyen itt. Akkor nem sérelmezi
már, hogy az ő kisgyereket megbántotta egy gyerek. Tetszik neki a
farsang, hogy beöltözteti! Évszáróra hozták a középsős korú
gyerekeket is, mert akarták, hogy a gyerek oda kiálljon, és akkor
az egész cigányság és a sok magyar is azért nézze végig, hogy az ő
gyereke is! Nem baj, hogy alig tud valamit! Na mert akkor, ha nem
jár egész évben, egy-két hét alatt az óvónéni nem tudja behozni, az
egész évet. Nem baj óvónéni! Hagy álljon oda!”

Mennyire más hangszerelésben is el lehetne képzelni ugyanezt az eseményt. Mondjuk, hogy milyen nagyszerű, hogy legalább a szereplésekre, a farsangra be akarja hozni a gyereket, hogy szeretné megmutatni mindenkinek, hogy milyen szép és nagyszerű az ő gyereke. Mennyire jól lehetne építeni erre, ha a pedagógusoknak az lenne a célja, hogy valóban a cigány gyerek a számára adatott maximumot érje el. De úgy tűnik, itt nem ez a pedagógusok célja. A túlzottnak látszó féltés és szereplés, vagy farsangi mulatságra való beöltöztetés közötti különbséget sajnos nem érzi, nem látja a vezető óvónő, és alighanem kollégái sem. A szülők viszont érzik, hogy valami nincs rendben azzal az értékrenddel, ahogy az óvoda az ő viselkedésükben keresi a hibát, ahogy őket hibáztatja a gyerekek elmaradásáért. A maguk módján reagálnak: ha a gyerek kicsit is nyugösködik, nem akar óvodába menni, a szülő elfogadja ezt.

Kik azok, akik szívesebben hozzák a gyerekeket, és kik azok, akik hamar feladják az alkalmazkodást? A vezető óvónő tapasztalatait kérdeztük erről, például lát-e összefüggést a szülők iskolázottsági mutatóival? „Ó nem! Szerintem nem, mert van, akinek megvan a nyolc általánosa, nagyon jó helyzetben van, megvan az emeletes palotája! Mert pontosan egy ilyen gyerekről beszéltem az előbb. Megbántották, rögtön nem hozták. Pedig azt mondtuk az anyukáról is, hogy na, ez egy jó alany lesz, együtt fog a család és az óvoda működni, szülő az óvodával, jól is indult minden. Aztán, mert a gyereket megbántották, a beceneve a kisiúnak Kincs, a családnak ő volt a kincs... aztán a nagymama, jött a nagymama, hozta az anyukát, és kész...”

Az a kulturális közeg, amelyből a kisiú, a család szemefénye, „kincse” jött, ismeretlen az óvónőnek. A jómód, a viszonylagosan magasabb iskolai végzettség nem jelenti azt, hogy ha a gyerek valamilyen hátrányt szenvedett, annyiban hagynák. Sőt, a falu egyik vezető helyzetben lévő roma családjánál még fokozottabb is lehet az érzékenység.

Ha különbség van a szülők és az óvoda véleményében, eltérően ítélik meg egy-egy gyerek helyzetét, és ez szélsőséges esetben még a gyerek otthontartásához is vezet. Különösen fontos lenne a kapcsolattartás a családdal. Erre ad(na) lehetőséget a szülői értekezlet vagy egyéb társas együttlét. Vajon járnak-e ezek a bizalmatlannak tűnő szülők az óvoda által szervezett összejövetelekre, a szülői értekezletre? Kiderült, hogy nem. De az is kiderült, hogy csupán a szokásos, semmitmondó témákról, a papírzsebkendő, és egyéb felszerelés bevételéről szólnak ezek az értekezletek. Inkább az óvodai információ átadása, mint egymás véleményének, értékeinek megismerése történik ilyenkor. Nem a számukra fontos és érdekes kérdésekről, például a bizalomról, a bizalmatlanság okairól szólnak ezek az összejövetelek. A roma szülők kevesebb, mint harmada jár a szülőikre. A napi találkozások persze jók, de akkor ott a gyerek, mindenkinek dolga van, nem valószínű, hogy az óvoda és a család közötti bizalom kialakítására

célzott beszélgetéseket ilyenkor lehetne folytatni. Bár az óvónő úgy érzi, hogy „minden reggel, a mindennapi találkozás, a személyközi kapcsolat ekkor érvényesül igazán, a reggeli órákban, szívesen elmondja búját-baját. Ha jönnek értük, megkérdezik, hogy jó volt-e a gyerek, és ez már nagy dolog, mert nem csak azt kérdezik, hogy mit evett, mit ivott. Megkérdezik, jó volt-e, nem történt-e vele valami baleset, egyebek, egyebek... általában az óvónők is úgy kezdik, hogy bármi kis karcolás van a gyereken, már úgy kezdik, hogy kedves anyuka, ez a véletlen dolog történt, de semmi baja sincs. Próbáljuk mi is, igyekszünk mi is toleránsak lenni...”

Van nyílt nap, nyílt hét, mód nyílik az irodai beszélgetésre, de ezek nem elegendők a kisebbségi problémák kezelésére. A nyílt napokat is csak két-három szülő látogatja. Az fel sem merül, hogy valaki csak úgy beüljön és ellegyen a gyerekekkel, és megnézzze, mi is történik bent az óvodában.

„Van, aki nem igényli, hogy kettesben, van, aki bejön, és hangosan, gyerekek, csoport előtt, nem számít. Van, aki igényli, hogy kettesben, és itt az irodában [beszélgessünk]. Be tudnak jönni, és hogyha valakinek valami problémája van, jövünk az irodába... Volt nyílt nap, nyílt hét... Ki van írva: nyílt nap, nyílt hét! Nem tudom, értjük-e egymást... Nem személy szerint, de mindenki meg van hívva. ...Nagyon kevesen jönnek, úgy hárman... 3 anyuka jött.”

Érzésünk szerint ez a propaganda és ez a módszer nem célravezető itt. Ha valóban ok nélküli félelmek vannak és a gyerekek csaknem kétötöde rendszeresen távol van az óvodától, más megoldásokra lenne szükség. Nyílik ugyan mód a szükség szerinti beszélgetésre, el lehet vonulni az irodába ha kell, de talán ez sem elég. Itt a csoportnak van problémája, nem az egyes embereknek. A romák még mindig bizalmatlanok a többségi intézménnyel szemben, ezt alighanem a csoporttal kellene megoldani valahogyan.

A település oktatáspolitikájában jelentős lépés volt a négy évvel ezelőtti döntés, melynek során megszüntették a szegregált óvodai csoportokat. Vegyes csoportokba járnak azóta a falu roma és nem roma gyerekei. Ettől az intézkedéstől főként azt remélték, hogy a roma szülők szívesebben fogják hozni a jobb színvonalú csoportokba a gyerekeket: „A cigányság beépült a magyarba! ... Négy éve van vegyes csoport... Előtte volt külön cigány ... lenti, ahogy jöttek be, nem tudom hogy látták-e azt az épületet, ami le volt zárva. És abban volt a cigány vegyes kis középső és nagy csoport. ... A magyar csoport itt fenn volt. Aztán a kisebbségi önkormányzat kérésére és a szülők javaslatára jött egyszer egy ilyen lehetőség, hogy mivel a lenti épületben voltak a cigány gyerekek és nem nagyon jártak, hozzuk őket ide fel, a magyar gyerekek közé, és hátha a fejlődés szempontjából is jobb lenne. Kicsit más körülmények között nevelkednének, és igazából most is azt mondom, hogy azt hittük, hogy nagyobb arányban lesz

ez a statisztikai útmutató majd jobb. Annak idején mikor felhoztuk, azt mondtuk, hogy akkor most a cigányok kicsit jobban fogják hozni gyermekeiket magyar csoportba, magyar gyerekek közé... És nem. Nagyon sokan hiányoznak mind a mai napig a középsős, sőt a nagy-csoportos gyerekek közül."

Vajon milyen volt az óvodai élet a szegregált nevelés idején és vajon hogyan fogadta a falu a nagy elhatározást, a nagy újítást? A „lent”-ből a „fent”-et? Ebből talán megérthetünk valamit a négy év alatt sem csökkenő bizalmatlanságból, amely még az iskolázott roma családoknál is elő-előjön az óvodával szemben:

„Hát megmondom őszintén, én optimista vagyok, most is azt mondom, hogy jó irányban fejlődünk itt az óvodában is. Mert négy évvel ezelőtt, mikor a cigány gyerekek feljöttek ide a magyar csoportba, a magyar gyerekek, nem egy úristen, nem akart a cigány gyerek mellé ülni! Nem és nem! A magyar gyerek cigány mellé!? A kis 3 évesek meg 4-5 évesek, és nem, nem! És ordítottak! A cigány gyerek, hogy jaj nem megyek a magyarhoz, a magyar, hogy jaj nem ülök a cigányhoz. És anyukám megmondta... Igaz, hogy ez már a negyedik év, de már szeptembertől vegyesen vannak. Mindenki egy tányérból eszik, kész, nincs megkülönböztetés, ugyanúgy rendezzük őket és ez már nagyon jó...

A szülők hogy vették? Hát jaj, hát eleinte nem. Hát amikor egy gyerek ment hazafelé sírva hogy jaj, anya! emellett ültem! Mondjad már óvónéninek, hogy ne ültessen mellé és ugye jött az anyuka másnap reggel, hogy hagy kérjen már meg bennünket! És az óvónéni megmagyarázta, hogy ez a gyerek is ugyanolyan, mint a másik. Az iskolába se veszik szét, meg sehol máshol! Meg kell a gyerekek tanulnia, előbb-utóbb el kell kezdeni, hogy márpedig egymás mellett kell élni, egymás mellett kell ülni. És szerintem ma már mindenki elfogadta ezt az óvodában. A szülők is akár cigány, akár magyar... Itt az óvodai dolgozók persze könnyen elfogadták. Ugyan ott lent, amikor meg volt a lenti épület, lent, olyat csináltunk például, hogy minden évben más-más óvónő, mindannyian részt vettünk az etnikumnak a nevelésében, nem úgy, hogy egy óvónőt vagy dajkát elküldtünk. Mindannyiunkra sor került. De annál jobb, hogy felkerültek, szem előtt a mi kis közösségünkben, együtt van magyar, cigány vegyesen."

Az interjúrészletből kiderül, hogy amikor még „lent” volt a cigány csoport, mindenkinek ki kellett vennie a részét „az etnikumnak a neveléséből”, tehát, hogy ez a váltógazdálkodás, a mindenkire sor kerül nem olyan feladat lehetett, amiért minden óvónő és dajka lelkesedett, nem vagyunk biztosak abban, hogy a „felhozatal” alapvetően meg tudta volna változtatni az óvónők és dajkák odafordulását, véleményét. Lehet, hogy most is csak kiveszik részüket, ellátják a nem-szeretem-feladatot? És talán ezt érzik a szülők, gyerekek? És a maguk módján adnak hangot véleményüknek? A maguk módján: a gyerekek otthon maradnak, ha lehet.

A hiányzások csökkentése érdekében az óvoda családot látogat, rábeszél, újra kimegy. Egy hét elteltével mennek megnézni, miért nem jön a gyerek, már amennyiben nem szól be a szülő, hogy beteg.

„A családnál elmondják, hogy jaaaj, óvónéni, hát beteg a gyermek. És vitte orvoshoz? jaaaj, hát nem a petri orvoshoz vittem, hanem ideoda, kezdik sorolni a településeket. És az óvónéni látja a gyereket, kérdezi, hogy beteg vagy? A gyerek kacag, hogy nem. Ott már egy kis becsapás van!”

Az óvodai hiányzásoknak tehát nem a sok betegség az oka. Akkor mi? Hogy látja ezt a vezető óvónő? „...Mert nincs kedvük a gyerekeket hozni óvodába. Nekem van egy ilyen érzésem, és erről sokat beszélgettünk. Van olyan anyuka, aki azt mondja, hogy ó, majd ráérek én 9 órakor felkelni, és különben is a cigányságnál van egy olyan – és ez az én saját tapasztalatom és véleményem –, hogy szeretnek sokáig fenn lenni este, anyukák és a gyerek is. 11 óra körül egy 5 éves, meg még később is, későn fektetik, és nem tudnak felkelni. Mi eltérünk a mi kis házirendüinktől, hogy 8 óráig fogadunk gyereket, mi örülünk, ha fél tízig behozza. Mi akkor is átvesszük és akkor is örülünk, hogy bejön a gyerek és akkor is tudunk vele foglalkozni. És szerintem az, hogy nehezen kelnek fel, az anyuka is fáradt, az a valódi ok, hogy nem mosta ki a ruháját. Találkoztunk anyukával, aki azt mondta, hogy nincs ruhája a gyereknek, majd ha kimosom hozom.”

Természetesen a gyerekeket fel kell öltöztetni, törődni kell az időbeosztással, ez így van rendjén. De vajon minek ad egy óvoda prioritást? A gyerek felkészítésének vagy a szülő megnevelésének? Mit „üzen” az óvoda nap mint nap, ha későn kelnek vagy rendetlenek? A szülőn keresztül akarja nevelni a gyereket, vagy fordítva? Mi a fontos az óvodának? Az interjúban elmondottak szerint inkább az, hogy a szülőt alakítsa a saját képére és hasonlatosságára az óvoda, ha ez megtörténik, majd rendben lesz a gyerekekkel is a dolog. Ha nem – várják a kívülről jövő ötleteket, bánkódnak a helyzeten.

Az óvodai térítési díj ebben az óvodában 99 Ft egy napra, ezért kap a gyerek tízórait, ebédet, uzsonnát. A három és több gyerekeseknél természetesen itt is jár az 50 százalékos kedvezmény. Ahol gond a befizetés, a gyermekvédelmi támogatásból a szülő kérésére levonják a térítési díjat, és a különbözetet fizetik ki a szülőnek. „A 2750 Ft – ugye Feri, jól mondom –, és 2200 vagy esetleg csak 1500 a nyilvántartás alapján, a gazdasági vezetővel ellenőrzik, a különbözetet pedig átadja a szülőnek. A szülő tisztában van azzal, hogy a gyereke mennyit járt óvodába. Tudja, ennyit levonnak, ennyit pedig kap..., olyan nincs, hogy azért nem hozza, hogy megkapja ezt a pénzt, sőt, még örömmel nem jön fizetni, hanem azt mondja az élelmezésvezetőnek, hogy menjél, Zsuzsa, rendezd, csak vonasd lefelé. Én most is azt mondom, hogy ez az összeg a gyerek segítésére van. De van sajnos olyan szülő, aki felveszi a gyermekvédelmi támogatást, és odaadja az

apukának, hogy elkártyázza meg eligya meg egyebek, mert elkölti és a gyermek igazán nem élvezi azt, hogy gyermekvédelmi támogatásban részesült.”

Azért ebben az utóbbi esetben el tudjuk képzelni, hogy a befizetésekor sajnos nincs pénz az óvodára...

Az oktatási törvény lehetőséget ad arra, hogy ha az öt éves kort be-töltött gyereket nem viszi a szülő iskolai életre előkészítő foglalkozásra, vagy óvodába, a jegyző bírságot szabjon ki. Felmerült bennünk, hogy vajon élnek-e ezzel a lehetőséggel a településen, hiszen a hiányzások még a nagycsoportban is nagyon magasak.

„Nem, nem. Hivatalosan nem volt senki feljelentve” – tehát az óvoda kimegy, kérleli a szülőt, megpróbál a lelkére beszélni, de azért nem veszik annyira komolyan az óvodai hiányzásokat, mint az iskolait. A nagycsoportos, iskola előtt lévő gyerekek szüleinek „...sorozatban küldjük a felszólítást, és nagyon jó a kapcsolatunk a védőnővel. Az önkormányzatban dolgozik a gyámügyi előadó és a családsegítő kis hölgy” ... Tehát a gyermekvédelmi törvényt betartják, a társszakma megjelenik, van családsegítés. „Fokozatosan megyünk hozzá, aranyos, ha valaki egy héttől tovább nem jött, odaadjuk, ez itt a névsor. És ő adja tovább a védőnőnek és ő is rendszeresen kimegy. Ez most tavasszal indult be.”

Nem szeretnénk elfogultak lenni a családsegítőkkal kapcsolatban, mármint nem szeretnénk a szakmai sovinizmust képviselni, de tény, hogy márciustól valóban láthatóan csökkentek a hiányzások, sőt három addig meg sem jelent gyerek rendszeresen járni kezdett óvodába. Talán mégis lenne értelme az egyéni bánásmódnak? A személyre szabott megközelítéseknek? Sajnos ebben a kutatásban sem Dalospetri-ben, sem a többi településen nem tudjuk nyomon követni az óvodáz-tatás változásait a következő év során, pedig tanulságos lenne.

A beszélgetés során említett a vezető óvónő egy kislányt, aki nagycsoportos és egyáltalán nem járt, most kisegítőbe fog kerülni. Ezt az óvónő igen sajnálja, mert a szép, rendezett körülmények között élő gyermeket nem tudja „ott” elképzelni (a helyi speciális tantervű iskolára persze ez nem vet valami jó fényt!).

Később, a családnál kiderül ugyan, hogy volt néhány napos próbálkozás, de a gyerek megtagadta e próba után az óvodába menést, és az anya ebbe beletörődött, megértette. Úgy vélte, egy lánynak nem is annyira fontos az egész. A nővére is jól férjhez ment 7 osztállyal. A következmény azonban valójában nem valami vidám: „nevelési tanácsadóba küldtem, mert tanköteles volt és megy az eltérőbe. Ő az egyik... Az a gyönyörű, csodálatos kislány! Nem az, hogy azok ott másabbak, de nehezen tudom őt ott elképzelni, na. Nehezen ... Ez mind a szülő bűne.”

Mi viszont továbbra is azt firtatjuk, mi lehet az oka az óvodakerülésnek. Ha a helyi romák kb. 80 százaléka cigányul beszél otthon, azaz az óvodába kerülő cigány gyerekek nagyobb hányada cigányul tud jobban az óvodába kerüléskor, logikus lenne, hogy legyen cigányul tudó pedagógus vagy legalábbis dada az óvodában. A hét település között csak kettő volt – és ez nem Dalospetri –, ahol ez a könnyebbség megadatott a roma gyerekeknek. Természetesen az óvónők előtt nem titok, hogy a faluban cigányul beszélnek a cigányok. És azt is tapasztalják, hogy „természetesen az óvodába, mikor bekerül a gyerek, mi is nagyon nehezen tudjuk megérteni...”

Kérdés: vorbi romanisz kariszo?

Vezető óvónő: nem. Neem(mosolyog), nem tudunk cigányul, itt senki ... senki, itt se óvónő, se dajka senki nem beszél cigányul. Senki... de azért már körülbelül évek alatt rakódott valamennyi. De az iskolában sincs cigány oktatás! nekünk az alapokat úgy kell leraknunk, hogy magyarul ... a gyerek, aki bekerül az óvodába, ugyanúgy tud magyarul is, nemcsak cigányul!” – kerül ellentmondásba az óvónő a néhány mondattal korábban jelzettekkel.

A nyelvi problémák megoldása egy roma kisgyereknél – és bizalmatlan családjánál – nem a cigány nyelv pontos grammatika ismeretét vagy a folyamatos magas szintű társalgást jelentené, hanem azt a néhány barátságos, ismerkedő formulát, amelyet az évek alatt megtanulhattak volna az óvoda pedagógusai – ha lett volna kedvük erre. Mert senki nem követeli meg tőlük ezt a tudást és ezt az attitűdöt. De senkinek nem volt hozzá kedve. És talán ez mutatja leginkább a problémák gyökerét, a feloldhatatlan bizalmatlanságot, amely a tünnető távolmaradásban mutatkozik meg. Természetesen megoldják a magyarul nem tudó kisgyerekekkel az alapvető kommunikációt, de nem oldják meg a két kultúra közötti megértő kommunikációt. Az óvónő elismeri, hogy a kisgyerekeknek, amikor cigány anyanyelvüként az óvodába kerül „hát biztos hogy van [nyelvi problémája], de a személyközi kapcsolat az óvónénivel a napi nyolc óra során azért már segít... Nehéz, nehéz az óvónőnek és a gyerekeknek is, de a metakommunikáció: a gyerek úgyis addig magyarázza, míg meg fogjuk érteni, és megfogja a kezünket, hogy gyere, gyere...”

Tehát ha nagyon fontos, a roma kisgyerek majd csak odahúzza az óvónénit, kész-passz, meg van oldva.

Az óvoda (és az iskola is) láthatóan nehéz pénzügyi helyzetben van; nemcsak a felújításra szoruló épületek, felújításra szoruló és kiegészítésre váró eszközpark mutatja ezt, de beszélgetőpartnereink is bizonygatták. Ennek ellenére kevés aktivitást tapasztaltunk az óvodánál valamilyen egyéni pénzszerzési akció lefolytatására. Nincs alapítványuk, nem nyújtanak be pályázatokat. Egyetlen próbálkozásuk is régebbi és a helyi kisebbségi önkormányzattal együtt, alighanem annak támogatásával és noszogatásával történt: „három évvel ezelőtt a kisebbségi önkormányzattal együtt pályáztunk egyszer, sportfelszerelésekre, de nem sikerült. A kisebbségi önkormányzat elnöke viszont

nagyvonalú volt, mert ők megkapták ezt, és kaptunk különböző labdákat.”

És visszatérünk a szűkös költségvetésre: „mi másfél milliós költségvetéssel dolgozunk. A víz, a gáz 500 ezer, a villany 400 ezer, ez már 1 millió, szippantás, és így nincsenek játékokra pénzek. Festésre nincs, játékokra nincs” – és folytatódik a panasz: „Ezer éves fejlesztő eszközeink vannak.”

Ha nincs pénz, nincs eszköz, egyre több dolgot kell a szülőktől kérni, nemcsak a babzsákhhoz való babot vagy kukoricát, nemcsak a labda helyett a mozgásfejlesztést szolgáló babzsák elkészítését, hanem „biztosítani kell a szülőknél törülközőt, váltóruhát, váltócipőt, ágyneműt, és minden második pénteken hazavinni az ágyneműt és hétfőn tisztán visszahozni. Ez nem jelent problémát, megszokták, tizen valahány éve így működik. ... Ha egy gyerek nem hoz ágyneműt, a szülő 1 óra után érte jön. Van ilyen is! És akkor a szülő elviszi 1 óra után.”

Alighanem ez a „kistaffírozási” kényszer sem segíti elő a cigány gyerekek óvodai látogatását. Ha belegondol, az óvónő is érzi, hogy néhol komoly terhet jelenthet mindez.

„De másrészt a szülőket is megértem, mert miből, hogy. De azért, hogy elhozza az óvodába, nem hiszem el, hogy nincs annyi egy gyereknek itt Petriben, amivel szépen, rendszeresen tudná járatni, hiszen nem kell, csak két ruha. Nem hiszem el, hogy ilyen nehéz hátránnyal küzdenének, éppenséggel azok, akik nem járatják a gyereket óvodába. Bejön a gyerek az óvodába. A cigányok 90 százaléka kapja a gyermekvédelmi támogatást, szerintem 80 százalékuk igazán ezt a gyermek védelmének érdekében használja fel. Hozza az anyuka az óvodába, étkezik is, megvan az anyagi háttér, megvan az a két rendbeni ruha. Ha nyáron nem hozom a gyereket óvodába, megpróbálom a gyermekvédelmi támogatást úgy fordítani, hogy veszek belőle egy pár darab ruhát. Ezt mondom én, persze, ezt mondjuk mi ... hogy egész nap nincs otthon, hogy normális körülmények között nevelkedik, és biztos embert formálnak abból, aki megkezdte a kiscsoportot, a középső csoportot...”

Így látja az óvónő. De úgy tűnik, a szülők nem egészen így látják. Talán nem is kap meg mindent az óvodában? – vélheti némely bizalmatlan és aggódó szülő. Talán nem gondolkodik olyan precíz beosztással, mint amit az óvónő elvárna. Talán másra fordítja a pénzt, mint ahogy az óvónő tenné a helyében.

Az óvónő elemzéseiben sokszor elrugaszkodik saját tapasztalataitól. Ha rákérdezzük, tudja, hogy van olyan család, ahol éheznek, a hónap végén az egy kilós kenyeret is gond megvenni. Náluk bizonyosan gond az óvodatérítési díj, a váltóruha, -cipő, ágynemű stb., az óvoda különböző kérései. Bizonyosan nem igaz tehát, hogy a faluban senkinek nem jelenthet gondot az óvoda kéréseit teljesíteni. Az is figyelemre méltó, hogy más segítség meg sem fordul a pedagógus fejében, mint a gyermekvédelmi támogatás „hivatalból” való begyűjtése.

tése. Ha alkoholbetegek a szülők, miért nem segít nekik pl. a családsegítő? Miért jelent gondot az óvónőnek, hogy élettársi viszonyban vannak a szülők? Az óvónő nyilván a gyerekekért van, de a gyerek nem szemlélhető külön a szülőtől. Lehet, hogy aranyosnak, kedvesnek tartja a gyereket – de a szülőket bűnösöknek, hanyagnak. Van olyan elesettebb család, ahol a feltehetően alkoholista anya szinte kerüli az óvodát. Alighanem oka van rá, alighanem nem az óvoda az a hely, ahova problémáival fordulhat. És nem a vezető óvónő az, aki ebben segítségére lehet, még azzal sem, hogy tanácsot adna.

A családoknál készült interjúk közül egyetlen részletet választottam. M. Erika az óvoda legtöbbet hiányzó gyereke, szeptember és május között mindössze 19 napot volt óvodában, ezt is csak március után. Régi, elhanyagolt 2 szoba-konyhás házban lakik a hat gyerekes család. Vízet a szomszéd utcából hordanak, fával, hulladékkal tüzelnek. A szülők 25 évesek, az anya gyesen van legkisebb, 1 éves gyerekével, az apa alkalmi munkákat vállal. Ezen kívül csak a családi pótlékot és a gyermekvédelmi támogatást kapják. M.-né 16 évesen ment férjhez, ő helybéli és 8 osztályt végzett a petri iskolában. A férje egy szomszédos községből való, csak két osztálya van. A hat gyerek közül 9 éves a legidősebb. A ház előtt, a lépcsőn ülve beszélgettünk az anyával, körülöttünk jött-ment az összes gyerek. Jelenleg három gyereket járatnak iskolába, illetve óvodába. „Egy kisiú jár iskolába. Az óvodába ketten járnak. Rendszeresen!! Csak olyan feltétellel nem, ha nincs úgy tisztájuk, mert nincs úgy rá pénzem, hogy mossak róluk. Akkor bejelentem...”

Kérdés: ez azt jelenti, hogy csak egy garnitúra ruha van?

Anya: igen

Kérdés: kértél-e segítséget valakitől, hogy vegyél egy váltás ruhát a gyerekeknek?

Anya: még sajnos nem.

Kérdés: ki adhatna?

Anya: hát az alelnök asszony esetleg. Az. De eddig senki, sajnos nem. Voltak kint, a tanácstól, hogy rendezzem a gyerekeket iskolába, óvodába, aztán rendbe jött, azóta járnak.”

Alighanem arról az akcióról van szó, amit a családsegítő feladatokkal megbízott önkormányzati tisztviselő tavasszal folytatott, aminek eredménye látszik is a hiányzási statisztikán. M. Erika addig egyáltalán nem volt óvodában, M. Krisztina sem, igaz, ő be sem volt íratva. De a rendszeresség talán enyhe túlzás, mert 8 napnál többet nem volt bent Erika, 7-nél többet Krisztina. Hogy nem lehet könnyű az óvodai elvárásoknak eleget tenni ilyen jövedelmi és higiénés viszonyok mellett, az biztos. A vezető óvónő ugyan nem tudja elképzelni, hogy ne legyen tiszta váltóruhája egy gyereknek, de mi el tudjuk képzelni a látottak alapján.

Talán nem is a térítési díj a legnehezebben előteremthető kívánalom, hanem az óvónő által felsoroltak, kezdve a tiszta váltóruhán, folytatva a ágyneműhuzaton stb.

Kérdés: mennyit kell fizetni a gyerekek után?

Anya: 1800-at, összesen a kettőnek ... hát nem olyan könnyű. Tar-
tozok soknak, boltosnak is. 4-500 Ft árut szoktak adni, azt meg kell
adni, ha adnak..." Persze kamatra, mint mindenütt.

Kérdésünkre ugyan azt állítja az anya, hogy vele meg a gyerekek-
kel az óvodában „...kedvesek, kedvesek. Azt mondják, hogy koszosan
járnak, nem tisztán járnak. Pedig én minden nap mosok, meg 3-4-szer
is lemosom őket, hogy tisztában legyenek. És ha úgy, ha nincs, akkor
ha nem tudnak segíteni így a boltos, ultrával, mosóporral, akkor nem
tudom engedni a gyerekeket.

Kérdés: ha bemész a tanácsba, hogyan fogadnak?

Anya: ottan nem is segítenek. Azt mondják, kapják a családit, a
gyest, osszák be aztat. De ennyi gyerekeket eltartani annyi pénzből,
abból az 50 000 Ft-ból, az kevés. Ruhákra, cipőkre, még a tisztaságra is!

Kérdés : miért vállaltatok ennyi gyereket?

Anya: hát mert szerettem, meg szeretem a mai napig a gyerekeket,
és nem szeretem elvételni, inkább szenvedek, küszködök, de akkor se!

Kérdés: van más megoldás is, nem?

Anya: igen ... nem csak utána, miután meglett ez a 6 gyerek hogy
feltételni a hurkot, meg más ilyesmit."

Feltehetően inkább a gyerekek hagyományos szeretete játszik köz-
re a hat gyerek világrahozatalában, nem az, hogy nem tudott volna
a 25 éves asszony a fogamzásgátlásról, de hát nem is ez kutatásunk
tárgya.

Az óvodai mulasztásoknak itt biztosan van egy olyan összetevője,
mely a ruházat, illetve e megkívánt higiénés állapot hiányára vezet-
hető vissza. Az anya nem akarja kitenni sem a gyerekeit, sem magát
annak, hogy állandóan koszosnak nevezik. Biztosan nagy erőt fejt ki,
segítség nélkül, fával fűtve, messziről hordva a vizet, mintha sok-sok
évtizeddel korábbi komfortviszonyok között lennének. Igen ám, de az
óvoda az automata mosógéppel előállítható viszonyokat képviseli.
Ennek nem fog tudni megfelelni az M. család. Nincs is elég holmi,
de nincs is lehetőség arra, hogy az óvoda által megkívánt módon
legyenek a gyerekek kitatarozva. Akkor inkább maradjon otthon, nyil-
ván mindenki meg is érti. Hogy aztán majd mi lesz? Elképzeljük...

Családi segítséget nem kaphat M.-né, „ Sajnos a szüleim meghal-
tak, nekem nincs senkim.” A félig árván felnőtt asszony nemcsak na-
gyon szegény, hanem nagyon magárahagyott is. „Nyolc éves vol-
tam... Anyukám nevelt, csak apukám halt meg. De ő sem él már
(sír)..."

A nehéz helyzetben sem a család nem tud segíteni neki, de hiva-
talos helyről sem kap segítséget. Az óvodától sem.

Kérdés: ... kitől várna és milyen segítséget?

Anya: így anyagi szempontból ... ugye ... hogy bútorra, gyerekek-
re, kis ruhákat ... tanácstól, ha tünnek, vagy aki tud ...

Kérdés: ha a férjének lenne rendszeresen munkaviszonya, az segí-
tene?

Anya: az jó volna.

Kérdés: mennyi kellene, hogy rendszeresen keressen, hogy rendbe tudjanak jönni anyagilag?

Anya: hát ... úgy 10 000 Ft.

Kérdés: havonta?

Anya: igen. Ez elég is volna. Havi 10 000 Ft.”

Igazán nem mondható nagy igénynek. Ha csak ilyen minimális segítségre lenne szüksége anyagilag, ezt meg kellene adni a szociális támogatórendszernek. Ha azon múlik egy – és nyilván nemcsak egy, mert a kismintás vizsgálat kiterjesztése sokkal több Erikát és Krisztiánát találna – kisgyerek iskolai pályafutása, hogy nem tudták óvodába járni, mert nem volt megfelelő váltóruhája, és ezen sem a szűkebb, sem a tágabb közösség nem segít, az egész oktatási és szociális ellátórendszert kell hibáztatnunk ezért. Nem lenne szabad felmerülni egy ilyen problémának, és abban az óvodában, ahol valóban a gyerek fontos, nem is merül fel, valahogy megoldják (láttunk példát erre is, más óvodában). Lehetne persze valóban állami feladat az óvoda ingyenessé tétele, amibe beletartozna a szükséges felszerelések biztosítása az intézmény részéről. Ha váltóruha kell, erről, ha tornacipő, arról, ha festék, a festékről kellene gondoskodni. És ezt nem szabadna az óvodák találatkonyságára bízni, mint ahogy most teszik. Ha pusztán gazdaságilag szemléljük, akkor is sokkal jobban járna a társadalom a viszonylag csekélyebb befektetésekkel, hiszen a speciális tantervű iskola drágább és az onnan kikerülő potenciális munkanélküli ellátása még drágább, mint a tornacipő, a váltóruha és a kispárnahuzat.

(Folytatjuk. A vonatkozó hivatkozásokat a következő számban közöljük.)

SULYOK LÁSZLÓ

Hajléktalanszállók Kőbányán

Kőbányán lakom, panelban. Kutyámmal gyakran sétálok el egészen odáig (Gránátos utca), ahol ki van írva: Pro domo, Peremhelyzetű Csoportok Módszertani Osztálya. Utcai gondozó szolgálat. Keddtől péntekig, 9–16 óráig. Gondoltam, ha már egyszer ilyen közel van hozzám, megnézem, milyen belül. Az itt tapasztaltakról szólnak a következő vallomások.

Vezetőkkel és lakóikkal egyaránt beszélgettem, de a neveket nem teszem közzé. Legyen az első a gránátos utcai absztinens szálló egyik alapító szociális munkása.

A Pro domo szociális munkatársa

Ez az intézmény, a Pro domo védett szállója tulajdonképpen absztinens szálló. Azt jelenti, hogy az ide kerülő hajléktalanok szenvedélybetegek, még hozzá alkoholisták. Csak alkoholistákkal foglalkozunk. Általában kórházból vesszük föl a klienseinket, ahol már bekerülnek egy alkoholelvonóra, és fizikailag nagyjából rendeződnek. Tehát a közvetlen életveszély elmúlik, a delírium veszélye megszűnik. A kórházban eltöltenek néhány hetet. Az ottani szociális munkás vagy szociális nővér fölveszi velünk a kapcsolatot, és megszervez velünk egy találkozót. A felvételi beszélgetés után, ha úgy döntünk, hogy együtt tudunk működni, akkor bekerülhetnek ide. A felvételi beszélgetésben kiderül, mennyire motivált az illető hajléktalan; tudja-e vállalni az életformaváltást. Mi nemcsak azt várjuk el, hogy absztinens legyen az illető, tehát tegye le a poharat, hanem hogy a következő lépés megtételére is képes legyen, ami nem más, mint az életformaváltás. Ha úgy látjuk, hogy a jelentkező ezt komolyan gondolja, megvannak a motívumai hozzá, akkor föl vesszük.

A felvételi beszélgetésen nem kérünk kicsiszolt elveket és filozófiákat. Csupán azt kívánjuk, hogy legalább minimális betegségtudata legyen. Elismerje, hogy helyzetét magának és az alkoholnak „köszönheti”. Ha ezt valamilyen fokon meg tudja fogalmazni, akkor megvan az együttműködés lehetősége. A későbbiekben egyértelműen kiderül, hogy mi maximálisan számítunk az ő tenniakarására. Ez az intézmény

nem olyan, hogy mi elintézzük, megoldunk helyette feladatokat. Mi arra szerződünk, hogy ő maximálisan kifejtse ezt a tenniakarását. Tehát aki bekerül hozzánk, az már fizikailag, alapszinten rendben van. Nem remeg, nem izzad, az elvonási tünetek nagyjából rendeződnek. Gyógyszereket kap a meglévő betegségeire, igazából a mentális rendeződés is elkezdődik. Természetesen hosszú távú, több éves folyamatról van szó, még a legoptimálisabb esetben is. Ennek érdekében intézményünkben két évig tartózkodhat, egyelőre még ingyenesen. Azért mondom, hogy egyelőre, mert a jogszabály előírja, hogy térítési díjat kell szedni. Úgy néz ki, hogy mi egy jelképes összeget fogunk szedni, kb. 1000 Ft-ot. Hadakoztunk mi is a térítési díj ellen, mert ez hátráltat bizonyos folyamatokat. Ha a rehabilitációt írjuk a zászlónkra, annak egyik része a fizikai rehabilitáció, a másik a mentális, a harmadik az anyagi. A rehabilitációnak anyagi gyarapodást kell jelentenie. Ha az ügyfél munkába áll, megtanul megtakarítani. Ebből a megtakarításból kell finanszíroznia később a lakhatását. Ha viszont én lakbérre elszedem a jövedelmét, azzal a folyamatok ellen hatok. Ráadásul a lakbérfizetési kötelezettség nem motiválja őt arra, hogy továbbra is takarékoskodjon. Másképp kellene motiválni. Egyébként ez a jogszabályok kiforratlanságára mutat. Szerintem ezt így nem lenne szabad előírni. Tehát bekerül hozzánk valaki, és az első találkozásunkkor elmondjuk, hogy valamilyen terápia kötelező, ami a szenvedélybetegsége megszüntetését célozza. A kötelező terápia fából vaskarikának tűnik, itt mégis kötelező bizonyos tudás elsajátítása. Sokkal többet kell tudnia önmagáról és a világról, mint amit eddig tudott. A módszer szabadon választható. Mi elfogadjuk azt is, ha az anonim alkoholista-khoz jár, ha alkoholelles klubba jár, egyéni terápiára jár, ki a városba, itt benn csoportterápiát szervezünk, arra is járhat. Mi csak azt követeljük meg, hogy a felsoroltak valamelyikére járjon. Ezt két évig kell gyakorolnia mindenkinek. A harmadik az együttműködés a gyógyulás érdekében. Erre szerződünk írásban velük.

Az intézmény 19 férőhelyes. 1 háromágyas szobánk van, és 4 négyágyas. Fürdőszoba mosógéppel, konyha, konyhaszekrény, hűtőszekrény mindenkinek. A klubszobában színes televíziót nézhetnek. Konditermünk és vendégszobánk is van, ahol látogatókat fogadhatnak. Elhozhatják a partnerüket egy-két éjszakára, intimszobaként is funkcionál az a helyiség, ott is van külön mosdó, külön WC, külön hűtő. Jelenleg 17-en vagyunk. Meglepő, hogy a tízezer fölötti hajléktalan-tömegből ilyen kevés vállalja a mi feltételeinket, a vázolt körülmények ellenére. Budapesten az absztinens szállók közül három helyen folyik ilyen tevékenység. Vannak szabad férőhelyeink, de nem használják ki a létező lehetőségeket. Ahhoz, hogy egy alkoholista szenvedélybeteg eredményesen vágjon bele ebbe a kúrába, egyéni motívum kell. Tehát nem a szociális munkás kedvéért, nem is a mama kedvéért, vagy a gyereke kedvéért, hanem mert benne fogalmazódott meg valami, amiért nem folytathatja így tovább. Ez bármi lehet. A

lényeg, hogy a saját tűrőképességének a határához érjen. Lehet ez például fizikai ok is: beteg lett miatta, halálközeli élménye van. Lehet az alkohol okozta létbizonytalanság is – rendőrségi problémák, gyonytalanság, megvetettség érzése. Az utat magának kell végigjárnia. Persze, felmerülhet a kérdés, hogy egy alkoholista, aki már totálisan leépült, és azt se tudja, fiú-e vagy lány, leromlott fizikai állapotban van, egyáltalán képes-e erre? Hát nagyon sok esetben képes, nagyon sok esetben nem. A hajléktalan-ellátásban annyira azért már kiépült az ellátó rendszer, hogy szakemberek, szociális munkások dolgoznak ott. Bármelyik fapadoson találnak szociális munkást. Bármennyire el-esett is valaki, a fapadosok nyitva vannak. Aki be akar kerülni, az be tud kerülni egy elvonó-intézménybe. A gond nem ez. Inkább az, hogy a hajléktalanok számához viszonyítva nagyon kevesen választják ezt a viszonylag nehéz, de hosszú távú garanciákat biztosító utat, tehát az absztinenciát és az életmódváltást. A szomszéd épület éppen egy éjszakai menedékhely, egy ún. fapados. Ott más célkitűzések vannak. Mégis áthatolhatatlan fal választ el minket egymástól. Józan paraszti ésszel azt gondolhatnánk, hogy orvosi kezelés után onnan idekerülnek az arra vállalkozók. De ez gyakorlatilag nem így van. Az előzetes kórházi kezelés azért is kell, mert a kórház szimbólum is. A komoly szándék szimbóluma. A bekerülés után 2 hónapig tudunk adni a kliensnek konzervsegélyt, ez azt jelenti, hogy napi egyszeri étkezést tudunk biztosítani, konzervvel. Be tudjuk fizetni a munkaközvetítőhöz, járattuk az Expresszt és a Népszabadságot, s az ügyfélnek magának kell kitalálnia, hol szeretne elhelyezkedni. Na most, ha elakadt, ha látjuk, hogy elbizonytalanodott, akkor esetleg beavatkozunk.

Volt már rá példa, hogy olyan nagy félsz volt az illetőben újra fölvenni a hivatallal a kapcsolatot, olyan kisebbségi érzés volt benne, meg annyi negatív élmény halmozódott fel benne, hogy egyszerűen képtelen volt nekiindulni. Hát akkor elkísértem, de csak annyi, hogy ott álltam mellette, ő intézte az ügyeket, én csak kísértem. Nekem az a dolgom, hogy hitet adjak neki, hogy végre tudja hajtani az életmódváltozást, hogy ráébrezzem, hogy ő semmivel se rosszabb, mint bárki más. Ez már alapjában a mentális segítségnyújtás tárgykörébe tartozik. Ha megváltozik az énképe, akkor megváltozik a világhoz való viszonya is. Mi például csak ajánljuk, hogy célszerű a pénzét valamelyik bankban elhelyeznie, mert ott kamatozik, más nem férhet hozzá, jó, ha van bankkártyája, és a munkahelyen átutalják neki a pénzt. Ha nem tudja, hogyan kell kártyához jutnia, akkor segítünk neki. Azt mondjuk neki: ott van a sorstársad, ő megoldotta, fordulj hozzá bizalommal, menjetek el együtt és csináljátok meg. Ez nagyon fontos, mert a sorstársa segítőtvé válik. Ennek nagyon sok pozitív hozadéka van a segítő szerepben lévő számára, meg a segített számára is, mert ez nagyon hiteles segítség.

A mi intézményünk egyrésztől nagyon liberális, másrésztől viszont nagyon szigorú és merev. Intézetünkben nincs 24 órás ügyelet.

Akkor jönnek, amikor akarnak, mindenki úgy éli az életét, ahogy akarja. Mindenkinek saját kulcsa van, a kapuhoz és a saját szobájához. Nincs portaszolgálat, nincs vasrács, ez nem gettó. Ez szabad, értelmes, eszüknél levő magyar állampolgárok tartózkodási helye. Maximális bizalommal vagyunk irántuk. Ennyiben liberálisak vagyunk. Vendéget is hozhatnak, a közös teremben lehetnek. Amiben viszont nincs pardon, nincs alku, az az absztinencia. Ha valaki csak egyszer is visszaesik, abban a másodpercben már csomagolhat. Ezt ellenőrizzük, van alkoholszondánk, amit szűrőpróbaszerűen alkalmazunk. Természetesen az együttélési normákat be kell tartani. Az agresszióknak bármilyen formája tilos. Még a szóbeli is. Nincs anyázás, nincs lelki terror, nincs csicska, nincs „falubikája”. Ha van, akkor nem automatikusan, de nagyon hamar kívül találhatja magát az illető. Ez a rendszer csak úgy működhet, ha a lakókban van önkontroll, és működik az önfegyelmzés minimális képessége. Csendőr nincs közöttük. A szociális munkás itt van napi 8 órát, de nem 24 órán keresztül. De ő se csendőr. Ha valaki nem képes az alapvető normák betartására, annak itt nincs helye. A lopást szintén nem toleráljuk, ez azonnali elbocsátással jár. A tisztaságban sem ismerünk pardont. Maguk takarítják a szobáikat. A közös termeket takarító nő takarítja, de a hétvégén azokat is a bennlakók takarítják. Előfordul, hogy egy új kliensnek, aki még nem szokta meg, szólni kell, hogy mossál magadra rendesebben stb. Egyébként itt mindenki dolgozik. Aki hosszabb távon itt tud ragadni és absztinens, az el is helyezkedik. Figyelemmel kísérjük, hogy mit kezd a megszerzett jövedelmével. Nagyon nagy az önjutalmazás. Tehát kávé, cigaretta, édesség, ez megy. Sokáig meg voltak fosztva ezektől, amíg kinn kukáztak. Letették az alkoholt és így kompenzálóknak. Ez az idő múlásával azonban csökken.

Az első hónapok vad kávézásokkal és édességhegyek között telnek. Ahogy mondtam, figyeljük, mit tesz a jövedelmével. Tehát fölöltözik, pótolja az apróbb szükségleti eszközöket, tárgyakat. Mondjuk, erre elmegy nagyjából egy év. Az első időkben általában többszöri munkaváltás van, újra szocializálódni kell, újra meg kell tanulni, amit valaha tudtak. Hamar elküldik őket, meg aztán nem mindig a legjobb munkaerők. Valaki néhány évet eltölt törvényen kívül, kisebb gondja is nagyobb lesz annál, minthogy pontos legyen és elviselje a főnök szemétkedését. Sok esetben valóban szemétkedésről van szó. Nagyon vissza tudnak élni azzal, hogy hajléktalanokkal van dolguk, elég rendszeren kizsákmányolják őket. Hozzánk ideiglenesen bejelentkezhetnek, de a munkaadók nem akarják fölvenni őket addig, amíg nincs bejelentett lakásuk. Nagyon sok a visszaélés a hajléktalanokkal kapcsolatban. Szerintem kormányzati-politikai feladat lenne itt rendet tenni. Éppen úgy, mint a munkaszerződések körüli anomáliák rendezésénél. Hihetetlen, hogy milyen pénzekért próbálják őket dolgoztatni. Persze a mieink még jó helyzetben vannak, mert észnél vannak, mert tiszta a fejük. Nincsenek presszió alatt, hogy most gyorsan-gyor-

san pénzhez kell jutniuk. Itt azért van lakhatás, meg egy darabig kajájuk is van. Az első kétéves periódusunk tavaly zárult. '96 októberben nyitottunk, '98. október–november–decemberben ment el az első turnus. Az első 19 ember közül hétnek sikerült végig csinálnia az első két évet. Nekik már volt állandó munkahelyük, és kétszáz–háromszázezer forintos megtakarításuk.

Három körre osztanám a mi lakóinkat. A külső kör bekerül-kikerül. Mégsem gondolta elég komolyan, legfeljebb csak a vágya volt meg az életmódváltásnak, de a motívumok még nem voltak elég erősek. A középső kör hosszabb-rövidebb absztinens idővel rendelkezik, néhány hónapostól 1 évesig. Nekik már jó esélyük van az elhatározásuk véghezviteléhez. Nálunk csak egyszer két évet lehet itt tartózkodni, tehát visszaesőket nem fogadunk. Ennek több oka is van. Úgy látom, a többi szálló is próbálja ezt az elvet követni. Ha valaki megkapja a lehetőséget, azzal élni kell tudni. Az is motiváló erő, hogy nem jöhet vissza. Azért itt van egy elég komoly probléma is. Igazából az utolsó lépcső nincs kitalálva. Mi legyen azokkal a teljes jogú polgárokkal, akik a társadalom minden elvárásának megfelelnek, dolgoznak, nem isznak, nem bűnöznek, családjukkal tartják a kapcsolatot, a polgári elvárásnak megfelelő életet élnek? A jelenlegi jövedelmi viszonyok között egyszerűen lehetetlen az újrakezdés. Nem is azért, mert nem fogadják be, hanem mert egyszerűen nem lehet annyit keresni, ami szükséges lenne a polgári élethez. Amikor dobálózunk a „polgár” meg a „demokrácia” fogalmával, arra is gondolni kellene, hogy az igazi polgári társadalom nagyon sok segítséget nyújt az ilyen leszakadt emberek újrakezdéséhez. Magyarországon viszont semmi ilyesmi nincsen. Mi minisztériumi fenntartású intézmény vagyunk, gyakorlatilag állami pénzből működünk, a közbülső láncszem vagyunk. Legalul a vad hajléktalanság, a teljes kilátástalanság. Onnan elindul a kliens, nálunk képessé válik néhány dologra, de a visszatérésben ki segíti? A mi klienseink, annak ellenére, hogy valamennyire fizikailag rendbe jönnek, ha megszakadnak, akkor sem tudnak annyit keresni, hogy lakáshoz jussanak. Létezik olyan, nagyon jó szándékú kezdeményezés, hogy hajléktalannak írnak ki lakáspályázatot, és azon néhány százezer forinttal már komoly esélye van a jelentkezőnek. Igen ám, de minden pályázó mögött kell lennie egy intézménynek vagy szervezetnek, amely egyben ajánlja is. Tavaly a főváros kiírt egy pályázatot. A hajléktalanok rehabilitációjával foglalkozó szervezetek, intézmények pályázhattak a klienseik nevében, lakásért. Intézményünkben működik egy „Hajléktalanok a hajléktalanokért” című egyesület. Ők is pályáztak, és kaptak is egy lakást. Az egyesületnek kellett egy úgynevezett feszültségi sorrendet felállítania a rászorulóknak között, és akkor az első helyen lévő kapott. Ezek nagyon tiszteletreméltó kezdeményezések, de még nagyon gyér eredmények ahhoz képest, mint amilyenekre szükség lenne. Igazából nincs megoldva a kérdés.

És most egy másik nyilatkozó: Jómagam 42 éves vagyok, '94 óta működöm ezen a pályán. Előtte kohász voltam, 20 évig, Csepelen dolgoztam a martinban. A végén egészen a főolvasztárságig vittem. 1975-ben érettségiztem, 1976-ban helyezkedtem el Csepelen. 1979-ben megnősültem, született egy lányom. Telt-múlt az idő, olvasztár csak néhány évig voltam. Házasságom megromlott, elváltam. 1990-től vagyok absztinens. Arra gondoltam, hogy amit saját káromon tanultam, az talán mások számára is hasznosítható. Előbb természetesen én is jártam terápiára, elég hosszú ideig, három évig. 1992-ben kezdtem a pszichoterapeuta-képzésre járni, Tündérhegyre, az ottani pszichoterapiás intézetbe. Azért akartam elvégezni azt az iskolát, mert noha van az embernek saját tapasztalata, de ez ahhoz kevés, hogy másokon is segíteni tudjon. Meg kell tűzdelni tematikus tudással. Ennek keretében jártam előbb szocioterapeuta-képzésre. Érdekes módon a hozzáállásom akkor még elég öncélú volt, inkább saját magamnak tanultam. Voltak ugyan segítő attitűdjeim is, de még nem szervezett formában. Csak úgy, ahogyan az egyik szabadult szenvedélybeteg segít a másik, talán még gyakorló betegnek. Ezek amolyan magánkezdeményezések voltak az ismeretségi körömből. Igazából 1995-re ért meg bennem az az elhatározás, hogy elhagyom az eredeti pályámat, mert már semmi újat nem tudott nyújtani. Érdeklődésem már kezdett a hivatásos segítség felé fordulni. 1995-ben kerültem el Csepelről. Akkor kerültem a X. kerület Gránátos utca 2-be. Itt akkor még csak hajléktalanszálló volt. Először az utcán dolgoztam mint szociális munkás. 1995 novemberében csináltunk egy hatfős kísérleti intézményt, ahol már szenvedélybetegekkel dolgoztunk, egy kolleganővel, ketten. Ott dolgoztam egy évig. Ezt mi csináltuk, és mi találtuk ki. Nagyon sokat tanultam abban az időben. Itt kezdtük ennek az intézménynek a szuterénjában, ahol hat ember elfért, két háromágyas szobában. Az intézet vezetője rájött, hogy a hajléktalanok rehabilitációja igazából megoldatlan feladat. Ezért örült annak, amit elkezdtünk. 1996-ban ilyen még nem nagyon volt az országban. A rehabilitáció a jövőt szolgáló program. A főnököm úgy döntött, hogy kísérleti jelleggel és hat fővel indítsuk el ezt az új intézményt. Csináltuk is egy évig a kolleganővel. Nagyon ígéretes dolgok kezdődtek itt. Akkor döntött úgy a vezetőség, hogy az átmeneti szállót megszüntetik, és rehabilitációs szállóvá teszik. A kolleganővel itt folytattuk a munkát. '96 óta járok a lelkész- és szociális munkásképző főiskola levelező tagozatára, most fogok végezni.

A Pro domo egyik munkatársa

Minden iskola nélkül kezdtem. 9 éve csinálom már. Van egy magyar-történelem szakos tanári diplomám, meg egy magyar szakos egyetemi diplomám, és most jelentkeztem pszichológia szakra. Itt négy éve dolgozom. Először hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkoztam, aztán hajléktalanokkal dolgoztam a Twist Olivér Alapítványnál.

Amikor idejöttem, itt még hagyományos átmeneti szálló volt. Ennek nem sok értelmét láttam. Elfekvő munkásszálló jellegű valami volt, ahol szociális munkásként nem lehetett eredményeket felmutatni. Három évvel ezelőtt elkezdünk gondolkozni azon, hogy valahogy nem mennek a dolgok. Rájöttünk, hogy akinek nincsenek motívumai ahhoz, hogy az életét megváltoztassa, annak igazából nem lehet segíteni. Azért akartunk valami mást kialakítani itt. Különben 30 000 forintért dolgozunk. Nagyon kevés pénzért. Azt hiszem, azért tudjuk ezt csinálni, mert valami hihetetlen dolog történik, amióta ún. védett szállóvá lettünk. Engem az motivál, hogy nincs nagyobb dolog annál, mint amikor valaki felismeri, hogy az élete kátyúban van, és változtatni tud rajta. Ebben én bárkinek szívesen segítek. Segítségem semmi más, mint az, hogy melléállok, és támogatni próbálok a saját döntéseiben. Nem én döntök helyette, nem én gondolom ki a megoldásokat. Ha valaki eljut egy olyan pontra, hogy egészen máshogy akarja folytatni ezután az életét, annak segíteni nem akármilyen feladat. Ezek az emberek 20, 30, 40 évet ittak el az életükből. Már az is nagy szó, ha rájönnek, hogy ebből elég volt, ezt a méltatlan életet nem akarják tovább élni. Amikor én elkezdtem ezt a munkát, még nem is volt szociális munkás képzés Magyarországon. Akkor még elég volt a felsőfokú humán diploma. Ez alatt az idő alatt én nagyon sokat tanultam. Sok olyan emberrel dolgoztam, akik már sokkal régebben voltak a terepen, mint én, és sokat tapasztaltak. Az első évek gyakorlata alatt megtanultam azt, amire egy szociális munkásnak szüksége lehet.

Itt jelenleg sokkal inkább mentális segítségnyújtás folyik. Szocioterapeuta képzésre járok, és terápiára is járok. Most ugyan éppen szünetel, de egy videó csoportot vezetek. Olyan filmeket nézünk meg, amelyekben alkoholisták, drogosok, egyéb szenvedélybetegek szerepelnek, és megbeszéljük a látottakat. Általában a filmek hatására kinek-kinek a saját élménye jött föl. Később már nem törődtem annyira a didaktikával. Olyan filmeket is néztünk, amelyekben nem a szenvedélybetegek voltak a főszereplők, hanem amelyekben bármilyen szenvedély megjelent. Így néztük meg a *Nagy zabálást* is. Megbeszéljük, mi az evés szenvedélye, mi a gyűlölet szenvedélye, a háború szenvedélye. A filmek után másfél-két órás beszélgetés következik. A jelenetek kapcsán megosztódik a csoport, és mindenki elmondja a maga hozzáállását, mit éreztek, hogyan értelmezték a látottakat. Ha valaki helyesli a rossz magatartást, akkor a terápiának nem az a célja, hogy az ilyen megnyilvánulást leszerelje, hanem hogy megbeszélje a kiváltó okokat. Ha a házban agresszivitás jelenik meg, azt nagyon erősen szankcionáljuk, mert szerintünk nem az a dolgok elintézési módja. Hiába szocializálódott arra, hiába tanulta otthon vagy a társaitól azt, ez a ház azért van, hogy itt másféle megoldásokat találjon. Ha egy terápiás csoportban valaki elmondja a véleményét, hogy ő neki valami egészen más dolgot jelentett, akkor nem az ő véleményét kell az enyémmhez alakítani, hanem meg kell értenem, honnan érkezik az a

válasz. Tehát ez sokkal elfogadóbb, megengedőbb közösség annál, minthogy én valami kontrollt vagy cenzori szerepet töltenék be. Nagyon sokáig nehezen szólalnak meg. Az újak inkább hallgatnak. Valaki 20 éven keresztül ivott, elmegy az elvonóra, szembe kell néznie azzal, mi történt vele 20 évig. Amikor a terápiákon átlátszóvá válik a világ, akkor nagyon nehéz mit kezdeni avval a büntudattal, szégyenérzettel, ami a szabadulni akarót gyötri. Ebben sincs kényszer. Ha nem akar megszólalni, nem szólal meg. Igyekszünk ugyan elősegíteni, hogy szavakba öntse bajait, de ha neki nagyon sokáig ahhoz van kedve csak, hogy figyeljen és hallgasson, akkor tegye azt.

Olyan ember ide nem kerül be, akinek nincsen arról belátása, hogy hol szúrta el. Igyekszem mindenkit egyenlő figyelemben részesíteni, hogy senki se uralhassa el a csoportot, ne lehessen rossz értelemben hangadó. Ha valaki túl sokat beszél, mindig igyekszem figyelmeztetni, hogy itt ülnek még nyolcan, őket is meg kéne hallgatni! Én már akkor is tudtam, amikor tanárnak tanultam, hogy igazából nem fogok tanítani. Azt tudtam, hogy emberekkel akarok dolgozni, emberekkel beszélgetni, de még nem láttam a megvalósítás formáját. Az elején csak azt éreztem, hogy nem lehet elmenni a nyomor mellett egy kézlegyintéssel. Négy éves koromban meghalt az édesapám egy balesetben. Végignézttem, jelen voltam. Édesanyám ezután idegösszeomlást kapott. Négyévesen valami olyasmit éltem meg, hogy teljesen egyedül maradtam. Erősnek kellett lennem, nekem kellett segítenem másokon. Más a szenvedés, a fájdalom letaglózza, mások elmerülnek benne. Engem meg arra indított, hogy másokon kell segítenem. A régi ismerőseim egy kissé bizarrnak találják a történeteimet. Még ma is sokan azt kérdezik, honnan van nekem ehhez erőm, hogy nem borítanak ki az itteni emberek. Én értem, mire céloznak. Ők nem értik, hogy én éppen innen kapom az energiát. Itt én nem elveszítem, hanem éppen ellenkezőleg; hiába, hogy sokszor fáradt vagyok, gyakran reménytelennek gondolom az egészet, mégis innen kapom az energiát az élethez. Ha valaki rájön arra, hogy mit csinált, és nem kezd el másokra mutogatni, másokban keresni a hibát, az számomra a legnagyobb dolog. Én hihetetlenül becsülöm ezeket az embereket.

A Pro domóban gyógyulni akaró vallomása

Ózdról jöttem, 42 éves vagyok, nő. A kislányom 14 éves. 1989 óta élek Pesten. A hídépítőknél dolgoztam, munkásszállón laktam. De azt 1993-ban eladták. Egyik napról a másikra az utcára kerültem. A fapadosról sok rosszat hallottam, inkább egyedül maradtam mindig. Tudtam, senki sem bízik bennem, ha megtudják, hogy hajléktalan vagyok. Persze ez kölcsönös. Én is tudom, hogy a hajléktalant megpróbálják kihasználni, olcsón alkalmazzák, mert nincs hova fordulnia, senki se védi meg. 1995-ben a Twist Olivér Alapítványnál indult egy szakmunkásképző tanfolyam, itt három évig tanultam könyvkötésze-

tet. Közben megműtöttek, rosszindulatú daganat miatt. Június 20-án nyugdíjaztak úgy, hogy nem kellett sehova se mennem, rokkantnyugdíjas lettem. Fél évig laktam a Fóti úton. Mint afféle örökmozgó, munkát kerestem magamnak. Beálltam buszt takarítani. Iskolaidő alatt nem ittam, csak utána. De ez is elég volt ahhoz, hogy az ott megszerzett helyemet elveszítsem. Megint az utcára kerültem. Elmentem Kiskovácsiba. Ott beültettek egy kapszulát. Ha erre ráisznak, vagy rosszul érezek, vagy halált okoz. Nekem barátaim haltak meg így. Én meg se próbáltam ráinni. Utána a Jászberényi úti absztinens szállóra kerültem. Havonta 2500 Ft. Az egy közönséges szálló, éjjeli menedékhely, de van egy absztinens-szoba, ahol a gyógyulni akarók gyógyulhatnak. A szociális munkás azt mondta, hogy hagyjam ott az éjszakázást. Talált nekem egy jobb munkát. Heti négy órával 1200 Ft-ot kerestem. Az éjszakázást nem bírtam. Pszichiátert akartak szerezni. Olyan indokolatlan lépéseket tettek, amelyek engem megzavartak. Be-gyógyszereztem és elmentem több mint negyven napra az ózdi hegyekbe, egy barlangba. Hetente egyszer mentem le a városba. A Máltaiaktól kaptam egy kiló kenyeret, meg zsírt, azon éltem. Utána mentem Kiskovácsiba elvonókúrára. Ott már azt mondtam, ebből elég volt, ezt én nem csinálom tovább. Közben jártam a Tamasz gondozóba is. Ott a szociális nővér ajánlotta, hogy jöjjenek ide. Hát ez már nagy haladás az eddigiekhez képest. Olyan, mint régen egy felszabadított jobbágy. Itt lakáskulcsot, kapukulcsot kapunk. Nem kérnek ellenszolgáltatást azért, amit tesznek velünk.

Négyen vagyunk egy szobában. Ahol most beszélgetünk, ez a vendégszoba. A belépésem után nem sokkal kellemetlen dolog történt. Ide elhozhatja az ember a barátját, a barátnőjét. Én is elhívtam az enyémet. Részeg volt, kiraktam. Legközelebb megint eljött, még részegebben. Bánatomban én is megittam két pohár forralt bort. Szóltam a szociális munkásnak. Azt mondta, nincs semmi baj. Automatikusán kizártam magam. Visszajövetelem feltétele az volt, hogy hosszabb ideig legyek kórházban. Egy hónapig voltam a kiskovácsi intézményben. Ott örültek nekem, mert nem ittam. Segítettem az orvosoknak. Az idő letelt. Visszajöttem. Szereztem magamnak két takarítói állást. Az az érzésem, hogy félek kimenni innen, mert itt túl jó, ha összehasonlítom avval, ami volt. Vasárnap például Balatonkenesén voltunk, azzal az alkoholmentes klubbal, ahova járok. Azelőtt sohase jutottam el ilyen helyre. Most megértem, hogy úri helyre mehettem Balatonra, fürdőbe. Jó érzés olyan emberekkel együtt lenni, akik nem kerülnek el az utcán. Itt senki nem mondja rólam, hogy hajléktalan. Nem azt kérdezik: hajléktalan vagy? Hanem azt, hogy mikor találkozhatnánk legközelebb? Ha akarsz, te is eljössz hozzánk, ha te is meghívsz. Jó érzés, hogy megbíznak az emberben. Itt telefonon keresnek a munkahelyemről, ha takarítani hívnak. Azért is mondtam a többieknek, ha fölveszik a kagylót, ne azt mondják: menhely! A húgom telefonál néha, ha valamit segíteni kell, különben nem tartjuk a kapcsolatot. Ha elvégeztem

a munkát, akkor elzavar. Kórházban is takarítok. Ott jobban is szeretem, mert ott több az elesett ember, szeretek beszélgetni velük, meg segíteni. Pénzt is tudok megtakarítani, és van bankkártyám. Sok elmegy a dohányzásra, üdítőkre. Kívülálló nem tudja, hogy aki megszokta az ivást, annak a szervezete megszokta a nagy folyadékmennyiséget. A víz nem elég. Azért kell az üdítő az alkohol helyett, hogy az a jóleső teltség érzése meglegyen. Amikor az alkoholista abbahagyja az alkoholt, akkor az evési szokásai is megváltoznak. Megkívánom a főtt kaját. Naponta fél kiló kenyeret megeszek. Azelőtt, amikor ittam, rám száradt, nem kellett. Föl kell tölteni azokat a helyeket, amiket eddig az alkohol foglalt el. Nagyon jó, hogy itt van kondi terem. Nekem a hasamat műtötték, csak a felső testemet tornáztathatom. Ez az a hely, ahol biztonságban érezhetem magamat. Külső támadás nem érhet, mint egy fapadon. A légkör családias. Segítünk egymáson, és ez nagyon jó.

Szeretem az embereket, de sokszor inkább a nyugalmat választom. Szívesen elmennék Budapestről, oda, ahonnan jöttem. Csak az a baj, hogy ott nincs munkahely. Ózdon szükség volna könyvkötőre. Vagy Borsodban, ahol sok az iskola. Egy-egy disszertációt bekötni. Jó pénz, nagyon keveset kell beleinvestálni, a prést magam is meg tudom csinálni, a ragasztó is elég két hónapig a ragasztásra. Egy kisebb házat is olcsóbban kapni, mint itt. Munkát is, aki akar, talál. Itt is vettem az újságot és három napig jártam állás után. Sajnos az elhelyezkedésnél a hajléktalanság 80 százalékban negatívumként szerepel. Van is benne valami igazság. Hogyan vállalhatok én munkát hajléktalanul? Amikor a BKV-buszokat takarítottam, eljött a főnök, megnézni, hol lakom. Amikor a buszok tankolnak, nem lehet akármerre ugrálni. Ha nem is iszom, kipihentnek kell lennem, különben elütnek a buszok. Visszatérve az itteni állapotokra, egészen más, mint ahol addig voltam. Itt nincs névizés-bácsizás, bejön az ember: szervusz Pista, szervusz Bandi! Hogy vagy? Máshol, ahol voltam, bejöttem. „Jó napot!” fogadott. „Hogy van? Jól? Akkor jó!” Már ment is tovább. Ha azt mondtam volna: Hát bizony rosszul! Akkor is ugyanaz lett volna a válasz, oda se figyelt arra, amit mondtott, meg arra se, aki mondtott valamit.

Itt tanultam meg újra nevetni.

A Pro domóban gyógyulni akaró vallomása

35 éves vagyok. Amikor 14 éves voltam, anyám trombózist kapott, a fél oldala lebénult. Testnevelési tagozatos suliba jártam. Edzés minden nap, télen, nyáron, élsportoló voltam, kitűnő tanuló. A pasaréti iskolába jártam, nem akármilyen emberek gyerekeivel jártam együtt: csupa orvos, mérnök! Latabár Kálmán unokája is odajárt. Aki ott kitűnő volt, az tudott is. Nagyon szerettem a természetet, szerettem kirándulni. Erdész akartam lenni. Nyolcadik után ezt az egy helyet jelöltem

meg a továbbtanulásra. Nem számítottam arra, hogy négyszeres túljelentkezés van. Apámnak, anyámnak semmilyen kitüntetés sem volt, párttagok se voltak soha. Márpedig abban az időben arra jobban figyeltek, mint a tudásra. Összeköttetésük sem volt, így miután nem vettek föl, valahogy sikerült bedugni engem a vegyipari szakközépbe. Sajnos az egyáltalán nem érdekelt. Két évig jártam oda, azzal be is fejeztem. Egy 16 éves embernek már kialakult véleménye van mindenről. Egy értelmes embernek abban a korban már van élménye, öntudata. Aki kollégiumban lakik, sokkal előbb érik, mint aki egész végig apja, anyja mellett nő fel. Sokkal előbb a saját lábára kell állnia, csak magára számíthat, ha el akar érni valamit. Ha kész voltam a leckével, mehettem edzésre, kiengedtek. A tanárokkal valamin összeveszttem a szakközépben. El kellett hagynom az iskolát. Letettem a szakács szakmunkás-vizsgát. Ehhez nem kellett érettségi. Ez jól is működött. A vegyipari szakközépiskolában a fél iskola narkózott már akkor. Ismerték a különböző vegyszereket, tanulták. Ráíttak, tehát narkóztak. Legalább is mindenki kipróbálta. Néhányan rá is szoktak. Azt én kihagytam. Hozzátartozik még a történethez, hogy később is kollégiumban laktam. Annyira haragudtam az anyámra, amiért betegsége miatt nevelőotthonba küldött, hogy nem akartam hazaköltözni. A tanulóotthonból meg kirúgtak, mert mindent időre kellett csinálni. Én meg nem akkor mentem tanulószobára, amikor kellett volna. Akkor már elkezdtem inni. Utcán összejöttünk, egy liter bort megiszogattunk. Tehát nem valami züllött társaság, hanem a szakközépiskolások. Persze nem ittuk le magunkat a részegségig. Aki vendéglátó-ipariba jár, annak védőital az alkohol. Cukrászoknál ugyanúgy. A süteményekhez megkapták a rumot, akinek nem kellett, az otthagyták. A másik megitta. Egyik barátom cukrász volt, hasnyálmirigy-gyulladásba bele is halt. Nem bírta, nem sportolt mint én, nem volt hozzá fizikum. Nagyobb törés volt nekem a barátom halála, mintha a rokonaim közül halt volna meg valaki. A barátait az ember megválasztja, a rokonait nem.

A nőügyek elkezdődtek már tizenhárom éves koromban. A szakközépiskolába sok lány járt. 21 éves koromban bevonultam katonának. A szolgálattal nem volt semmi gond. A katonák egyértelműen isznak. Utána hazaköltöztem. Nem a szakmámban dolgoztam, de jó munkahelyem lett: húst szállítottam. Csak az a baj, hogy az ember feje fölött állandóan ott függ a bárd, hogy vagy megbukik, vagy nem bukik meg. Legkevesebb négy évet lehetett kapni, ha valaki lebukott. Hússal való feketézésnek is lehetne nevezni. Ezt is kellett alkohollal kompenzálni. A nyolcvanas években 4–5000 forintos fizetések mellett 9000-et kerestem. Volt pénzem az ivásra, legfeljebb a minőséget jobban megválogattam. Pezsgővel kezdtem a napot, és még el is láttam az egész rokonságot hússal. Jól ment. Még a húsiparnál voltam, amikor megismerkedtem a feleségemmel. Rosszul sikerült a házasság. De a válás nem viselt meg. Kapcsolataimban mindig én mondtam azt,

hogy elég! Semmiféle törést nem okozott, hogy elhagyott, megcsalt az asszony. A lakásomat, a berendezést is elvitte, amit megvásároltunk. Engem nem érdekelt. Örültem, hogy megszabadulok tőle, csak vigye magával azt is! Szerencsére gyerek nem lett. Azóta sincs, mondjuk nem is hiányzik, harmincöt éves fejjel se. Ha körülnézek, a mai fiatalságnak se jövője, se semmije sincs. Kábítószer, ami már, ahogy mondtam régebben elkezdődött. Az egész rendszer olyan, hogy a fehér ember nem nagyon akar gyereket csinálni. Tulajdonképpen nem vagyok az a csóró, akinek semmije sincs. Megvan egy kétszintes ház, ahol az én lakásom is megvan. De sajnós nem költözhetek oda, mert anyám is ott lakik. Nem akarok hazaköltözni, inkább lakok az utcán. De így volt ez régen is, inkább elmentem albérletbe, nem akartam otthon maradni, önálló akartam lenni. Feleségemmel is csak egy ideig laktam otthon. Az egész kapcsolat nem tartott három évig sem. De akkor is többször három hónapig tartó szünetekkel, amikor összevesztünk. Közös megegyezéssel elváltunk.

Tudtam én a menhelyekről is, de nem akartam odamenni. Barátoknál laktam. De mind rossz barátoknál, mert ittak. Többe került az egész, mint amennyit ért, pénzem nem maradt soha, se kajám. Végül mégis úgy döntöttem, hogy bevonulok egy hajléktalanszállóra. Kiválasztottam az egyik legrosszabbat, a csepelit, mivel csepeli is vagyok. Én soha nem jártam koszosan. Elég jó dumám is volt. Inkább az értelmes emberekkel beszélgettem. Ilyenek is vannak a szállókon. Hiába, ha egyszer kiesik valaki a munkából, bármilyen okból, az még egyszer nem fog visszamenni. Könnyebben megél, hogy elmegy ingyen konyhára, ingyenruha-osztásra. Nekem éppen olyan emberek kellettek, akik megmutatják az útját annak, hogy lehet úgy megélni, hogy ne dolgozzak egy percig se, mégis mindig legyen pénz a zsebembe, nem is kevés. És ne kelljen semmi olyat csinálni érte, amit büntetnének. Mindjárt mondok néhányat. Pl. holnap a papok karitászot csinálnak. Odamegyek, kérek farmernadrágot, kérek cipőt, kabátot. Tudok minden napra egy-két karitászos helyet. Fogom, elmegyek a piacra és eladom. Vagy elmegy az ember a plébánia hivatalba, amikor félfogadás van. Elmondja az ember a mondókáját, hogy ő milyen szerencsétlen, nincs munkája, hajléktalan, és szeretne valami támogatást kapni. A papok, hívők, ha mást nem, egy százast adnak. Sok templom van Budapesten. Csak tíz templomba menjen el. Az naponta két-háromezer forint. A filozófiám is megvan hozzá. Azt mondhatná valaki, koldulni járok. Pedig nem koldulok. Akkor a pap is koldul. Ő is kiteszi a perselyt. Természetesen én nem hiszek az égvilágon semmibe. Se a zen-buddhizmusba, se másban. Az biztos, hogy porból lettem és porrá leszek. A többiben nem hiszek. Csak kitalálja az ember, hogy megnyugtassa magát, azért csak nem fog végképp meghalni. A papok között is nagyon kevés, aki komolyan veszi a hivatását.

Harmincöt éves koromra – egyszer mindenkinek benőhet a feje lágya – meguntam ezt az életet, azért jöttem ide, hogy meg tudjak

szakítani minden kapcsolatot az ivócimborákkal, és abból a körből kikerüljek. Dolgozni fogok. Ha szakácsként dolgozok, és a pincér be akarja hozni a piát, ott már csak a saját akaratomon múlik, hogy iszok, vagy nem iszok. Azt majd eldönti a jövő. Én most jöttem ide. Van egy ismerősöm, aki 36 éves, és úgy néz ki, mint egy hatvanéves. Hát még milyen lenne, ha annyit inna, mint amennyit én naponta megiszok és így nézek ki. Nem is hiszik el, hogy létezik. Nem most kezdtem. Húsz éve lassan tíz litert, most már hét litert, és még menni is tudok. A mennyiséget egyszerűen föl se veszi egy idő után az ember. Az orvosok azt mondják, aki naponta megiszik egy üveg sört, az alkoholista. Nem! Az nem alkoholista, természetes dolog, hogy valaki a hűtőbe tesz nyáron egy üveg sört. Melege van, megissza. Nekem érdekes módon jobban ízlik a paradicsomlé, meg a tonik. Én megmondtam annak idején anyámnak is, meg mindenkinek: én azért iszok, hogy részeg legyek. Felejtsek, ne foglalkozzak a problémáimmal. Kompenzálom a feszültséget, kikapcsolom az agyam. Különbözőn állandóan rágódok rajta, még agyvérzést kapok. Én nem vagyok szerencsétlen. Nem is panaszkodhatok senkire. Én azért ittam, mert inni akartam. Azért jöttem ide, mert már harmincöt éves vagyok, éppen ideje abbahagyni. Addig haza se akarok költözni. Feleségem idősebb volt nálam. Ő is iszik. Arra is gondoltam, hogy harmincöt évesen én is csinálhatok egy gyereket, persze, nem egy 55 éves nőtől, hanem egy hozzám valótól. Csak olyat elég nehéz találni. Ilyen korban már válogatós az ember. Nekem olyan nem kell, akinek három gyereke van, de még egy se legyen, mert senkinek a gyereket nem fogom fölnevelni, csak a sajátomat és az bőven elég lesz.

A Jászberényi úti menhely és védett szálló vezetője

Az Alapítványt 1992-ben hozta létre a Népjóléti Minisztérium hajléktalanszállók létrehozására és működtetésére. A Jászberényi úti eredetileg átmeneti hajléktalan szállásnak és éjjeli menedékhelynek indult, tavalytól kezdve egy rehabilitációs szinttel is kiegészült. Az éjjeli menedékhely 65 fős. Téli időszakban többen jönnek. Este fél hattól reggel fél nyolcig tartózkodhatnak a szállón. Érkezési sorrendben jöhetnek be. Kiosztjuk az ágyakat. Ágyosztás után következik a vacsora. Általában leves, utána tészta, olykor kapunk húst is. Egy hentes rendszeresen küld adományokat. Mások karácsonykor, húsvétkor szoktak meglepni bennünket. A fürdéshez, tisztálkodáshoz, mosáshoz biztosítunk mosóport, sampont, törölközőt. Mosáshoz forgótárcsás mosógépeink vannak. Szárítani is tudják a ruháikat, a melegvítárolóban. Villanyoltás este 10 órakor van. Hajnali ½ 4-től ébresztő. Ha föliratkoznak, akkor ébresztjük őket. Értéktárgyaikat a megőrzőbe be lehet adni, és reggel kiváltani. Így el lehet kerülni az esetleges lopásokat. Általában az idősebb nyugdíjasok a nyugdíj érkezésekor be szoktak rúgni, és ilyenkor még a maradék pénzüktől is megfosztják őket. Reg-

gelire teát, és ha kapunk, akkor még kenyeret is tudunk adni. A törlőközüket reggel kell leadni. $\frac{1}{2}$ 8-kor el kell hagyni a szállót. Ez az éjjeli menedékhely, amiről beszéltem. Ennek van egy 12 fős része, amit úgy hívnak, hogy B típusú fapad. Ezt azok számára találtuk ki, akik munkát vállálnak, azért, hogy ne szoruljanak ki, ha esetleg többen jelentkeznének, mint amennyi férőhely van. A munkaidő sokszor 5 óráig is tarthat. Már nem érne ide, amikor az ajtót nyitjuk. Ezek részére fix ágyat biztosítunk. Este $\frac{1}{2}$ 6–8-ig kell beérkezniük. Ugyanakkor megkívánjuk, hogy legalább minimális mennyiségben takarékoskodjanak. Ez 5000 forint bankbetétszámlát jelent. A számlára azért volt szükségünk, mert eleinte munkáltatói igazolásokat kértünk. De az eredmény folyamatos hazudozásnál többet nem eredményezett. Három hónapig maradhatnak a B típusú fapadon. Ez alatt meg kell oldaniuk, hogy valamilyen átmeneti szállóra kerüljenek, vagy lakhatásukat más módon oldják meg. Nálunk is működik átmeneti szálló. Ez lenne a harmadik lépcső. Az első lépcső azoknak való, akik nem sokat tesznek azért, hogy kikerüljenek ebből a mőkuskerékből. A B típusú fapadon már megvan az igény a másfajta életre, már dolgozni járnak.

Az átmeneti szállón már kicsivel jobb körülmények között zajlik minden. Ott már komolyabb a szándék az életmódváltoztatásra. De sok a visszaesés, elveszti az állását, nincs ereje ellenállni az alkoholnak. Természetesen olyan is van, aki kivereszi magát a gödörből. Az átmeneti szállón fél évig lehet lakni hivatalosan. Szerződést kötünk, amelyben szintén benne van a takarékoság. Sajnos nagyon sok a személyiségzavaros egyéniség a hajléktalanok között. Fél év nem elég a váltásra. Nagyon nehéz megállítani azt, aki elkezd lefelé csúszni a lejtőn. Fél év eltelte után hosszabbításra is van lehetőség, ha betartotta a sajátmaga által vállalt kötelezettségeket, amelyekre szerződött. Megvan a minimum a takarékosággal kapcsolatban. Előfordul, hogy valaki jóval többet vállal, mint amit bír. Egyezkedés kérdése a továbblépés. Beszélgetünk is velük, hogy fel tudják dolgozni hajléktalanságuk történetét, problémáikat. Nagyon keveset tudunk tenni. Kevés a sikertörténet. A legfelső lépcsőfok a rehabilitációs szint. Eredetileg is így képzeltük el. Ők már jelentős mértékben tudnak takarékoskodni, erős a szándékuk, hogy visszatérhessenek a polgári életbe. Ezek a leszokott alkoholisták. Sok a nehézség azért velük is. Az alkoholnak olyan személyiségroncsoló, fizikailag roncsoló hatása van, hogy nem elég néhány hónap, még egy év se a helyrehozatalához. A végállomás a lakáshoz juttatás. Nem tulajdonba akarjuk adni ezeket a lakásokat, mert az megint csak óriási kockázat. Az előtakarékoságunk eredményeként bérleti viszony létesül az alapítványunk és a kliens között. Ez azt jelenti, hogy a bérleti díj minimális, vagy adott esetben nincs is. Ez attól függ, hogy a szerződő fél mit tud vállalni. Természetesen az előtakarékoságot folytatnia kell. Ezek már elég nagy összegeket tudnak összegyűjteni, noha nem annyit,

mint amennyi egy lakás ára lenne. Ha sikerül lakáshoz jutnia, akár az önkormányzattól, akár lakáskassza eredményeként, akkor az alapítvány hozzá tud járulni a lakás felújításához. Az önkormányzati lakáshoz semmi beleszólásunk sincs. Csak az alapítványi lakásnál szólhatunk bele. Ezek az említett lépcsőfokok állnak a hajléktalanok rendelkezésére. Ezenkívül orvosi rendelőt is működtetünk. A gyógyszereket mi váltjuk ki a betegnek, mert az a tapasztalatunk, hogy a receptet hiába adjuk a beteg kezébe. Lézeres kezelésben részesülhetnek a fekélyes betegek. Az alkohol hatása a magas vércukor, a magas vérnyomás. A közfürdő pályázati pénzforrásból működik. Hétfőn, szerdán és pénteken lehet fürödni fél tíztől fél hétig. Ide sokan járnak. Elég népszerű. Nem azonos a nappali melegedővel. A fürdőben csak a tisztálkodás a cél: a körömvágás, a borotválkozás. Időnként jön egy borbély, aki ingyen megnyírja a rászorulókat.

A rehabilitációs szinten kettőtől öt évig maradhatnak az oda bekerülők. Jogszabály írja elő a maximumot. Nem szeretnénk, ha 5 évig itt lennének. Szeretnénk, ha lakáshoz tudnának jutni. Ebben mi nagyon csekély mértékben tudunk segíteni. Rá vagyunk utalva a pályázatokra, amelyeken legfeljebb egy részesülhet lakásban. Kinn általában azért nem tudnak megállni a lábukon, mert újra elkezdenek inni. Nyolc emberünk van. Ebből két ember elhelyezésére van remény. A lízingforma annak jó, aki olyan jól tud keresni, hogy magasabb összeget is tud vállalni. De úgy mennek fölfelé a lakásárak, hogy erre kicsi az esély. Éppen a kislakások ára nagyon drága, a rezszi szintén. A rehabilitációs szintre kerülőknek hetente egy csoportterápiás foglalkozásuk van. Pszichológus vezeti a terápiát. Erről én nem tudok, nem is tudhatok, hiszen akkor elvesztené a titkosságát. Természetesen azért én is meghallom, ha súlyos bajuk van, a résztvevőknek nem kell félniük indiszkréciótól.

Előfordult már olyan is, hogy valakit ki kellett tiltani verekedés, lopás miatt, amit mi is megtudtunk. Ez szólhat egy napra, de végleges kitiltás is lehet belőle.

A Jászberényi úti átmeneti szálló szociális munkatársa

Itt télen harmincöt fő tartózkodik. Nyáron kisebb a létszám. A szállóra úgy lehet bekerülni, hogy felvételizni kell. Minden héten szerdán van a felvételi beszélgetés a szociális munkással. Egy héten egyszerre csak két ember jöhet. Akárhonnan jöhet. Tehát nemcsak a B fapadosból. Más intézmények is küldhetik. Csak az kerülhet be, akinek munkahelye van. Hogy az bejelentett munka, vagy alkalmi, lényegtelen. A felvételin majdnem egy órát szánunk egy emberre. Részletesen kikérdezzük az életét, a sorsát: Hogyan lett hajléktalan? Hogy él? Honnan jött? Mi a munkája?

Van-e keresete, amiből félre tud tenni az alatt a hat hónap alatt, amíg itt lakhat? A 2500 forintos díjat ki tudja-e fizetni, amit mi kérünk

tőle a szállásért? Legalább 5000 forintot kell félretennie havonta. Nyitnia kell egy folyószámlát. Ezt minden hónapban bemutatja a szociális munkásnak. Így lehet nyomon követni, hogy mennyit tett félre. Ez nem absztinens szálló. Itt nem feltétel, hogy egyáltalán ne igyon. Természetesen aki a felvételre is beállítva jön be, azzal nemigen tudunk kezdeni valamit. Ittasan nem szabad bejönni a szállóra. Hogy kinn iszik-e, vagy nem, azt nem kérdezzük! A lényeg, hogy dolgozni tudjon, és mennél kevesebb pénze menjen el alkoholra, különben nem tud félretenni. A felvételin feljegyezzük az életútját. Megkérdezzük a terveiről, céljairól – mégis mit óhajt csinálni a hat hónap alatt, ha történetesen fölveszik? A hathónapi tartózkodási idő megtoldható még hat hónappal. Ha a hajléktalan kéri, összeül a szociális munkások tanácsa (team). Megbeszélik, hogy eddig mit valósított meg az elhatározásaiból. Ha arra érdemesnek bizonyul, akkor maradhat még fél évig. Ez attól függ, mennyit tett félre, és hogy dolgozik-e rendszeren. Viselkedése megfelel-e az általános polgári normáknak. Egy év a maximum. Többet nem hosszabbítunk. Az alapítvány közvetlenül nem tudja őket lakáshoz juttatni. A lakáskérdés elég szomorú dolog. Túl sok mindent nem tudunk csinálni. Lakáshoz az jut, aki elég talpraesett, képe van hozzá. Tehet félre pénzt lakáshitelre a Fundamentánál, az OTP-nél. Ez az egyik lehetőség. Ez természetesen pár év, amíg összegyűjt annyi pénzt, hogy megfelelő hitelhez juthat. Kislakást vehet. Azután tíz-tizenöt évig vagy akár 20 évig törleszt. Ha már innen mennie kell, akkor legjobb, ha megismerkedik valakivel, akinek lakása van, és összeköltözik vele. Albérletbe megy. Esetleg többen közösen, akkor egynek nem olyan drága. Úgynevezett albérlők háza is létezik. Itt kedvező feltételek mellett lehet albérletet kapni. Ide pályázni kell. Itt is feltétel bizonyos összegű félretett pénz. Elég korlátozott lehetőség ez is. Mi segítünk pályázni az illetőnek.

Az önkormányzat is kiír pályázatot évente egy lakásra. Intézetünk ajánlja azt, akit a legalkalmasabbnak tartunk a bérleti jog elnyerésére. Később, ha tudja, meg is veheti. Azt a pályázót részesítik előnyben, akinek több félretett pénze van. Ezek általában lerobbant lakások. Az a feltétel, hogy aki beköltözik, az tatarozza. A felvételi megbeszélésen mindenki nagy elhatározásokkal indul. Persze többet fognak félre rakni, nemcsak ötöt, de tízezret! Örülünk, ha az ötezret félrerakja. Ritka, aki megszállottként rakosgatja félre a pénzét. Az ilyennek általában sikerül valamilyen lakást szereznie. Magamról annyit, hogy én gyerekkoromban pszichológus akartam lenni. Előszeretettel néztem Ranschburg professzor Családi kör című műsorát. Ő volt a példaképem. Valahogyan a Bárczi Gusztáv gyógypedagógiai főiskolára kavarodtam. Szociális munkásként az idén végeztem. Több helyen dolgoztam már, szociális ellátásban, fogyatékos gyerekekkel, utcagyerekeknek klubot szerveztem. Itteni munkámat két éve folytatom. Úgy érzem, ez az, ami engem érdekel. Ez a főállásom, de most, hogy elvégeztem a főiskolát, azon gondolkozom, hogy még egy mellékállást is

vállalok. Számítógépes vonalon próbálok majd munkát találni. Én itt negyvenórás vagyok egy héten. Van egy közös megbeszélésünk (team), van egy gondozási nap, amire be kell jönni, ilyenkor a kliensekkel foglalkozunk. Figyelni kell, hogy a betegszobások megkapják az ételüket, ne jöjjen be ittasan senki, a nézeteltérések elsimítása is a feladatom, ha ügyeletes vagyok. Van, akivel csak este találkozhatok. Szerdán például, a gondozási időben nem ér rá. Minden szociális munkásnak van egy kijelölt napja, általában 4–9-ig. Ilyenkor beszélnek meg a kliensek ügyes-bajos dolgait. Ha valaki elhagyja magát, akkor felkarolni, biztatni! Minden szociális munkás ismeri a saját pártfogoltjai munkakörülményeit. Ahol kihasználják, tanácsot adni, hogyan próbálja kikerülni, elkerülni azt. A hajléktalanságukat nem híresztelik. Személyi igazolványukba belekerülhet ideiglenes lakcímként az átmeneti szállás. Az itt lakó dolgozók rendszeren mosakszanak, rendszeren öltözködnek. Senki se mondaná róluk, hogy hajléktalan szállón laknak. Én nem veszem észre, hogy lenéznék őket.

A Jászberényi úti átmeneti szálló lakója

Gyermekkoromról nem tudok semmi különöset elmondani. Apám alkoholista volt. Én igyekszem nem az lenni. Utálok az erőszakot. Gyermekkorom óta sportoltam. Hivatásos katona lettem, '81-ben leszereltem. Azóta vállalkozásokból tengetem az életemet. Kétszer elváltam, egyszer hivatalosan. Másodszor 8 év után szakítottam meg élettársammal a kapcsolatot. Harmadszor megint ugyanaz. Azért kerültem ide, mert otthagytam mindent a gyerekek, meg az asszony-nak. Most mint szabadúszó vállalkozó, éppen az építőiparral foglalkozom. Most fejeztem be egy munkát. Betéti társaságom van, azonkívül biztonságtechnikával foglalkozom. Pereskedem a pénzemért. A legutolsó munkámért a szerződő tulajdonos nem hajlandó fizetni. Most számoltam ki: 196 200 forint a tartozása. Kap majd felszólítást, lehet, hogy külön a munkahely is kap egy felszólítást. Én néhány hónapon belül szerzek lakást magamnak. Ezt a pénzemet, ha más-hogy nem, behajtatom. Arra használom, hogy fejlesszem a vállalkozásaimat. A betéti társaságom rendkívül szerteágazó tevékenységekbe tud belépni, csak megfelelő szakemberek kellenek hozzá. Most például az építőiparban dolgozom, szeptembertől egy biztonságtechnikai céget alapítok egy ismerősömmel. Eddig is foglalkoztam biztonságtechnikával. Elég jó nevem volt a szakmában. Mindig azzal foglalkozom, ami a betéti társaság tevékenységébe beletartozik, amivel tovább tudok lépni. Embereket tudok alkalmazni, ki tudom őket fizetni.

Az átmeneti szállón 1 hónapja vagyok. A nulláról indultam. Azóta fejlődtem annyit, hogy sok mindent meg tudtam oldani. Először a Moszkva téren kezdtem, mint más munkanélküli. Onnan jutottam idáig. Végzettségem repülő-gépészmérnök, azonkívül karosszéria-lakatos, hegesztő, targoncavezetői végzettségem van, mind dokumen-

tálva. A katonaságtól azért jöttem el, mert a ranglétrán való fölmenetel érdekében való nyalizás sohasem volt a kenyerem. Nem akartak engedni a katonaságtól, éppen azért, mert jó szakember voltam. '85-től elhúzódott egészen '87-ig, amikor végre beadták a derekukat. Pedig küldtek volna már akadémiára, mindenhova. Teljes hivatástudatom elpárolgott. Pedig a repülőszakterületen valóban hivatástudattal indultam, de sajnos nem bírtam elviselni az emberi butaságot. Azért is mentem katonának, mert világ életemben repüléssel szerettem volna foglalkozni. Előtte is már sportrepüléssel foglalkoztam. Azt gondoltam, nemcsak erőszakkal lehet legyőzni az ellenfelet, hanem azzal, hogy lebeszéljük az erőszak alkalmazásáról. A katonának parancsolnak ugyan, de akiben van erkölcsi tartás, annak csak bizonyos határig parancsolhatnak. Ami ellenkezik az erkölcsi elveivel, azt nem vállalja. Ha ezért kirúgják, vállalnia kell a következményeket. Szüleim Püspökladányból Pestre költöztek. Elváltak. Nevelőintézetbe kerültem. A magam erejéből lettem azzá, amivé lettem. Általános iskolás korom után már önálló életet éltem. Rengeteget olvastam. Kicsit más voltam, mint a többség. Az ifjúsági mozgalomig még eljutottam, de a pártba nem léptem be. Ki is kezdtek volna. Csakhogy én tudtam olyasmiket rólok, amit nem szerettek volna, ha mások is megtudnak.

A Jászberényi úti átmeneti szálló lakója

Én Kaposváron nevelkedtem. Marcaliban születtem, intézetben nevelkedtem. Szüleimet máig nem ismerem. Azt se tudom, hogy vannak-e testvéreim, vagy nincsenek. 18 éves koromig voltam az intézetben. Onnan kieresztettek dolgozni 16 éves koromban. Az iskolát elvégeztem (általános iskola). Szakmát nem tanultam. Az intézet fizette az albérletet 18 éves koromig. Akkoriban kellett volna kapnom 30 000 forint önálló segélyt, amit sajnos nem kaptam meg. Még válaszra se méltattak (1978-ban történt). A kérvényre felém se néztek. Először a Kaposvár mgtsz-nél dolgoztam, aztán a kaposvári cukorgyárban, egy évet. Utána följöttem Pestre. Azóta is itt dolgozom. Akkor munkásszállón laktam, a Fővárosi 4. sz. Építőipari Vállalatnál. Ott dolgoztam 5 évig. Utána mentem a BKV-hoz. Ott is munkásszállón laktam. Ott dolgoztam vagy 4 évet, megszakítással, mert közben visszamentem Kaposvárra. Ott dolgoztam a Dömsödi mgtsz helyi kirendeltségén, mint segédmunkás. Azt is otthagytam. A Somogy megyei Állami Építőipari Vállalathoz mentem. Utána visszatértem a BKV-hoz, a pályafenntartásnál dolgoztam. Gyomorfekélyt kaptam. Azt mondták, a rendszertelen étkezés az oka, meg a munkával kapcsolatos sok idegeskedés. Kórház után munkanélküli kellett mennem, másfél évig. Ugy kerültem a Madridi úti Vöröskereszt Szállóra, hogy egy illető ajánlotta. Ott laktam 7 évig. Nemrég hallottam erről a szállóról, hogy ez nyugodtabb, normálisabb hely. Nem isznak úgy az emberek, nem kötekednek, nem lopnak. Itt szeretném kihúzni, amíg lehet, persze,

ha hosszabbítanak. Közben takarékoskodom. Lakást szeretnék. Mégse itt éljem le az életemet. Egy szálló mégsem lehet végső úti cél. Hogy meddig maradhatok, tudom ez a szálló vezetőségén is, meg rajtam is múlik. Ha rendesen dolgozni tudok, akkor maradhatok. Ha nem, akkor mehetek, amerre a szemem lát. Én igyekszem takarékoskodni. Tudom, 5000 forint a minimum.

Most helyezkedtem el egy új céghez. A Honvéd kórház mosodája a Centrál mosoda. Egyelőre várom a fizetést. A fizetéstől függően rakok be pénzt a takarékbába. Az 5000 forintot mindenképpen berakom. Azzal indítok. Aztán később, majd ha többet tudok, akkor többet rakok a takarékbába. Mondhatom, hogy ez nem rajtam múlik. A végsőkéig úgysem húzhatja az ember itt a szállón. Saját lakást akarok, ha nem is nagyot, egy egyszoba-konyhás, fürdőszobás lakást. Ennél nagyobb nem kell egy egyedülálló embernek. Persze én sem akarok életem végéig egyedülálló maradni. Megmondom őszintén, még nem találtam megfelelő hölgyet, akivel össze tudnék állni. Egy barátnőm volt már, de nagyon ivott. Kénytelen voltam meneszteni. Megmondtam neki, nekem ez nem életcél, így nem lehet élni! Csak a pénz, meg a pénz ment rá. Albérletben lakott. A lakásadója is egy vékony beteges öreg néni, alig bírt járni. Hát ez nem élet! – mondtam neki. Na persze, én is megiszom a magam sörét, mint mindenki általában. De hogy rámenjen minden pénz, azt már nem! Egyelőre a takarékoskodás az életcélom. Különben rokkant nyugdíjas is vagyok. A rokkant nyugdíjam nem sok: 15 900 Ft. Még a Madridi úton laktam. Mentem volna pecsételtetni, amikor rosszul lettem. Akkor is a gyomrom cseszett be. Gyomorfekélyt állapítottak meg. Tüdőgyulladás is kaptam, amiből tbc lett. Elég hosszú ideig kezeltek, Budakeszin a szanatóriumban. Utána, ahogy kiengedtek, még négy évig kellett járnom gyógyszeres kezelésre. Kikerülésemkor megindítottam a leszálalékolatásomat. Saját magam intéztem, mert akire rábíztam, az rajta ült a papírokon, két hétig. Én meg azt mondtam, annyi idő alatt én röhögve elintézem. Munkahelyeim jegyzékét nagyjából összeállítottam. A többit a nyugdíjfolyósító kikereste. Akkor százalékolta le 67 százalékra. A tüdőm meggyógyult, az egyik fülemre nagyot hallok. 50 százalékra százalékolta le. A rokkantnyugdíj az egyik jövedelmem, a másik meg a mosodai munkám bére. Az 50 százalékos nem nyugdíjat kap, csak járadékot. Májusban kellett volna mennem bizottság elé, de nem jött papír. A jövő héten be kell mennem a Fiumei útra az orvos bizottság elé. Ha nem megyek, akkor megvonják. Így valahogy ki tudok jönni. De a mai árákhoz semmi se elég, megmondom őszintén. Már előfordult, hogy vettem fél kiló kenyeret száz forintért. Kicsit meglepődtem. A kormány mindenkinek segít, csak külföldi legyen, de a saját népének nem segít.

Ha engem kérdeznének, mint múltkor a televízióban kérdezték, melyik rendszer volt jobb, a Kádár-rendszer, vagy a mostani, én azt válaszolnám, hogy a Kádár-rendszer jobb volt. Kár, hogy a külföld

arra már nem adott több hitelt. A szüleimet nem az, hogy nem kereshem, mert az hülyeség lenne! Csak azt nem tudom, hogy kezdjek neki. Az intézeti tanárom azt mondta: kidobtak a hóba. Egy idős asszony talált meg. Kétéves korom óta az állam nevelt, addig nevelőszülőknél voltam. A szüleim állítólag Böhönyén laktak, Marcali mellett. Még nem mentem oda, megmondom őszintén. Ott valószínűleg megtudnám, hogy s mint. Az életben sok megrázkódtatás ért, nincs szükségem még egyre. Az intézetben, ha kellett, ha nem, ütötték az embert. Ha jól csináltam valamit, az is baj volt. Pofára mértek mindent. A gondviselőm adta be a kérelmemet a 30 000 forint kezdési segélyért. Őt se méltatták válaszra. Már nyugdíjba ment szegény. Ő mondta nekem, hogy sajnos az ilyen pénzeket általában lenyelik. Elkönyvelik, mintha kiadták volna, pedig meg se kapta az illető. Nagyon meglepődtem, amikor ezt meghallottam tőle. Nehezen barátkozom. Inkább tartózkodom az idegentől. Előbb jól megnézem, ki legyen az, és milyen ember. Ritkaság, ha sikerül! Haverságot is csak mértékkel folytatok. Ha nem vigyáz az ember, hamar kihasználják. Nem azt mondom, hogy nem hívok meg egy-két havert, ha úgy adódik, de rendszert nem csinállok belőle. Ajánlottak nekem egy takarékjegyvet az OTP-nél. Az a jó, hogy nincs kikötve, mennyit kell berakni. Amennyi éppen van, annyit lehet berakni. Szóval nincs meghatározva. Az OTP-nél azt mondta egy kedves hölgy: ez azért jó magának, mert ha hitelt akar fölvenni, akkor számíthat a segítségünkre. A jövő héten délelőttös vagyok. Fél ötkor kelek, 61-essel be az Örsre, a piros 32-essel a Honvéd kórház mosodájához fél hatra oda is érek. Szórákozásra már nincs lehetőségem. Örülök, ha hazajövök és pihenhetek.

A Jászberényi úti hajléktalan szálló „fapados” B részlegének lakója

25 éves vagyok. 13 éves koromban kerültem állami gondozásba, egészen 22 éves koromig. Édesanyám '90-ben meghalt. Édesapámat nem ismertem. A nevelőapámmal nem tartom a kapcsolatot, se a két nővéremmel. Két szakmám van: sertésgondozó és baromfitenyésztő, és szobafestő. Kaptam az államtól egy lakást. Az unokaöcsém kiadta albérlésbe a tudtom nélkül. El kellett adni. Hajléktalan lettem. Az egyik ismerősöm elhozott erre a szállásra. Azóta vagyok itt. Előtte ittam, szipuztam. Most, mióta dolgozom, már nem csinálom. Mondtam már, hogy nevelőapámmal és nővéreimmel nem tartom a kapcsolatot. A nagybátyámhoz szoktam néha lejárni, keresztanyámhoz is elmegyek néha. Egyedül élek, de megpróbálok talpra állni. Kaptam lehetőséget, amit elszúrtam. Többet értek a haverok, meg a barátok, elúszott a lakás. Rájöttem, hogy ha most nem állok talpra, ha nem kezdem újra az életemet, akkor elsüllyedek, végem van. Ha valakinek egy kis akaratereje van, tudja, mi az életcélja, és meg is tudja valósítani, akkor talpon tud maradni. Ha meg nincs, akkor az az ember meghalt. A

szakmáimban nem tudok elhelyezkedni. Ismerősömmel az Expresszben föladtuk a hirdetést. Fel is hívtak. Megbeszéltük az illetővel a találkozót, kérdeztük, hogy kell-e hozzá igazolás, szerszám. Azt mondta, nem kell, csak a tudás. Amikor meglátott, azt mondta: kisebbséget nem vesz föl! Holott ő sokkal sötétebb bőrű oláh cigány volt. Nem értem, miért különböztetik meg egymást bőrszín alapján az emberek. A fajgyűlöletet nem értem. Ez már rasszizmus. Minél többet mutat az ember, annál rosszabb. Megmutatja az ember a kisujját, akkor már kell az egész keze. Nem tudják, hogy ugyanolyan normális ember lehet egy japán, vagy kínai vagy egy magyar. A bőre alapján nem szabadna elítélni senkit. Ugyanakkor a barna bőr a divat. Azért mennek leégetni a bőrüket az emberek a szoláriumba, vagy mi a turbóba. Ha valakinek természetes barna a bőre, az már nem tetszik. Azért nem vettek föl, mert rám fogták, hogy cigány vagyok. Végül is nem tagadom, mert van bennem cigány vér. Máshol is próbálkoztam, kőműves mellett is, visszautasítottak.

Én már nem törődök azzal, hogy milyen munka, csak valami tisztességes munka legyen. Az embernek egy kutya becsülete van. Ha én valamit adtam, akkor elvárom, hogy az is adjon vissza. Én a környezetemnek mindent megadok, hogy jól érezzék magukat. Ha ők jól érzik magukat, akkor én is jól érzem magam. Ha én úgy érzem, hogy valamit nyújtottam a közösségnek, mégis másképp állnak hozzám, ott valami nincs rendjén. Az egyik sráccal, aki szintén itt lakik, együtt voltam állami gondozott. Az állami gondozottak között nem volt olyan összetartás, mint ami itt van ebben a közösségben. Az intézetben nem álltunk ki annyira egymásért, mint itt. Pedig sokszor azt se tudjuk egymásról, ki hova valósi, honnan jött. Mégis jobban védjük egymást, mint ahogy az intézetben, ahol nyolc-tíz évet lehúztunk egymás mellett. Egyik-másik intézetis társammal tartom a kapcsolatot. De akinek egy körömfeketényivel jobban megy, az már lenéz. Olyan is van, akinek ugyanúgy megy, mint nekem, az meg azért nem áll szóba velem. Egy ismerősöm örökölt négy és fél milliót. Kapott az államtól lakást, amit a főváros berendezett neki, meg minden, teljesen tetőtől talpig. Ez az ember 20 napon belül elköltötte a négy millióját, plusz a lakás árát, meg a lakást. A Moszkva téren csövezik. Ha én nekem ilyen lehetőségem lenne... Mindig az a rossz, aki jó akar lenni. A másik haverom három és fél szobás lakást örökölt Dunaújvárosban. Az államtól kapott támogatást, valami másfél milliót, csak arra, hogy a lakást felújítsa. Ebből a másfél millióból csak a vendégszobának meg az előszobának a parkettáját kellett volna megcsinálni. Ehelyett följött Pestre. A Keletiben egy vadidegennek odaadta a pénzét, hogy fogja már meg, amíg ő elmegy a WC-re. Mire kijött, a pénze hol volt, hol nem volt. Nekem is odaadhatta volna, ott voltam, egy intézetben nevelkedtünk. Egy vadidegenben mégis jobban megbízott, egy jöttmentben, mint bennem. Ezeket az embereket valahogy nem értem. Ha én kapnék, vagy keresnék, nem milliókat, csak öt-hatszáz ezer forintot,

jobban megbecsülném. A haver csak addig haver, amíg nekem van, ha elfogyott, már nem ismer. Ez is érthetetlen. Ismerősöm van a nyolcadik kerületi romaparlamentben. Ő képeket fest, mégis kiutasították. Megígérték neki, hogy kiviszik Hollandiába a képeit, megpróbálnak kezdeni velük valamit. Azóta is próbálják. Egy fityinget se látott viszont a képeiből. Most egy betonútépítő kft.-nél vagyok segédmunkás. 250 Ft az órabérem, kéthetente fizetnek. Kétszáz forintot kapunk kajára naponta. 1800 Ft naponta, úgy lehet számolni. Ha 10 napot számolunk, az 18 000 Ft. Most nyitottam egy betétszámlakönyvet, a fizetésem háromnegyed részét abba beteszem. Arra is jó ez, ha netalán fuccsba megy a kft., akkor is legyen pénzem újraindulni, újrakezdeni, új életet tudjak kezdeni.

A sertés és baromfitenyésztő szakmát még az állami gondozás éve alatt tanultam ki. Választhattam volna gyümölcsfatermesztést is, de én inkább az állatokat választottam. Édesanyám azt mondta: vagy legyen festő, vagy hentes. A festőit leraktam. Ha egy kicsit összeszedem magam, megpróbálok állattartással foglalkozni. Van életcélom, csak nehéz megvalósítani. Az unokaöcsém meg én elszúrtuk a lakásomat. Megpróbálok újra. Ha volna lakásom, meg rendes keresetem, tudnék én mit kezdeni magammal. Csak ahogy mondtam, nehéz. Én nem nézek le senkit, engem meg lenéznek. Egyedül érzem magam. Pedig közösségbe is jártam, olyan normális emberekkel, akik családban nevelkedtek. Összejöttünk, elmentünk nyaralni. Jól éreztük magunkat. Sajnos szétszóródott a brigád. Mindenki mást csinál. A közmondás is azt mondja: ki mint vet, úgy arat. Úgy már nem iszok, hogy elvigye a pénzt. Nem tudom, más hogy van vele, de aki napi tíz-tizenkét órát lehúzza a tűző napon, az megszolgálta az üveg sörét vagy borát. Nem úgy, mint más, nem csinál semmit, inkább elmegegy koldulni. Megkeresi a napi két-hárromezer forintját. Addig ki se jön a kocsmából, amíg pénze van. Ételre már nem futja. Én ezt már nem csinálom. Ez valahogy nem élet. A menyasszonyom a gyermekemmel volt várandós. A gyermek születése előtt azt mondta: lemegy hétvégre a nagymamájához disznót vágni. Ez körülbelül másfél éve történt. Azóta vágja a disznót. Egy közös ismerősünkkel jött össze. Íratott vele egy levelet nekem, hogy 5 nap múlva lesz az esküvőjük, az én gyerekemmel ráadásnak. A közös ismerős közölte, hogy ő a saját nevére veszi az én gyerekemet. Én meg felejtsem el! Én nem tudom, hogy mit jelent családban nevelkedni! Hiányzik a szeretet. Nem sajnáltatni akarom magamat, mert nem akarom sajnáltatni magamat. Ha választani lehetett volna, inkább családban nevelkedtem volna, mint intézetben. Sok ismerősöm van, akik családban nevelkedtek. A szüleik azzal fenyegetődznek, ha egy gyufaszálat nem oda tesz, ahova kell, akkor berakják állami gondozásba. Én senkinek se kívánom azt az életet. Még az ellenségemnek se kívánom, hogy azon keresztülmenjen, amin én keresztülmentem. Nagyon elhanyagoltam magam, amikor bekerültem, nem tisztálkodtam, nem adtam magamra. A legutolsó

MAGYAR VALÓSÁG

csöves hozzám képes mesebeli királyfi volt. Ha akkor az egyik nevelőm a szárnyai alá nem vesz, teljesen elzüllöttem volna. Az ő segítségével jöttem rá lassan-lassan, hogy az nem élet, ha semmit se csinállok, csavargok, erdőben alszok, barátokhoz, ismerősökhöz nem mehetek, nyakig mászok a kukába, onnan eszek. Szerintem minden normális ember megpróbálja a maga kis életét helyrehozni, ha eltolta. Ha egy munkahelyen leírom az életrajzomat, közlöm velük, hogy állami gondozásban nőttem föl, egyből úgy állnak hozzá, hú akkor ez betörő lesz, tolvaj lesz, nem fogja megállni a helyét. Nagyon jól esik, hogy önnel így elbeszélgethettem. Tudom, hogy van egy ember, akivel el tudok beszélgetni, aki meghallgat. Jobb lett a közérzetem. Még egyszer mondom, nem sajnáltatni akarom magamat.

GYUKITS GYÖRGY – KERESZTES CECÍLIA

Szociális munka a hospice-szellemű ellátásban

Tanulmányunkban a hospice-szellemű ellátáshoz szükséges szociális munka sajátosságaival, illetve szempontrendszerével szeretnénk megismertetni az olvasót.

Mivel Magyarországon maga a szociális munka még kevésbé elfogadott, és ennek hagyományai sem épültek ki annyira, mint a fejlett világ országaiban (ez különösen igaz a hospice-szellemű ellátáshoz szükséges szociális munkára), ezért elsősorban külföldi és ezen belül is az angol tapasztalatokra fogunk támaszkodni. A tanulmány második felében kitérünk a magyarországi helyzetre is. Az angliai modellt (1) azért tartjuk jelentősnek, mivel napjainkra nemzetközi tekintetben mintaértékűvé vált.

Ugyanakkor az angol modell is csak egy lehetséges minta, amely meghatározott társadalmi körülmények között jött létre, és amit elsősorban éppen ezért nem lehet egyben lemásolni. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a hazai szociális munkás képzésben lehet építeni az angolszász tapasztalatokra, illetve a hospice-szellemű ellátás további fejlesztése terén annál is inkább, mivel az angol modell egyes – napjainkra már univerzálisnak tekinthető, és a világ számos országában sikerrel alkalmazott – elemei beépültek a különböző hazai palliatív ellátási formákba is (2).

A szociális munka szerepének tárgyalása előtt azonban szükségesnek tartjuk az angliai hospice-szellemű ellátás és az ehhez kapcsolódó intézményrendszer alapjainak vázlatos ismertetését (3), mivel ez határozza meg a szociális munka feltételrendszerét, és e nélkül nem lehet érzékeltetni a szociális munka komplexitását. Az ismertetés során szeretnénk rámutatni az univerzálisnak tekinthető ismérvek mellett azokra is, amelyek az angol társadalmi struktúra következtében speciálisnak tekinthetőek.

Induljunk ki a hospice-szellemű ellátás meghatározásából: ennek lényege, hogy egy bizonyos ellátási forma keretében a gyógyíthatatlan betegségben szenvedőknek az emberhez méltó halál lehetőségét biztosítják. Ez azonban egyáltalán nem azonos az eutanázia elfogadásával (4). A hospice intézményrendszerének kiépítésében és fenntartásában mind a mai napig meghatározó szerepe volt és van a különböző

egyházaknak, és különösen az anglikán egyháznak; mozgalmat támogató egyházak számára ideológiai okokból az eutanázia egyetlen formája sem elfogadható. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy az angliai eredetű hospice-mozgalom az egész világon elutasítja az eutanáziát.

A hospice-szellemű ellátást biztosíthatják egyrészt hospice-házakban, amelyek külön erre a tevékenységre szakosodott, önálló intézmények, másrészt az erre a feladatra specializálódott kórházi osztályokon, amelyeknek palliatív osztály a nevük. Angliában elsősorban a hospice-házak vannak többségben. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy a hospice-szellemű ellátás az állami egészségügyi rendszeren kívül szerveződik, amit jól jellemez, hogy a hospice-ok finanszírozásának több mint kétharmadát nem az állami költségvetés, hanem a civil társadalom biztosítja (5). Ez egyben a civil társadalom elkötelezettségét szimbolizálja a hospice-mozgalom iránt, de arra is rávilágít, hogy gazdaságilag milyen erős a civil szféra, hiszen képes fenntartani és működtetni egy ilyen hatalmas intézményrendszert.

A hospice-szellemű ellátásban részesülők döntő többsége valamilyen daganatos betegségben szenved (6). Angliában a betegeket – ameddig csak lehetséges – az otthonukban látják el. A beteg csak akkor kerül hospice-ba, ha otthoni ellátása már gondot okoz. Mindez kezdetben többnyire annyit jelent, hogy az érintett mindössze a délelőttöt és a koradélutáni órákat tölti az intézményben, míg az egész napos ellátásra általában csak az utolsó időszakban van szükség.

A betegek hospice-szellemű ellátását különböző szakemberekből és önkéntes segítőkől álló csoport végzi.

Az ellátásnak lényeges elve, hogy a csoport tevékenységének középpontjában a beteg és családja áll, ami jelenti a team-munka folyamán a holisztikus szemlélet maximális érvényesülését. Ez azt jelenti, hogy a teljes embert a maga fizikai, pszichikai és szociális valójában együttesen értelmezik. Ebből következően a beteggel való törődés során az egyes diszciplínák nem különülnek, nem különülhetnek el élesen egymástól, s így a csoport egyes tagjainak tevékenységi körében átfedések jöhetnek létre. Ez azt eredményezi, hogy a team tagjai nem sajátíthatják ki az egyes tevékenységi formákat (ez alól kivételt képez az orvosi tevékenység). Ennélfogva például a csoport minden egyes tagja végezhet szociális munkát is. Ha azonban ez így van, akkor nemcsak a szociális munkásnak, hanem a team minden egyes tagjának tisztában kell lennie az e téren felmerülő problémák természetével, és ezek megoldásainak alapelveivel.

Először röviden be szeretném mutatni a hospice gondozó-team különböző foglalkozású tagjainak jellemző tevékenységi körét, azért, hogy jobban körvonalazódjék a szociális munka lehetséges szerepköre.

Hospice-nővér: A beteg fizikai és érzelmi igényeinek kielégítésén túl összefogja és irányítja a többi szakember tevékenységét, ezáltal a team

munka kulcsfontosságú szereplőjévé válik. Lehet, hogy a hospice-teammel kapcsolatban hazai viszonyok közt ez a legszokatlanabb, de tudnunk kell, hogy a nővéri szakképesítés presztízse Angliában sokkal magasabb, mint nálunk.

Hospice-orvos: Angliában szinte kivétel nélkül rendelkezik a megfelelő szakképesítéssel. Munkája a terminális állapotú betegek palliatív terápiájából áll. Daganatos betegek esetében például a fájdalom enyhítésében, a hányinger, a decubitus tüneteinek csillapításában segít (7). A hospice-orvos nem játszik vezető szerepet a team életében, ezért sokszor csak részállásban vállalja el a hospice-ben a szakorvosi teendőket, míg a főállása többnyire egy kórház onkológiai osztályán van. Az orvos mellérendelt szerepe egyben azt is jelképezi, hogy a halál-haldoklás problémája elsősorban nem medikális, hanem pszichés és szociális természetű.

Hospice-lelkész: A hospice-lelkész a vallásos meggyőződésű betegek spirituális szükségleteit elégíti ki, de nagyban hozzájárulhat ahhoz is, hogy ezek a beteg romló fizikai állapotuk ellenére fenn tudják tartani kapcsolatukat a felekezetükkel. Ez különösen akkor válhat fontossá, ha a beteg és a lelkész eltérő vallású. Ezenkívül a hospice-ok lelkészei közvetítik a hospice ideológiáját a különféle egyházak tagjainak számára. Így ők a szociális munkásokhoz hasonlóan – ahogyan azt a későbbiek során majd látni fogjuk – egyfajta híd szerepet töltenek be a beteg, a hospice és a társadalom között (8).

Önkéntes segítők: Jelenlétük jelképezi, hogy a társadalom nem hagyja magára a halálos betegeket. Az önkéntesek a legkülönbélebb praktikus feladatokat láthatnak el; a legegyszerűbb, például a konyhai munkáktól kezdve a betegápolásáig, melynek során már közvetlen interakcióba kerülnek a betegekkel.

Szerteágazó tevékenységeik jelentőségét azonban messze meghaladja az, amit jelenlétükkel szimbolizálnak. Az önkéntesek reprezentálják azokat a társadalmi csoportokat, amelyekből érkeznek, de hatással is lehetnek ezekre oly módon, hogy megismertetik e társadalmi csoportok tagjaival a hospice-szellemű ellátás sajátos értékrendjét, ezáltal a társadalomban a halállal, meghalással, valamint a gyással kapcsolatban normateremtővé válhatnak, és így akaratlanul is hozzájárulhatnak a halállal kapcsolatos – a modern társadalmakra oly jellemző – tabuk lerombolásához.

Nem elhanyagolhatóak azonban az önkéntesek tevékenységének anyagi vonzatai sem, hiszen egy szociális munkás – aki az önkéntesek koordinátoraként akár fél tucat önkéntest is irányíthat – közvetve hathat beteg ellátásában is segédkezhet, ezáltal a hospice-szellemű ellátás költségeit jelentősen csökkentheti, miközben ez egyáltalán nem vonja maga után az ellátás minőségének csökkenését. Az önkéntes segítség

célja ugyanis a valódi professzionális szolgáltatás biztosítása, ami csak folyamatos és magas színvonalú képzés és állandó szupervízió révén biztosítható.

A hospice-team szükség szerint kiegészülhet más segítőkkal is, mint például pszichológussal vagy pszichiáterrel.

Szociális munkás

A szociális munkás szerepe a hospice-teamben

Miután az orvos és a nővér megszabadítja a beteget az őt kínozó fizikai fájdalomtól, illetve az életminőséget károsan befolyásoló, egyéb tünetektől, akkor kerülhetnek előtérbe a beteg más jellegű – az orvosi ellátással már nem kielégíthető – szükségletei.

A csoport többi tagja (beleértve a szociális munkásokat is) ezeknek a nem-medikális szükségleteknek a kielégítésén fáradozik.

Vegyük sorra a fenti, ún. nem-medikális igényeket, amelyek jórészt szociális és pszichés természetűek:

A beteg egyik ilyen igénye, hogy kifejezésre juttathassa fájdalmát, amit társas kapcsolatainak elsorvadása miatt érez. A hospice-team tagjainak, így a szociális munkásoknak is fontos feladatuk, hogy a beteget visszavezessék azokba a közösségekbe, ahonnan kiszakadtak. Ezek közül természetesen legfontosabb a család, de ezenkívül lényeges lehet az is, hogy a beteg maga mögött tudja barátait, ismerőseit. Fontos feladata a teamnek, hogy a beteg társas környezetével el tudja fogadtatni a beteg egyes érzelmi reakcióit, mint amilyen a fájdalom, a düh vagy a félelem.

A beteg nem pusztán érzelmei kifejezésének korlátjaitól, hanem egyfajta spirituális fájdalomtól is szenvedhet. Olyan kérdések gyötörhetik, hogy miért neki, miért most, milyen éppen ilyen okból, milyen célból kell a saját halálával szembesülnie, és hogy mi lesz a halála után. Ha őszinték akarunk maradni, itt nem tudunk egyebet tenni, mint meghallgatni őt. A modern társadalmakban nincs univerzális kulturális minta, amely a fenti kérdésekre olyan kész válaszokat tartogatna, amelyek mindenki számára megnyugtató és végső magyarázatul szolgálhatnának (9). Ezekre a dilemmákra a betegnek saját magának kell megtalálnia a feleletet. A válasz lehet az eltelt életen a pont, de annak megtagadása is. Ám éppen a válasz individuális mi-volta miatt mindenképpen a saját halál választásán, illetve megtalálásán van a hangsúly. Ez a lényeg, ezért van a hospice.

A haldokló könnyen passzívvá válhat, miközben gyakran kerülhet olyan választási helyzetbe vagy kényszerbe, amelyben döntenie kell, például arról, hogy mi lesz a gyermekeivel. A szociális munkás, illetve a team ilyen esetekben is sokat segíthet.

Amit eddig a betegekről mondtam, érvényes a hozzátartozókra is: őket szintén gyötörheti a félelem vagy a harag, nyomaszthatják a mi-

érték, és szükségük lehet az olyan gyakorlatias segítségre is, mint amelyet a beteg huszonnégy órás ellátása igényel.

Fent már említettem, hogy a hospice-szellemű ellátást nyújtó csoport munkájának során a holisztikus szemlélet érvényesül, ezért az egyes szakemberek nem elkülönülten végzik a munkájukat, tevékenységi körükben átfedések vannak, így egyik szakterület sem sajátíthatja ki magának a terepet. Ennek folytán a csoport tagjai közül bárki szembeesülhet szociális problémákkal, és éppen ezért mindenki végezhet szociális munkát is. Ezért fontos, hogy a szociális munkás egy hivatás képviselőjeként a felmerülő problémákat a szociális munkának mint professziónak a sajátos megközelítési módjával értelmezze. Ezek alapján a szociális munka mint hivatás előtt a beteg nem elszigetelt individuum, hanem egy társadalmi háló része, a maga és társadalmi kapcsolatainak múltjával, jelenével és jövőjével, illetve szociális és kulturális kontextusával. Ennek a szemléletmódnak azonban nem pusztán a szociális munkásnak, hanem a team többi tagjának munkája során is érvényesülnie kell.

A szociális munkással szemben támasztott társadalmi elvárások

A szociális munkás szerepe változik, alakul a társadalom elvárásai és a társadalom egyes tagjainak attitűdjei alapján. A hospice-szellemű ellátás során az elvárásokat és attitűdöket mindenekelőtt a kollégák, vagyis a hospice-team tagjai, valamint a betegek, a család és hozzátartozók befolyásolhatják.

Az egyik ilyen lényeges elvárás, hogy a jóléti állam nyújtson szociális biztonságot az olyan esetekben is, amikor az állampolgárok valamilyen ok miatt – mint amilyen egy súlyos betegség – kilátástalannak tűnő helyzetbe kerülnek. Ha például a szülők meghalnak, akkor gyermekeik felnevelését az államnak valamilyen formában biztosítania kell, vagy ha egy fogyatékos ember megözvegyül, akkor az államtól elvárható, hogy gondoskodjon öregek otthonában való elhelyezéséről. Így a hospice-team tagjai, de maguk a betegek és hozzátartozóik is joggal várják el a szociális munkásoktól mint a szociális problémák kezelésének letéteményeseitől, hogy garantálják a betegek szociális biztonságát, vagy legalábbis e szociális biztonság megteremtésén fáradozzanak.

A beteg és családtagjai részéről a fenti elvárást kiegészíti a tanácsadás igénye, hiszen a szociális munkás ismeri leginkább a család szociális helyzetét. Például a családtagok tanácsot kérhetnek a szociális munkástól arra vonatkozóan, hogy mit mondjanak a gyerekeknek a szülő gyógyíthatatlan betegségéről, vagy hogy a szülő halálával kapcsolatban a gyermekeket egyáltalán milyen mértékben szabad bevonniuk.

A szociális munka sajátosságai

1. Helyzetfelmérés

A hatékony szociális munka előfeltétele, hogy a szociális munkás kliense tisztában legyen a szociális helyzetével. A sikeres helyzetfelmérés négy szempont figyelembe vételét teszi szükségessé:

a) AZ INDIVÍDUUM

Individuális vonatkozásban a szociális munkásnak elsősorban a betegsége folytán a beteget érintő változásokat kell számba vennie, vagyis figyelnie kell arra, hogy milyen változások következtek be a beteg mindennapi életében, milyen tevékenységeket nem képes már elvégezni, milyen feladatok elvégzése maradt félbe a gyógyíthatatlan betegség következtében, és hogy ez utóbbi feladatok megoldásában milyen segítséget is kell nyújtania.

De éppen ilyen lényegesek azok az értékek, normák és vallásos meggyőződések, amelyekre a betegség hatással van. Például, hogy a beteg minek tekinti a betegségét, hogyan értelmezi azt a helyzetet, amibe került – így elképzelhető például, hogy betegségét az élete korábbi szakaszában elkövetett bűnei büntetésének tartja.

Továbbá meg kell tudnia a szociális munkásnak azt is, hogy hol akar meghalni a beteg: otthon, kórházban vagy hospice-ban, és ez irányú kívánságát messzemenően tekintetbe kell vennie.

b) A CSALÁD

A beteg ideális esetben családi környezetben él, ezért szükséges, hogy a szociális munkás ennek az elsődleges társadalmi csoportnak a helyzetét is megismerje. Fel kell mérnie a családi kommunikáció normális menetét: például milyen a konfliktusmegoldás a családban.

Fel kell térképeznie a betegség, illetve a hamarosan bekövetkező halál szociális következményeit, valamint azt, hogy milyen a döntéshozatali modell a családban: előreláthatóan hogyan fogja érinteni e döntéshozatali modellt a családban bekövetkező haláleset. Hogyan küzd meg a család a betegséggel és egy családtag elvesztésével: például elköltözik, gyermeke elvesztése esetén az anya újra gyermeket vállal stb.

Fontos feladata a szociális munkásnak, hogy számba vegye, kik azok, akik hátramaradnak, és hogy nekik milyen szociális problémáik lehetnek. Külön figyelmet igényel a gyermekek, az idősek és az el-tartottak további sorsa.

c) FIZIKAI ERŐFORRÁSOK

A haldokló betegek legnagyobb problémáját gyakran éppen a fizikai erőforrások hiánya, illetve korlátozottsága jelenti. Elsősorban pénz-

SZOCIÁLIS MUNKA

ügyi és lakásproblémák merülhetnek fel. A fizikai erőforrások jelentőségét könnyen megérthetjük egy inkontinens beteg példáján, akinek a számára egy mosógép fontosabb lehet, mint hogy hozzáférjen valamilyen különleges színvonalú hospice-nővéri ellátáshoz. A fizikai erőforrások megszervezése, illetve optimalizálása révén a beteg könnyebben alkalmazkodik az otthoni körülményekhez. Az otthoni szükségletek kielégítése feleslegessé teheti az intézményi ellátást, amely mindenképpen költségesebb, és az sem biztos, hogy a betegek ezt részesítenék előnyben.

d) TÁRSADALMI ERŐFORRÁSOK

A szociális munkásnak, de a hospice-team többi tagjának is tudnia kell, hogy a beteg és családja mely közösségeknek a tagja, és fel kell térképezniük az ezekre jellemző társadalmi kapcsolatrendszerét. Meg kell ismerni a beteg és családja etnikai, kulturális valamint vallási hátterét, hiszen ezek hatást gyakorolnak a betegre és betegségére, illetve azokra a döntésekre, amelyekre a beteg és családja rákényszerülhet.

Lényeges továbbá az is, hogy a szociális munkás informálja a beteget, illetve a családot a formális és informális szociális segítő intézményrendszer elérhetőségéről, mind az önkormányzatoknál, mind a betegek egyházi közösségeinél, illetve a civil társadalom egyéb szociális segítő szervezeteinél, vagy gyermekek esetében az iskoláknál stb.

2. Beavatkozás

Az intervenció célja, hogy a szociális munkás segítséget nyújtson a beteg és családja számára, hogy sikeresen megküzdjenek azzal a szituációval, amelybe a súlyos betegség fellépése következtében kerültek. A beteg és családja általában azért igénylik a segítséget, mert nincsenek birtokában a szükséges információknak, vagy mert kommunikációs zavarok léptek fel közöttük, esetleg bizonytalanok abban, amit tenniük kellene, netán nincsenek megfelelő anyagi erőforrásaik, amelyekkel szükségleteiket kielégíthetnék.

a) INFORMÁCIÓ

A beteg és családja gyakran azért nem tud megbirkózni a kialakult helyzettel, mert nincsenek a megfelelő információk birtokában. Nem tudják, mi és hogyan történik majd, velük illetve családtagjaikkal. Nincsenek tisztában a betegség lefolyásával, vagy magával a meghalás folyamatával, ennek egyes stádiumaival. A bizonytalanságtól, illetve a téves elképzelések erejétől félelem uralkodhat el rajtuk. Ugyanígy a hátramaradottaknak információkra lehet szükségük például a temetéssel járó feladatokról is.

A szociális munkásnak tekintettel kell lennie az informálás módjára. Fontos lehet, hogy hol adják át az információkat: egyesek jobban

szeretik, ha otthoni környezetben, mások pedig, ha az ellátó intézményrendszeren belül kapják meg a szükséges ismereteket. Továbbá lényeges, hogy egyszerre mennyi információt szolgáltatunk. A túl sok és túl gyors információ átadásnak nem kívánt következményei lehetnek. Időt kell tehát biztosítani arra, hogy az információkat a befogadónak legyen elég idejük feldolgozni. Az informálás kettős folyamat, amely a beszéd mellett magában foglalja a betegre való odafigyelést is.

b) KOMMUNIKÁCIÓ

A kommunikáció ebben az időszakban sokszor jár nehézségekkel a betegek, a családtagok és az ismerősök számára egyaránt.

A kommunikációs problémák eredhetnek egyrészt azokból az igen erős érzelmekből, amelyeket a közeli elmúlás vált ki a betegből és a hozzátartozókból. Kommunikációs zavarok forrása lehet a családban megszokott szerepek megváltozása, módosulása is: például ha az egyik szülő súlyos beteg, a másiknak kell helyettesítenie, ezáltal felvállalva a beteg családtag szerepeit. Különösen súlyos helyzet alakulhat ki, ha az apa kénytelen az anyát pótolni.

De gyakran gondot jelent az is, hogy az egyes családtagok számára más és más a a haláleset jelentése, hiszen ugyanazon személy elvesztése az egyik családtag számára az anya, a másik számára a feleség halálát jelentheti. Mindenki a maga horizontjáról éli meg a veszteséget, és sokszor fogalma sincs a másik családtag helyzetéről, ezért nem is képes megérteni a másikat, ami szintén csökkenti a családtagok egymás közötti kommunikációs képességet.

A szakképzett szociális munkás – kívülállóként – sokat segíthet az egyes családtagoknak abban, hogy az eseményeket a másik családtag nézőpontjából is megérthessék.

A kommunikációs problémák enyhítése azért döntő fontosságú, mert abban a családban, amelyben gond van a kommunikáció területén, nem tudnak megküzdeni azokkal a problémákkal sem, amelyeket majd az elkerülhetetlen haláleset vet fel, ezért tehát nélkülözhetetlen a törekvés, hogy helyreállítsuk a beteg és társas környezete közötti normális kommunikációt.

c) CSELEKVŐKÉPESSÉG

A haldokló és családja gyakran úgy képzei, hogy többé már nem képes befolyásolni az eseményeket, ennek következtében a saját magukkal kapcsolatos döntéseket sem tudják meghozni. Ezt az állapotot több tényező válthatja ki:

- Gyakran bizonytalan, hogy a beteg meddig fog élni.
- Az aktív gyógyításból a palliatív ellátásba való átmenet együtt jár a professzionális stáb cseréjével, ami szintén zavaró lehet a betegre nézve.
- A beteg fizikai leépülési folyamata is megerősítheti ezt a következtetést.

A súlyos betegség fellépésekor a professzionális gyógyító személyzet válik a probléma megoldásának kulcsává, ők jelentik a reményt, ezzel szemben maga a beteg és társas környezete teljesen tehetetlen. A beteg azért passzív, mivel úgy érzi: olyan erők hatalmába került, amelyeket sem befolyásolni, sem megérteni nem tud.

Ilyen esetben a beteget meg kell győzni arról, hogy bizonyos mértékben még képes az eseményeket kontrollálni. Szükség van arra, hogy a beteg megismerhesse az általa elérhető társadalmi erőforrásokat, illetve felismerje azt, hogy hogyan birkózott meg a korábbi krízis helyzetekkel.

A beteg számára mindig megvalósítható célokat kell kitűzni. Lényeges, hogy tisztában legyen azzal: mi az, ami igazán fontos a számára, továbbá, hogy mely célok elérhetőek, és melyek nem. Van olyan cél, amely már megvalósíthatatlan, de vannak olyan célok is, amelyek még realizálhatóak.

A fentiek miatt a betegeket meg kell győzni arról, hogy a fizikai leépülési folyamat további előrehaladtával azért még képesek meghozni a szükséges döntéseket, és célszerű megnyugtani őket, hogy számíthatnak a szociális segítőkre céljaik elérésében.

d) AZ ANYAGI ERŐFORRÁSOK

A családoknak szükségük van információra az anyagi erőforrásokról, illetve a különböző szociális támogatási formákról. Például a család-fenntartó betegsége következtében a család ellátásának szükségletei szenvedhetnek csorbát.

A hospice-team szociális munkásának kapcsolatban kell állnia a beteg helyi önkormányzatának szociális munkásával, hogy az informálni tudja a beteget a rendelkezésre álló helyi szociális támogatási lehetőségekről, de épp így kapcsolatban kell állnia az egyházakkal és egyéb civil szervezetekkel is, amelyekről a beteg, illetve családja anyagi természetű támogatást remélhet. Lényeges szempont, hogy a szociális munkás ne csak a betegeket és a családokat, hanem a hospice-team többi tagjait is informálja ezekről a lehetőségekről.

A halál után

A beteg halála után további beavatkozások válhatnak szükségessé, amelyek a szokásos palliatív ellátás részét képezik. Ilyen esetekben fel kell mérni, hogy kik kerülhetnek súlyos állapotba a gyászolás során (10). A fájdalom és a gyász ugyan természetes emberi reakciók, de van, amikor segítségre van szükség a kifejezésükhöz. A gyász kifejezésének nehézségei a korábbi élményeken alapulhatnak, gyökereshetnek magában a kapcsolat megszakadásában vagy a gyász sajátos körülményeiben. A ki nem fejezett, elfojtott gyász pszichoszoma-

tikus tüneteket, rendellenes viselkedést okozhat, amelyben az egyén pszichésen sérülhet, és a család is tönkremehet.

A segítségnyújtás a rokonok, illetve a család számára (beleértve a gyermekeket is), általában rövid időtartamú: végső búcsú, kérdések a betegségről, a halálról, emlékezés, amely ugyan fájdalmas, de nélkülözhetetlen. Esetenként azonban szükség lehet hosszantartó segítségre. Ilyenkor elsősorban az önkéntesekre lehet számítani, akik – mint azt már korábban említettük – képviselik a beteg közösségét, ahová a rokonok is tartoznak. Ritkábban, de igénybe kell venni szakember segítségét is egyes különleges esetekben, például akkor, ha a gyermek úgy képzei, hogy a már meghalt mama csak elutazott és vissza fog térni, vagy ha egy felnőtt saját magát okolja a hozzátartozó haláláért stb.

A szociális munka módszerei

A szociális munka általános módszereinek (11) ismertetése meghaladja e tanulmány kereteit, az alábbiak során csak néhány szempontot szeretnék vázolni.

A beavatkozásnak háromféle módját különböztethetjük meg:

– *A haldokló segítése* során fontos szempontnak kell lennie annak, hogy a szociális munkás ne zárkózzon el a beteg vagy a családtagok érzelmi megnyilvánulásaitól, sőt, az a legjobb, ha hagyja, hogy a beteg érzelmei utat törjenek. A haldoklóval való személyes törődés megalapozhatja a család segítségének sikerességét.

– *A család segítése* során a problémákat a szociális munkás vagy a team szociális munkát végző tagja lehetőleg ne megoldani akarja, hanem azt segítse elő, hogy a család tagjai maguk küzdjenek meg a nehézségekkel, és a felmerülő problémákat saját maguk legyenek képesek kezelni.

– *A sorstárs csoportban* való foglalkozás hozzájárulhat a betegek saját élethelyzetének jobb megértéséhez, valamint e helyzet elfogadásához, hiszen hasonló problémáik vannak.

Mind a három módszer esetében közös, hogy oda kell figyelni a beteg és a hozzátartozók, a csoporttagok érzéseire, az érzelmekre, amelyeket a verbális kommunikáció sokszor elfed, vagy amelyek legalábbis a verbális kommunikációs szint mögött zajlanak.

A szociális munkás általánosabb szerepköre a hospice-szellemű ellátás során

A szociális munkás általánosságban a híd szerepét töltheti be a palliatív ellátás során: a betegnek és családjuknak, az ismerősöknek eltérő információi valamint különböző elképzelései lehetnek a halál-

ról, a meghalásról, ezért a szociális munkás közvetítői funkciókat láthat el az egyes családtagok között (12).

Ugyanilyen híd szerepet tölthet be a szociális munkás a haldokló és családja, valamint a hospice-team között is, tekintettel arra, hogy a szociális munkás ismeri legjobban a beteg és hozzátartozói szociális helyzetét, valamint ő rendelkezik az optimális szociális támogatáshoz szükséges ismeretekkel is.

A híd szerepét töltheti be a szociális munkás azáltal is, hogy ő ismeri a legjobban a teamben azokat a társadalmi erőforrásokat, amelyek a beteg rendelkezésére állnak. Itt egyrészt anyagi erőforrásokra is gondolhatunk, mint amilyenek a különböző segélyek, másrészt azokra a jóléti társadalom által biztosított lehetőségekre, amelyeket a betegek szükség esetén igénybe vehetnek, mint például az otthonápolás, helyi önkéntesek stb.

A szociális munkás a híd szerep mellett attitűd- valamint magatartásbeli irányelveket is meghatározhat a hospice-csoport tagjai számára, bizonyos rendkívüli esetekben, mint például olyankor, amikor a beteget az öngyilkossági kísérlet gondolata foglalkoztatja, vagy ha a rokonok, hozzátartozók között alkoholista vagy drogfogyasztó van. Ezáltal a szociális munkás a teamben tanácsadó szerepkört is ellát a szociális problémákkal kapcsolatban, ennek következtében a szociális munkásnak részt kell vennie a team mindennapi döntéshozatalaiban. Ennek azonban előfeltétele, hogy a szociális munkás ismerje a hospice-team különböző hivatású tagjai munkájának az alapjait.

Tehát összefoglalva: a szociális munkás egyrészt közvetítő funkciót lát el a beteg és a társadalom, valamint a hospice-szellemű ellátást biztosító team között, másrészt a team tagok attitűdjeinek, magatartásának befolyásolásával érvényre juttatja a szociális munkások etikai standardjait (13).

A magyarországi hospice-szellemű ellátás társadalmi beágyazódása, és a szociális munkás szerepe

A tanulmányban a hospice-szellemű ellátás során végzett szociális munkát, illetve e munka főbb szempontjait a brit modellen szemlélítettük, abból a megfontolásból kiindulva, hogy ez a modell sok szempontból mintaértékűnek tekinthető, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az angliai szociális munka sajátosságait az angol társadalom, illetve a brit szociális ellátórendszer alapvetően befolyásolja, amint azt már korábban is hangsúlyoztuk.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy melyek azok a jellemvonások, amelyek nagyon különbözőek e tekintetben egy kelet-európai szemlélő számára. Az egyik tényező társadalmi szinten a civil társadalom erőssége és a civil társadalom részéről megnyilvánuló, erős szolidaritás a haldoklók iránt. Tulajdonképpen ez a szolidaritás tartja életben a hospice-rendszert, és itt nem csak az anyagi, hanem arra a személyes

támogatásra is gondolok, amelyet a nagyszámú önkéntes nyújtani képes. Másrészt a szociális ellátó rendszer terén ennek fejlettsége, s a különböző szociális szervezetek működésének koordináltsága az, ami szembeötlő. Az utóbbi esetében arra gondolok, hogy a helyi önkormányzat, a kórház, a hospice szociális munkásai feltűnően jól össze tudják hangolni tevékenységüket.

Ezzel szemben hazánkban a civil társadalom anyagi értelemben képtelen lenne fenntartani egy, az angliaihoz hasonló ellátórendszert, továbbá hiányzik az a társadalmi szolidaritás is, amelyre a brit rendszer épül. Ez önmagában még nem lenne súlyos probléma, hiszen ebből a szempontból az angol szisztéma egyedülállónak tekinthető, így például Franciaországban is alapvetően az állami költségvetés finanszírozza a palliatív ellátás intézményrendszerét, és ezt igen magas színvonalon teszi, továbbá az önkéntesek száma is lényegesen kevesebb.

Magyarországon a hospice-szellemű ellátási formák a civil társadalom gyengesége következtében szintén rákényszerülnek a társadalombiztosítás anyagi forrásaira, amelyek azonban olyan szűkösek, hogy a magas színvonalú ellátást kérdésessé teszik. Továbbá az önkéntesek száma is igen alacsony, tehát a társadalmi támogatottság foka is kisebb.

A hospice-teamekben dolgozó szociális munkások számára a fentiek azt eredményezik, hogy nincsen egzisztenciális biztonságuk, amely a kiegyensúlyozott munkavégzés alapja, és sokszor hiányoznak a magas színvonalú munkavégzés feltételei is. Továbbá angol kollégáikhoz képest sokkal több feladat hárul rájuk, hiszen kevesebb az önkéntes.

A különböző szociális segítő szervezetek tevékenységének koordináltsága sem hasonlítható az angol rendszeréhez, de hazánkban nem a koordináció, hanem maguknak a szociális ellátó szervezeteknek a hiánya, illetve nem megfelelő színvonalú működése tekinthető a leg súlyosabb problémának. Például sok településen nincs megnyugtatóan rendezve az idős emberek házi gondozása, illetve otthoni ápolása, amelyekre a hospice-szellemű ellátási formák építeni tudnának. Ennek következtében, a hospice vagy felvállalja ezeket, vagy vissza kell utasítania a beteg ellátását.

Így eljutottunk a társadalmi egyenlőtlenségek problémájához. Igaz, a rosszabb társadalmi helyzetű csoportoknak Nagy-Britanniában is kisebb az esélyük arra, hogy igénybe vegyék a hospice-szellemű ellátást (13), de hazánkban vélhetően nagyságrendekkel rosszabb a helyzet.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a magyarországi szegénység olyan rétegeit sem, amelyek mind arányukat, mind jellegüket tekintve ismeretlenek a fejlett nyugat-európai országokban. Vajon mi lesz a szegényekkel? Szükség esetén hozzá tudnak e férni a hospice-szellemű ellátáshoz, és ha igen, a hospice-team szociális munkása mit

tud kezdeni a szegények szociális problémáival, amelyeket a többi szociális ellátórendszer jórészt képtelen kezelni?

Úgy véljük, a hospice-ok szolgáltatásainak ingyenessége – amelyet egyébként helyesnek tartunk – önmagában nem biztosítja a különböző társadalmi helyzetű csoportok tagjainak a hospice-ok szolgáltatásaihoz való hozzáféréseinek egyenlőségét.

Az eset

Úgy véljük, a magyarországi viszonyokat legjobban egy eseten keresztül tudjuk illusztrálni.

1. Előzmények

Katalin egy ötven esztendőes tanítónő, aki immár három esztendeje súlyos rákbetegségben szenved. Az első daganatot a mellében fedezték fel, de a rák hamarosan sok helyen áttételeződött, végül a betegség a csontjaira is áttért. Többször megműtötték és sokféle terápiában részesült, a rák terjedését azonban mégsem sikerült megállítani. 1999 tavaszára a család számára egyértelművé vált, hogy Kati már nem kap aktív kezelést, vagyis orvosi szempontból gyógyíthatatlannak minősül, ezért kereste fel egyik nővére a hospice-t.

Katalin és a hospice kapcsolata úgy kezdődött, hogy a hospice-team egyik orvosa és egyik ápolónője felkereste az otthonában. A palliatív terápia első lépcsőjeként beállították a fájdalomcsillapító gyógyszereket. Miközben ez történt, a gondozási csoport döntésének megfelelően, a nővér és a gyógytornász rendszeres látogatásaival megkezdődött Kati otthoni ápolása.

2. A beteg és helyzetének leírása

2.1. A CSALÁD

Katalin Budapest egyik kertvárosi területén, egy öreg, rossz állapotban lévő, több lakásra osztott egykori családi házban él. Az L alakú épület hátsó részében kialakított lakóegységben él Zita néni, Kati 81 éves édesanyja, aki a ház tulajdonosa. A vele való kapcsolatteremtés nagyon nehéz, hiszen sem a kapunál, sem az ajtónál nincs csengő, és az ajtó előtti kertet 5-6 kutya őrzi.

Rita, Katalin ikertestvére is itt lakik. Rita gyógyszerész és a napi nyolcórás gyógyszertári munkán kívül még egy félállásban is dolgozik, ezért nagyon keveset van otthon. Katalinnak Ritán kívül hat testvére van, mindannyian családosak és Budapesten élnek.

Az épület sarkában lévő, ötven négyzetméteres, utcára néző lakás-

ban él a beteg. Otthona egy lakószobából, egy fürdő- és egy előszobából áll. Ez a lakás az egyetlen a házban, amely a csengő révén összeköttetésben van a külvilággal.

A másik utcára néző, kapu melletti lakásban lakik a kilencvenkét esztendőes édesapa, Sanyi bácsi, aki valaha gimnáziumi tanár volt. Idős kora miatt erős szenilitás, szellemi leépülés jellemzi, önellátásra gyakorlatilag képtelen, fizikai állapota azonban kielégítő. Segítségét csak az önkormányzati gondozónő nyújtja számára, aki takarítja a lakásban, valamint előkészíti és megmelegíti az önkormányzati konyháról kapott ebédet. A család nagy része valamilyen intézeti elhelyezésben látta volna Sanyi bácsi számára a megoldást, de a hozzá nagyon ragaszkodó Rita, aki minden szabadidejét megosztotta Kati és Sanyi bácsi között, határozottan elzárkózott e lehetőség elől.

2.2. A SZOCIÁLIS HELYZET

Kati húsz évig egy budapesti általános iskolában tanított. Néhány évvel ezelőtt egyéni vállalkozóként képzőművészeti oktatóstúdiót hozott létre, ahol művészeket és tanárokat foglalkoztatott. A vállalkozás hosszú ideig sikeresen működött, de amikor Kati a betegsége miatt váratlanul kórházba került, a stúdióban leállt az oktatás. A tanfolyamoknak vége szakadt és a bevételek hiányában a foglalkoztatott tanárok bérét Kati nem tudta kifizetni, így ők új munka után néztek.

Kati elmulasztotta időben visszaadni a vállalkozó igazolványát, így a stúdió hivatalosan még mindig működik. A kötelező adót és a járulékokat viszont nem fizette be, ennek következtében a késedelmi pótlékokkal együtt hatszázezer forintnyi adó-, százhatvanezer forintnyi járuléktartozása halmozódott fel. A jövedelembevallásán az utóbbi két évben nulla forint bevétel volt feltüntetve.

A társadalombiztosítási járulék-folyószámlákat is kezelő APEH többszörösen felszólította Katalint az ügy rendezésére, a legutóbbi levélben már a késedelmet sújtó lehetséges szankciókra is felhívta a figyelmét.

Katalin állandó rettegésben élt, félt a végrehajtástól, félt, hogy „beteg teste alól még az ágyat is elviszik”. A tartozásokat nem tudta befizetni, hiszen nem volt semmilyen jövedelme. Megbetegedésekor nem kért táppénzt, mert úgy érezte, nem annyira beteg, hogy ez megilletné. Néhány hónapja mégis megkérte a háziorvost, hogy írja ki táppénzre, de ő ezt visszautasította, arra való hivatkozással, hogy Katalin a járuléktartozásai miatt most nem minősül biztosítottnak.

Miután Kati a létfenntartását önállóan már nem tudta biztosítani, ezért csak széles körű családi összefogással sikerült előteremtene számára a legszükségesebbeket. A havi kiadások fedezetét szülei és testvérei egy pontosan és aprólékosan megszervezett rendszer szerint biztosították. Eszerint a rezsi költségeit az édesanya, az önkormányzatnál előfizetett ebédét az édesapa, a heti kétszer jövő fizetett ápolónőét, a gyógyszerékét és az egyéb tételeket egy-egy testvér állta.

A gyakorlatban azonban nem bizonyult működőképesnek ez a módszer, egyre több testvér „szállt ki” pénzügyi nehézségeire hivatkozva, a többiek pedig hónapról hónapra kevesebb összeget adtak. Ennek és a betegséggel járó többletkiadásoknak köszönhetően Katalin szenvedett az anyagi bizonytalanságtól, és már a legegyszerűbb tárgyi feltételek is hiányoztak az életéből (pl. nem volt papucs, egy éven keresztül rossz volt a tv-je, étkezése nélkülözött minden változatos-ságot és csak a legszükségesebbekre szorítkozott). Katinak korábban Ritán kívül egyik testvérével sem volt jó kapcsolata, ez alatt az időszak alatt azonban ezek a kapcsolatok határozottan rosszra váltak.

Az anyagi függőség tudatának hatására Kati egyre inkább úgy érezte, hogy testvérei és anyja kényszerből és csak minimálisan foglalkoznak vele, és önzőek is. A családból egész életében csak Ritát érezte magához közel. Édesanyja és ő mindig távolságtartóan viselkedtek egymással, azonban betegsége óta Kati nagyon hiányolja édesanyja szeretetének jeleit, sokat sír, veszekszik vele, törődést követelve.

Az ikerpár és szülők által alkotott, egy házban lakó csoportban korábban mindig Katalin képviselte a határozottságot, ő boldogult legjobban a hivatalos ügyek intézésével, ő jelentett összeköttetést a külvilággal is. Megbetegedése után rövid időre Zita néni próbálta betölteni ezt a pozíciót, de Kati nem hagyta, hogy édesanyja az eddiginél dominánsabb szerepet kapjon. Az amúgy is ingatag lábakon álló új szereposztás romba dőlt, Zita néni visszahúzódott a kuckójába. A kényes egyensúly végleg felborult, és az eseményeket senki nem tartotta kézben.

Kati a betegsége óta a szomszéd lakásban lakó Sanyi bácsihoz hasonlóan szinte mindig egyedül volt. Édesanyja átlagosan kéthetente látogatta meg, édesapjával szinte sosem találkozott. A fizetett ápolónővel jó viszonyban volt, de ő is csak hetente egyszer kereste fel. Volt kollégái, régi barátai gyakorlatilag teljesen eltűntek az életéből, és Kati a nagyon ritkán előforduló vendégek jelenlétét sem kívánta, mert úgy érezte, hogy nem tudnak természetesen viselkedni a jelenlétében. De az is fájt neki, hogy nem keresték határozottabban.

Az egyetlen ember, aki megmaradt Kati „korábbi életéből”, András, a barátja. A számunkra csak fényképekről ismert, egészséges Kati csinos, dekoratív, életteli nő volt, de ekkorra már csak árnyéka maradt régi önmagának. A legutóbbi – a csípőjén végzett műtete óta – Katalin elzárkózott az Andrással való személyes találkozótól, mert nem akarta, hogy a férfi soványan, ágyhoz kötve, „csúnyán” lássa őt.

András azonban nem tűnt el a látóköréből, nap mint nap beszélgettek egymással telefonon. Ritán és az ápolónőn kívül Kati rendszeresen találkozott az önkormányzati gondozónővel, valamint a házi-orvosával, akivel szintén konfliktusokkal terhes volt a viszonya. Katalin úgy érezte, a házi-orvos „ott tesz keresztbe neki, ahol tud”, mert nem tudta megnyerni az orvos szimpátiáját.

2.3. AZ INDIVIDUÁLIS SZINT

Katinak naponta egyedül kellett megbirkóznia a halálos betegség tudatával, a folyamatos testi szenvedéssel, a fizikai körülményeinek drasztikus megváltozásával és a magánnyal, így érthetően rossz lelkiállapotba került. Hangulata nagyon nagy szélsőségek között változott, egyik pillanatban már-már mániás feldobottsággal nevetett, majd hirtelen sírva fakadt vagy veszekedni kezdett a körülötte lévőkkel. Kínzó álmok gyötörték. Értetlenül állt a rák felbukkanása előtt és állandóan szenvedett a rá irányuló figyelem hiányától.

Gyakorta előtörő pánikrohamainak hátterében rettentő szorongás, halálfélelem állt, de Kati ezeket nem tudta kezelni, gyakran fel sem ismerte. Félelmeit a fennálló APEH-tartozással magyarázta, beszélgetéseink eleinte csak erről szóltak. Lelkiállapotát és izoláltságát nagyon jól tükrözte a lakása, amely barátságatlan, személytelen volt. Az előszobára jellemző, hogy a benne elhelyezett, egyetlen jelentős bútor darab, az asztal kifejezetten megnehezíti a lakásba való bejutást. A falak nedvesek, a helyiségek sötétek, a szobára jellemző, hogy kevés benne a bútor és a tárgy, és hogy mindig zárva vannak az ablakok.

2.4. KAPCSOLATA A HOSPICE-SZAL

Kritikus fizikai és lelki körülményeit átélve Katalin minden összegyűjtött, felhasználható életenergiájával a hospice-ba kapaszkodott. Nagyon hamar sikerült intenzív, mély kapcsolatot kialakítania a hozzá hetente többször kijáró nővérrel, és irracionális mértékű képességeket tulajdonított a team tagjainak. Úgy éreztük, személyiségének nagy erőssége vált ezzel nyilvánvalóvá, hiszen a legnagyobb szenvedések közepette még mindig élni akart, segítséget tudott kérni és elfogadni. Ezt tudatosítottam magamban, mikor elkezdtünk együtt dolgozni a problémáinak megoldásán.

Megismerkedésünk után átlagosan hetente találkoztunk, sokat beszélgettünk, és közben közösen kerestük a megoldásokat.

3. Az esetmunka

A hospice-ban végzett szociális munkás célja, hogy a saját eszközeivel, a teamben dolgozó többi szakemberhez hasonlóan javítsa a beteg életének minőségét.

Katalin életminőségének javítása érdekében a következő pontokon láttam lehetőséget a beavatkozásra:

- Létfenntartásának biztosítása, a tartozások kérdésének rendezése.
- A biztosított jogviszony rendezése, a vállalkozás és a hozzá kapcsolódó ügyek lezárása.
- Annak tudatosítása Katiban, hogy a bürokratikus ügyekkel kap-

csolatos bizonytalanság terhét megoszthatja velem, csökken a kiszolgáltatottsága.

- A kirekesztettségének oldása, körülötte szociális háló kiépítése, a régi emberi kapcsolatainak újjáélesztése, esetleg lehetőségek teremtése újabbak létesítésére.

- Elősegíteni Kati lelki egyensúlyának helyreállítását, a betegséggel és a halál gondolatával való szembenézést. Segítség, hogy elfogadja megváltozott önmagát, képes legyen lezárni a megbetegedés miatt félbe maradt dolgait. Megerősítés abban az értelemben, hogy Katalin érezze: képes befolyásolni a sorsát, vannak még lehetőségei, érdemes a múltat összegezni, a maradék jövőt megtervezni.

Az egyén életterének bármelyik szintjén történő változás láncreakciót indít el a további szintek irányába. A pszichikum, a társas helyzet, a testi állapot és az anyagi helyzet folyamatos kölcsönhatásban áll egymással. Ezért a Katalinnal folytatott szociális munkát időrendben tárgyalom.

Az 1–4. hónap

Az anyagi feltételek krónikus elégtelensége miatt első lépésként átmeneti segílyt kértünk az önkormányzattól. A kapott 9000 forintból Kati végre megjavíttathatta a tv-jét, ami sokat javíthatott elszigetelt, mozdulatlan helyzetén. Ezzel párhuzamosan a táppénz, majd a rokkantnyugdíj intézésének érdekében az őt már ismerő hospice-nővér közvetítésével megkerestük a háziorvost, aki a járuléktartozás miatt ismét megtagadta a segítséget. Nem volt mit tenni, valahogyan bizonyítanunk kellett Kati jogosultságát.

Kati rettentő szorongásai miatt amúgy is napirenden volt az APEH-hel való kapcsolatfelvétel kérdése, most egyszerre próbáltuk rendezni a tartozást és a táppénzt. A kötelező pénzforgalmi ellenőrzés miatt Katalinnak levelet kellett írnia a Járulékgazgatóság részére, melyben elismeri a tartozását. A levélben azt is kérte, hogy ő (ha a tárgyalás lehet a lakásán) vagy meghatalmazottja egyeztető tárgyaláson vehessen részt annak érdekében, hogy személyesen kaphasson felvilágosítást a lehetőségekről.

Visszajelzés nem érkezett, így újabb levelek és telefonbeszélgetések útján próbáltunk kapcsolatba kerülni az illetékesekkel. Szerencsétlenségünkre az APEH és a Társadalombiztosítási Főigazgatóság éppen ebben az időben nagy átszervezéseken esett keresztül, az ügyintézők feladatköre és munkahelye, elérhetősége megváltozott. Az információáramlás az ügyintézők valamint a hivatal és az ügyfelek között nagyon akadozott, az ügyintézők folytonossága megszakadt. (Egy példa a fentiekre: a segítőkész adóellenőr, aki megígérte, hogy közbenjár Katalin érdekében, az átszervezéseknek köszönhetően eltűnt a szemünk elől, a korábbi munkahelyén azt a felvilágosítást adták, hogy

sajnos még nem lehet tudni, melyik dolgozót hova helyezték.) Ennek köszönhetően rendre a korábbiakkal ellentétes információkat kaptunk, többször megerősítettek minket abban, hogy Kati biztosított jogviszonya a tartozás rendezéséig felfüggesztődött.

Kértük az adótartozás méltányosságból történő elengedését, a járuléktartozással kapcsolatban pedig a befizetés átütemezését (mivel itt még a mérséklésre sincs lehetőség), megírva, hogy Kati ördögi körben érzi magát: amíg nincs bevétele, nem tud fizetni, de nem kap táppénzt, amíg nem fizetett. Végül a kötelező pénzforgalmi ellenőrzés érdekében Kati lakásán váratlanul megjelent egy ügyintéző, aki szóban biztosította a beteget arról, hogy elengedik az adótartozását, majd közölte, hogy ő ugyan adóellenőr, nem kompetens a járulékkérdésekben, de megteszi Katinak azt a szívességet, hogy mint hivatalos közeg, felhívja telefonon a háziorvost. Megtette, biztosította arról, hogy nem ütközik jogszabályba a háziorvosnak ama cselekedete, hogy táppénzhez segíti Katit.

Azóta eltelt négy hónap, még egy táppénzátutalás sem történt meg. Az ügyintézők türelemre intenek. Kati adótartozását a méltányossági kérelemre elengedték (a Katit ápoló hospice-nővér összeköttetései révén sikerült véghez vinni, illetve felgyorsítani az eljárást), a járuléktartozással kapcsolatban pedig informálisan tájékoztattak minket a következőkről: a legegyszerűbb, ha nem teszünk semmit, egyszerűen rajta marad a tartozás a folyószámlán, hiszen ez nem jelent semmilyen hátrányt Katalinra nézve. (Magánszemélynél az adótartozást az APEH méltányosságból elengedheti, illetve fizetési halasztást engedélyezhet, ha a kérelmező önhibáján kívül került ilyen helyzetbe és a fizetés súlyosan veszélyeztetné a létbiztonságát. Járuléktartozásnál azonban csak a késedelmi pótlék, illetve a bírság engedhető el.)

Az 5–6. hónap

Teltek a hónapok, és Katinak még mindig nem volt semmilyen jövedelme. Az átmeneti megoldást a rendszeres szociális segély jelenthette volna, erre azonban az elvi foglalkoztatottsága miatt nem volt jogosult. Az önkormányzati gondozónő közbenjárására és az Országos Orvosszakértői Bizottság ajánlására azonban mégis megítéltek Katinak havi 12 000 forint segélyt, ami óriási segítség a számára.

A 7–8. hónap

Végre megjött az első táppénz. Az anyagi problémáinak átláthatóvá válása és a konkrét változások hatására Kati sokkal nyugodtabbá vált, mint amilyen első találkozásunkkor volt. A hospice-orvos és nővér sikeresen tudta csillapítani a fájdalmait, egészségi állapota nagyon so-

kat javult és megmaradt ezen az optimálisabb szinten. Sokat erősödött. Kedélyállapota lényegesen jobb lett, kiegyensúlyozottabbá vált. Beleegyezett, hogy meglátogathassa őt a hospice egyik önkéntes segítője, egy hasonló korú nő, akivel most már hetente találkoznak, és sokat beszélgetnek. Úgy tűnik számomra, hogy Kati ismét igényli az emberi kapcsolatokat. Ekkor vált hangsúlyossá egy régi probléma: Kati nem képes megbirkózni a betegség testi jeleinek látványával, saját testképe eltér a tükörben látott képtől. Késztetést érez, hogy nézze magát a tükörben, és mindig megijed, amikor meglátja magát. Úgy éreztem, el kell fogadnia a testét és éreznie kellene, hogy képes befolyásolni a külső megjelenését. A megoldást illetően azonban nehézségeim támadtak, és az esetmegbeszélésen kiderült, ugyanígy érez a nővér és az önkéntes segítő is. Megbeszéltük, hogy meghívjuk Katit a hospice nappali szanatóriumába, ahol találkozhat egészségesekekkel és betegekkel is. Itt tapasztalhatja, hogy a teste képes társas helyzetekben elfogadhatóan funkcionálni és a többiek viselkedése visszatükrözi számára a megjelenése elfogadottságát, normalitását. Sokat beszélgettünk egymással arról, hogyan tudná az öltözködésével, frizurájával ellensúlyozni a megjelenése negatívumait.

A gyógytornász segítségével mozgása is sokat javult: eleinte tolokocsiban tolatta ki magát a kertbe, majd járókerettel, később egy bottal járt. Ismét képes társas életet élni, intenzívebb kapcsolatba került a testvéreivel, néha meglátogatja őket. Higgadtabbá vált, képes arra, hogy tudatosítsa megváltozott helyzetét. Sokszor beszél a múltról, úgy érzi, talán azért betegedett meg, mert nem volt képes igazán közel engedni magához senkit. Nagy elhatározásokkal építi újjá az életét, ismét képessé akar válni arra, hogy a lakásán kívül találkozzon emberekkel, és kijelentette, hogy látni szeretné Andrást.

Annak érdekében, hogy ez lehetővé váljon, megegyeztünk, hogy a sántítás megszüntetése érdekében gyógycipőt készíttetünk, amihez egy ortopéd szakorvossal való találkozás szükséges. A mentős bevizsgálást elkerülendő a házi orvos Kati otthonába hívta az ortopéd szakorvost. Az orvos ennek ellenére nem vállalkozott a beteg otthoni meglátogatására, így Katit egy a segítségét ingyenesen felajánló taxissal sikerült beállítani a rendelőbe. Végre megkaptuk a receptet, megrendeltük a cipőt, ami sajnos csak 6 hét múlva lesz készen.

A biztonság tudata, hite a gyógyulásban (amire az orvos szerint van egy kis esély), illetve az állapotának szinten tartásában, lehetővé tette Kati számára, hogy elengedjen néhány, a régi életéhez fűződő fogódzót. Korábban mereven elzárkózott vállalkozásának megszüntetésétől, egyrészt a csődjelárástól, másrészt a „vállalkozói” identitás feladásától való félelmében. Mostanra sikerült elfogadnia, hogy a betegséggel való együttélés nem csupán egy rövid átmenet az életében, és már nincs szüksége a vállalkozásra, ami a múltba való kapaszkodást jelentette számára. Folyamatban van az oktatóstúdió hivatalos felszámolása, így elhárul az akadály a rokkantnyugdíjazás elől.

A 9–10. hónap

Kati ismét képes önálló kezdeményezésre. Úgy döntött, hogy amíg jól érzi magát, dolgozni fog, ettől javulhat az anyagi helyzete, esetleg megismer új embereket, elfoglalja magát, és ismét hasznosnak érezheti magát. Első próbálkozásként korrepetálni kezdte egy ismerős család kislányát, de néhány óra után kiderült, hogy Katalinnak egyrészt még nincs türelme ehhez a munkához, másrészt a gyerek nem jelent számára társaságot.

Végiggondoltuk a lehetőségeket és a szempontokat. Katinak két diplomája van: tanítói és népművelői. Idegen nyelvet nem beszél, de valamelyest ért a számítógépekhez. Olyan munkát szeretne, ahol emberek között lehetne, szívesen lenne recepciós vagy könyvtáros. Egészségi állapota miatt maximum hetente kétszer tudna elmenni otthonról és szállításának megoldhatatlansága miatt, csak közeli munkahelyre.

Felvettük a kapcsolatot a mozgáskorlátozottak munkaközvetítésével foglalkozó Motiváció Alapítvánnyal, ahol megerősítették azt a gyanúunkat, hogy szinte lehetetlen az összes feltételünknek megfelelő munkát találni. Az egyetlen lehetőség, hogy Kati valamilyen otthoni bedolgozást vállaljon. Katalin feliratkozik a listára, nagyon várakozó, reménykedik.

Az utóbbi időben megszapordtak Kati körül az emberek. Több régi barátja felkereste, néhányszor már az utcára is kimerészkedett. Nemrég boldogan mesélte, hogy a szilvesztert „buliban” töltötte: a testvérei autóval elvitték magukhoz. Sokat beszél Andrással, úgy tervezi, hogy ha meglesz a gyógycipője, találkozik vele. Egy dolgról beszél újra és újra fájdalommal, s ez az anyjával való rossz viszonya.

Szemrehányóan és dühösen beszél róla, mint aki szerinte soha nem állt mellé. Mióta átértékelte eddigi életét, Katiban folyamatosan érlelődik a gondolat, hogy tegyen valamit ez ügyben. Szóba került, hogy esetleg én beszélgethetnék Zita nénivel, vagy meghívhatnánk őt egy hármastalálkozóra. Kati egyelőre túl radikálisnak tartja ezt az elképzelést. Azt tervezi, hogy a közelgő születésnap családi összejövetelen nyilvánosan mondja meg édesanyjának, hogy szereti.

Úgy tűnik, Zita néni a szerepváltás sikertelen kísérlete után visszavert a családban szokásos bezárkózáshoz és konfliktuskerüléshez, talán az segítene, ha újra érezhetné, hogy szükség van rá, hogy a családhoz tartozik, és ha végre szabadjára engedhetné az érzelmeit, nem vonulna vissza lánya dühkitörései elől.

Véletlen találkozásainkkor mindig elbeszélgetünk, igyekszem őt tájékoztatni a munkámról, kérdezem a véleményét, próbálom bevonni az eseményekbe. Nem valószínű, hogy az ötven év alatt megcsontosodott kapcsolat minősége radikálisan megváltozik a közeljövőben, de nagy esély van arra, hogy Rita közvetítőszeropét (a családtagok összetartása mindig Rita feladata volt) és a család szervezőképességét

felhasználva kiszámíthatóbbá és megnyugtatóbbá válik az anya–lány viszony. (Rita képes befolyásolni idősebb testvéreit is, akik közelebb állnak édesanyjukhoz.)

A jövő

Katalin elméletileg már nem minősül hospice-betegnek. Egészségi állapota sokat javult, úgy tűnik, elszigeteltsége is sokat oldódott az utóbbi hónapokban. A hospice munkatársaival, különösen a nővérrel való barátsága nagyon sokat jelent Katinak, így bár szakmai szempontból már nem lehet alátámasztani a nővér látogatásait, ő a team döntésének megfelelően kéthetente még mindig meglátogatja őt.

A hospice-szal való további, de lazább együttműködést indokoltá teszi a nővérrel és az önkéntessel kialakult kapcsolata, valamint a biztonság érzete az esetleg újra romló állapotára gondolva. A velem való további közös munkát pedig szociális helyzete teszi szükségessé. Elszántsága és küzdeni akarása folyamatosan újabb és újabb eddig rejtve maradt erőforrásokat hoz elő belőle, melyek segítségével talán hosszabb távra is stabilizálódhat mostani pozitív lelkiállapota. Sokat gondolkodott a betegségén és a szenvedés hónapjain, a mostani időszakot adományként éli meg. Úgy érzi, ha ismét közel kerül a halálhoz, már másként fog viszonyulni a helyzethez.

Interjú a beteggel

A beteggel készített interjú lehetővé tette számunkra, hogy a történetekről minél teljesebb képet kapjunk. A szerteágazó interjúból csak azt a néhány gondolatot emeljük ki, amelyet a szociális munka szempontjából lényegesnek tartunk.

A haláltudat változása

Három és fél évvel ezelőtt, amikor Katalin megtudta, hogy rákos, nem hitte el az orvosoknak, hogy betegsége végzetes. Kételye azon alapult, hogy úgy vélte, az orvostudomány mára olyan sokat fejlődött, hogy a rák már nem az a betegség, amely évtizedekkel ezelőtt volt. Ezzel szemben ma már tudja, hogy meg fog halni. Számára az igazi problémát az jelenti, hogy nem tudja, mennyi ideje van még hátra. Valójában nem a meghalástól fél, hanem attól, hogy itt kell hagynia szeretteit.

Vallás

A vallással való kapcsolata ambivalens: római katolikus családban nevelkedett. Katalin nem hisz istenben, nem él vallásos életet, és nem folytat vallásos gyakorlatot, de azért mégsem utasít el minden, a túlvilági léttel kapcsolatos gondolatot, különösen, miután megtudta, hogy végzetes betegségben szenved.

Katalin említett a vallással kapcsolatban egy fontos eseményt: egyszer nagyon rosszul lett, és testvérei összevesztek azon, hogy orvost vagy papot kell-e hívni, és végül is a pap jött el. A történeteket Katalin nagyon nehezményezte, mert úgy érezte, a kritikus pillanatban hozzátartozói a halált és nem az életet választották.

Az esetek rávilágítanak arra, hogy a magukat ateistának valló betegeknél is adódhatnak súlyos konfliktusok a vallást illetően, különösen akkor, ha e tekintetben a hozzátartozóknak más a meggyőződésük.

Az egészségügy

Az interjú során Katalin többször sérelmezte, ahogyan az egészségügyben vele bántak. Az első sérelem a diagnózis közlésének módja volt: az orvos le sem ültette, amikor közölte vele, hogy meg fog halni. Egy másik alkalommal pedig az orvos leszidta a műtét előtt, hogy miért „bőg”, és megfenyegette, hogy ha nem hagyja abba, akkor „fogja a cókómkját és menjen el, mert az operáció nem kötelező”.

Meg kell jegyezzük, hogy az egészségügyi ellátásával kapcsolatban vannak pozitív élményei is. Az egyik műtét során komplikációk léptek fel, és Katalin hálával beszélt arról az orvosáról, aki megmentette az életét. Ezzel az orvossal nagyon jó volt a kapcsolata is.

Hospice

Katalinnak saját elmondása szerint a hospice-team nyújtotta a megbetegedése óta a legnagyobb segítséget. Különösen a társas kapcsolatok megerősítése és az új kapcsolatok kialakulása terén kapott sokat, de fontos számára a nővérrel kialakult barátság. A hospice-szel kapcsolatos pozitív tapasztalatai még inkább kiemelik az egészségügyben uralkodó szörnyű állapotokat.

A szociális munka lehetőségei és korlátai

A fentiek alapján megpróbáljuk vázolni a hospice-szellemű ellátás során nyújtott szociális munka mozgásterét. Katalin súlyos krízishelyzetben volt, amikor kapcsolatba lépett a hospice-szel. A krízishelyzet abból adódott, hogy nem voltak rendben az ügyei az adóhatósággal

és a társadalombiztosítással, valamint a társas kapcsolataiban is súlyos gondok jelentkeztek. Katalin a hospice-szel való kapcsolatteremtés előtt több éven át az egészségügy útvesztőiben hanyódott betegként, anélkül hogy szociális és lelki problémáival az egészségügyi személyzet törődött volna. A kórházban nem volt szociális munkás, aki segítségére lehetett volna e kritikus időszakban. Ráadásul az egészségügyi rendszer igénybevétele során számos sérelem érte, gondolkunk csak a diagnózis közlésének módjára, vagy a durva bánásmódra. Tehát az egészségügy nem pusztán képtelen volt szociális problémáira megoldást találni, hanem még tetézte is azokat. Az eset jól példázza az orvos–beteg viszony gyakori nem kielégítő voltát és a kórházi szociális munka hiányát.

Amikor Katalin felkeresi a hospice-t, a megoldatlan problémák halmaza szinte rászakad a hospice szociális munkására: így válik e munkakör a „korlátlan lehetőségek” területévé.

A szociális ellátórendszerben tátongó úr azonban nemcsak lehetőséget ad a hospice szociális munkása számára, hanem egyben korlátozza is tevékenysége hatékonyságát, hiszen egyedül van, és a hospice gondozói team tagjain kívül nemigen számíthat külső segítségre.

Köszönettel tartozunk Barbara Monroenak a St. Cristpher's Hospice Szociális Munkás Képzés igazgatójának a tanulmány megírásához nyújtott segítségéért.

Hivatkozások

1. Barbara Monroe: Social Work in Palliative Care. In.: The Oxford Textbook of Palliative Medicine, Doyle, Derek et al. (Eds) Oxford University Press, 1993
2. Hegedűs Katalin: Hospice alapismeretek. SOTE, 1999, IV. fejezet.
3. Gyukits György: A haldokló betegek ellátásának szociális dimenziói Angliában. In: Esély 1998/5, 72–84. oldal
4. Gaizler Gyula: Eutanázia és hospice. In: Súlyos betegen élni/méltósággal meghalni. Corvinus Kiadó, 1995. 35–41. oldal
5. Directory of Hospice and Palliative Care Service 1996. Hospice Information Service at St Christopher's Hospice
6. lásd 5.
7. Ruzsa Ágnes: Bevezetés a palliatív terápiába. Magyar Hospice Egyesület 1996.
8. Debreczenyi Károly István: „Én útitárs vagyok...” a kórházi lelkész és a haldokló. In: Halálközelségben. Magyar Hospice Alapítvány. 1994. 153–171. oldal
9. Walter T.: The Revival of Death. Routledge, 1994.
10. Pilling János: A gyász lélektana és a gyászolók segítése. In: A haldoklás és a gyász pszichológiája/Szöveggyűjtamény. Szerk.: Pilling János. SOTE, 1999.
11. A szociális munka elmélete és gyakorlata. Szerk.: Hegyesi G. – Talyigás K. Semmelweis Kiadó Budapest 1994.
12. Dunlop, R. J.–Hockley, J. M.: Terminal Care Support Teams. Oxford University Press, 1990.
13. lásd 3.

VARSÁNYI ERIKA

Időélmény a segítség gyakorlatában

E dolgozat műfaji kereteit indíttatása jelöli ki: a mindennapi gyakorlat élményei kínálták az idővel kapcsolatos – nemcsak esti – kérdéseket, de e laza keretek között is igyekszem elkerülni a szépelgés és az üres bölcselkedés kísértését, miközben az idő, mint filozófiai és szociológiai fogalom jelenti azt az elméleti háttérrel, amelyre a segítség feladatait, kérdéseit és kételyeit próbálok vonatkoztatni.

*miért a lámpák, miért a holdak?
miért a végét nem lelő idő?*

A szociális munka gyakorlatában ugyan a létezés–elmúlás megrázkód-tatásával előhívott kérdések sem kerülhetők meg, mégis inkább arra keresünk magyarázatokat, hogy miképp mozdulhatunk el abból az időből kiszakadt állapotból, amelyet egy-egy drámába dermedt életút megjelenít. A segítség gyakorlatába tehát közvetlenül vagy indirekt módon bevonódik az idő, mint a folyamat mellőzhetetlen dimenziója.

Az idő filozófiai elemzése és a szociális munka napi gyakorlata közötti kapcsolatot a szociálanropológia közvetítésével találtam meg. Kiindulópontnak E. R. Leachnek azt a tételét tekintetem, amelyben a praxisom során felmerülő kérdésekkel szembesültem: „...Az idő legsajátabb vonása minden bizonnyal az, hogy van rá fogalmunk. Az időt tapasztaljuk, de persze nem az érzékszerveinkkel. (...) Háromféle módon: Először is észleljük a dolgok visszatérését. (...) Az időintervallumok mindig ugyanazzal a dologgal kezdődnek és fejeződnek be. (...) Másodszor érzékeljük az öregedést, az entrópiát. A harmadik idővel kapcsolatos tapasztalatunk az idő sebességére vonatkozik.” (Leach, 1983)

Okfejtésében az ismétlődés és a visszafordíthatatlanság ellentétes tapasztalatának összeegyeztetésére tett kulturális-mitológiai kísérleteket mint a halál utáni élet képzetének forrását mutatja be.

A szociális munka napi gyakorlatában az a tapasztalatom vezetett az idővel kapcsolatos kérdések megfogalmazásához, hogy mind az élet visszafordíthatatlanságának, azaz egyszerisége felismerésének hiánya, mind az idő strukturálására való képtelenség ugyanannak a kulturális-szociálizációs deficitnek a tünete.

Az, hogy a társadalmi idő személyre vonatkoztatott fogalma mi-képp öltött testet az életút fogalmában, a civilizációs majd a modernizációs folyamat elemzésének tárgya.

E gazdag forrás eredményeit kísérlem meg összevonni a szociális munka elméletei között is megjelenő életút gondolatával, s az idődimenzió felől próbálok közelíteni a szakmai beavatkozás során felmerülő helyzetekhez és kérdésekhez.

1. Az életút-modell, és ami hiányzik belőle

A szociális munka számos elmélete közül az ökológiainak nevezett megközelítés a személy és környezete közötti egyensúly megteremtésében illetve helyreállításában látja a szociális munka tartalmát. Az amerikai szociológiai hagyományokat idéző fogalom keretében a segítség olyan modelljét dolgozták ki, amely az életút során tapasztalható legfőbb válsághelyzetek tipizálásával a problémákat az emberi élet természetes elemeiként kezeli. E modell szerint válsághelyzetek adódhatnak: 1. olyan változásokból, amelyek különleges alkalmazkodást igényelnek (státuszváltozás, válás, betegség, haláleset stb.), 2. szerepkonfliktusokból, 3. kommunikációs zavarokból (kapcsolati konfliktusok).

„Az ökológiában a környezet arra a területre vonatkozik, ahol az élőlény megtalálható, ez a tartózkodási hely, az otthon kiterjedése és a birtokolt terület. (...) Az olyan környezet, amely nem támogatja az egyének, családok egészségét és társadalmi működését, valószínűleg az elszigetelődés, elbizonytalanodás és kétségbeesés érzéseit váltják ki vagy ezek kialakulásához járulnak hozzá. (...)

A környezet fontos dimenziója az idő. A növekedés, fejlődés és tanulás időt igényelnek. Az embereknek szükségük van magányra s a másokkal való interakcióra, és időt vesz igénybe annak a módnak a kialakítása, ahogyan leküzdik az ezekből származó feszültségeket. Némely közösségben az idő ritka erőforrás. Érvényes ez ott, ahol nem megfelelő a közlekedés, a szükséges humánszolgáltatások és munkahelyek a település határán kívül vannak, vagy ahol a közösséget nagy számban alkotják dolgozó anyák, egyszülős családok, elesett idősek-ről vagy fogyatékos gyerekekről gondoskodó családok, éjszakai vagy váltott műszakban dolgozó munkások. E népességcsoportoknak kevés lehetőségük van arra, hogy kiszakadjanak a folyamatos gondoskodás vagy a gyerekeknevelés feladatából, és munkakötelezettségeik időlegesen elszakítják őket családjaitól és társas kapcsolataiktól. (Germain, 1999)

Az élet feladataival való megbirkózás itt felsorolt nehézségei egész közösségek meghatározó élménye azokban az aprófalvakban, ahol munkám során az autonóm élet lehetőségeként értelmezhető erőforrások feltárására törekedtem.

A lesüllyedés, az apátia, az önfelmentő passzivitás szorosan ágya-

zódik azokba az életkeretekbe, ahol az idő kényszerítő erőként van jelen a családok életében: ahol, ha egyáltalán van elérhető távolságban bármilyen munkahely, az a kizárólag hajnali 4-5 órakor közlekedő busszal közelíthető meg, s legjobb esetben is este 7 órakor juthatnak haza az ott dolgozók. Eközben nagyszülők fekszenek ellátatlanul, gyerekek töltik napjaikat egyedül, csellengéssel vagy a tv előtt. S az este már csak ahhoz elegendő, hogy fáradtan, elfásultan elvégezzék a rutinteendőket, nincs idő felszabadult beszélgetésre, a másik életében történt események átélésére, az otthon a napi feszültségek levezetésének terepe marad: agresszióval, közönnyel.

S azok a magáncégek, amelyek az olcsó munkaerő reményében esetleg meggyökeresedtek egy-egy periférikus helyzetű településen, kontrollálatlanul használhatják ki azt a kivételezett helyzetet, hogy munkaadóként jelen vannak: a kiszolgáltatott, tanulatlan munkaerő bármeddig használható, ameddig és amikor a cég érdeke ezt diktálja. Nem kell számolni a betanított munkába megkapaszkodó asszonyok ellenállásával, de a férfiak körében sem szerveződött érdekvédelem: mindenki lapít, mert úgy véli, inkább vállalja a megfizetetlen napi 10–12 órát, semmint hogy kiessen a teljes bizonytalanságba.

S az idő korlátatlansága egybemos nappalt és éjszakát, évszakokat, amelyeket nem szakít meg üdülés, utazás, ünnep, s így válik az élet pusztán elviselendő teherré, s a terheket enyhítő melegség és biztonság forrását rejtő kapcsolatok a konfliktusok, a máshol ki nem élt agressziók, vagy a megalázottságok kompenzálásának ringjévé.

Az amerikai gyakorlatot tömörítő tipológia érthető módon nem számolhatott olyan tényezőkkel, amelyek az egyén szempontjából látszólag külsőlegeseek, de a személyiség, az énazonosság kialakulásában a legmélyebben hatják át az életutat. A mi földrajzi térségünkben azonban a történelemmel, s a társadalmi változásoknak az egyénre gyakorolt hatásával nem elég számolni csupán, hanem azt is tudni kell, hogy ez adja a szociológiai kutatások valódi tárgyát és lényegét.

Az életutat ugyanis egy, illetve két nemzedéknyi idő alatt sem lehetett az egyéni törekvéseket és képességeket követve felépíteni: katalizmák fordították ki az egyes emberek és csoportok helyzetét, s az alkalmazkodás kényszere nem az egyensúly helyreállítását eredményezte, hanem olyan elbizonytalanodáshoz vezetett, amely az egzisztenciális tragédiákat kísérő szerepkonfliktusokban vagy kommunikációs zavarokban öltöttek testet.

Amikor a segítség gyakorlatában sorsok tárulnak fel, de amikor csak egy aktuális probléma megoldásához kell hozzájárulni, akkor is számolni kell mindazzal a tehertétellel, amit egyetlen ember cipel a vállán a történelemből, s az énazonosságába ezt a teherviselést természetesen beépíti. A természetesség magába foglalja az öncsalásokat, a szelektív emlékezetet, a hiányos és torz valóságképet vagy a beszűkült horizonton átélt s ebből táplálkozó történetet. „Az életrajzi elbeszélések (...) sokfajta rendeltetést teljesítenek. Ezek közül alighanem a leg-

fontosabb a sikeres társadalmi alkalmazkodás, a sikeres túlélés szolgálata. Végso soron ennek szükségletei és kényszerei vezérlik nem csupán az alkalmi és helyzethez kötött én-bemutatói műveleteket, hanem az én-rendszer és benne az identitás folyamatos újjászervezésének és »áthangszerelésének« folyamatait is. Az egyénnek gyakran elemi érdekei fűződnek ahhoz, hogy az éppen érvényes – s itt mellőzhető, hogy vajon őszintén és hitelesen vállalt, vagy csak formálisan felmutatott – biográfiája s annak nyilvános változata sikeresen szolgálja szűkebb és tágabb körű alkalmazkodási műveleteit.” (Pataki, 1995–96)

A segítségre szorulóknak minden helyzetértelmezése és önbemutatója magában foglal olyan utalásokat, amelyek a szorosán helyzethez kötött történelem és az egyéni élet összekapcsolódását jelzik.

„Amikor az uram visszajött a hadifogságból”, „amikor egyedül maradtam, mert az egész családomat elvitték”, „amikor a szüleim Felvidékről idekerültek”, „amikor a tsz-ben dolgoztunk”, „amikor elvettem a földet és a bányába kerültem Komlóra”, „miután kiszabadultam és sokáig segédmunkásként dolgozhattam”, majd a nagy állóvíz után jött a fordulat: „amióta megszűnt az üzem”, „amióta segínyt kapok” vagy az ellenkező oldalról: „amikor belevágtunk ebbe az üzletbe, vállalkozásba” stb. stb.

Mindegyik esemény egy-egy történelmi fordulatra utal, amely a személyes élet alakítójaként alkalmazkodásra kényszerítette az érintetteket, alkalmazkodásuk azonban a legkevésbé sem vezetett az egyensúly helyreállításához.

Mindez a segítség gyakorlatában olyan momentum, amely kijelöli a feladat tartalmát: miként tolható helyre a kizökkent idő? Átformálható-e a szocializáció folyamatában beépült időkép? A szocializációs folyamat elemzésében Somlai Péter kitér azokra a változásokra, amelyeket a modernizációs folyamat a tér- és időfelhasználásában hozott, s mind tényezői a kulturális pluralizmus erősödéséhez vezető folyamatnak. Ez a folyamat „...növeli a normakonstitúció jelentőségét és az általa szervezett rend megismerhetőségét. Ezáltal lehetőség nyílna kollektív önreflexióra, amelynek keretében gyermekek is egyre inkább hozzáférhetnének a szociális integráció szabályozásához.” Ahhoz, hogy ez kiteljesedjen, a gyermekkori szocializáció intézményeinek (család, iskola, kortárs csoportok) lehetővé kellene tenniük a normákról szóló decentralizált gondolkodást és vitát. „Csakis így motiválhatják az intézmények a gyermekeket – de a felnőtteket is – kommunikációra arról, hogy milyen szabályokat és miért kell elfogadniuk vagy megtagadniuk, s hogy miként minősíthető a maguk és mások magatartása.” (Somlai, 1997)

Az Ótestamentum monoton egymásutániságban sorolja az egymást követő nemzedékeket, s a láncolatot alkotó apákból és fiakból alakul ki egy nép, melynek tagjai elsősorban az odatartozással határozhatják csak meg önmagukat. Személyes sorsuk csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben a közösség létéhez kapcsolódik. Azaz itt

ölt testet talán először, hogy az egymásba kapcsolódó életutakban az elhatárolódás vagy követés dimenziójában formálódik az identitás.

Azzal, hogy a nemzedékek egymáshoz kapcsolódásában milyen szerepe van az életút személyes értelmezésének, a szociális munka mindennapi gyakorlata szembesít.

2. Az életút egysége és a problémahelyzet

A személyes időélmény az életút megtörésekor válik tematizálhatóvá, ekkor lesz kérdés, hogy valaki egységben látja-e az életét, vagy olyan fragmentumokban, amelyeket esetleges történések alakítottak.

„Mert a biográfia végső soron nem más, mint a személy explikációja az időben: az életben, amely lezajlik, a létben, amely végbemegy, a személy kifejti magát, kifejlődik, szétterül, mint egy szőnyeg, amely csak ezután tárja fel összetéveszthetetlenül mintáját.” (Frankl, 1996)

Nyilvánvalóan a mindennapi tapasztalat túlzott általánosítása, amikor azt állítom: a legkülönbözőbb problémák megoldásához segítséget igénylők közös vonása, hogy éppen ez a „szétterülés” hiányzik, önmaguk számára nem válik láthatóvá az a mintázat, amely által az élettörténet egységes alakzatot ölt. Az inkoherencia ellentétének azonban nem a megtervezettség tekintem. Talán a depressziós állapot lehet kivétel ezalól, tapasztalataim szerint az életút ebben az állapotban koherensen átélhető, csak éppen a veszteségek mentén.

Korunkban az egészségesség mércéjének az számít, ha a tudatos életprogrammal élők megtervezik az életutat, ha időegységre lebontva kiszámítják, hogy hol szükséges X időpontban az életpályán tartani ahhoz, hogy Y időpontban a megfelelő pozícióba érjenek, s hogy az ehhez tartozó anyagi javak s az elérendő státus birtokosaivá váljanak. Az inkoherencia–koherencia dimenziójában azonban mégsem ezt a magatartást tekintem a viszonyítás keretének.

Még a legtudatosabb életprogram sem nélkülözheti a váratlan fordulatokat, esetlegességeket, azokat a kibicsaklásokat, amelyek eltérítenek a megkezdett úttól. Létrejöhetnek késői felismerések, amelyek tudatos módosításra készítenek.

A szociális munka klienseinek gyakori közös vonásaként azt az inkoherenciát észlelem, amely megnehezíti vagy éppenséggel lehetetlenné teszi, hogy önmaguk által uralható egységben lássák életútjukat.

A segítség feladata ezekben az esetekben – akár mentális problémáról, akár munkanélküliségről vagy családon belüli konfliktusról van szó – az idő dimenziójában is értelmezhető koherencia megteremtése: annak lehetősége, hogy az érintett számára átélhető legyen az időbeli egymásutánosság és a kauzális összefüggés kapcsolata, s hogy ne csak az események tárgyaként, hanem cselekvések alanyaként is képesek legyenek viszonyulni ehhez az összefüggéshez.

Konkrétan: a tudatos felismerésen túlnyúló élményként tartom alakító erejűnek a koherencia élményét, amit abban az ismert (és kétes

értékű, mert vulgarizált) változatban elégtelennek tartok, amely abszolutizálva az elsődleges kapcsolatok jelentőségét vagy a társadalmi környezet hatását, kiiktatja a személyes felelősség kérdését. A segítség gyakorlatában Sartre mondását tartom irányadónak: „Nem az a fontos, hogy velünk mit tettek, hanem hogy mi mit teszünk azzal, amit velünk tettek.”

E frappáns tétel persze csak azzal a korlátozással alkalmazható, hogy mindaz, amit velünk tettek, kijelöli akár az azonosulást, akár az ellenállás formájában az önállósulás irányát és módját.

Ennek ellentétét állítja E. Berne, aki a „sorskönyv” fogalmával az életút előre beprogramozottságát írja le. Ez olyan, amely felett ugyan rendelkezünk valamelyes szabadsággal, de fő vonalaiban azt valósítjuk meg, amit életprogramként nekünk szántak. Az életútban különleges szerepet kap az idő, amelyet ki kell töltenünk és strukturálnunk kell. Az, hogy ezt miként tesszük, meghatározza szabadságunkat, az életintenzitás élményét, az örömet és az értékesség tudatát: kitölthetjük üres rítusokkal vagy intimitással, tevékenységekkel vagy játsszákra épülő társas kapcsolatokkal.

Az időstrukturálás mellett a scriptek leírásában megkülönbözteti az óraidőt és a célidőt: az utóbbi egy meghatározott feladat teljesítését, egy cselekmény eseményidejét határozza meg.

Ez utóbbinak értelmezésében különösen abban az összefüggésben lesz jelentősége, hogy ki mennyire méri fel a saját élettartama behatároltságát, mennyire készül valamilyen szerep időben való betöltésére, s a mentális krízisek vagy kapcsolati sikertelenségek mennyire értelmezhetőek az időből való kifutásként, azaz a feladatról való lekészettség mennyire jelenti az élet kudarcát, valaminek a be nem teljesítését.

A családsegítés gyakorlatából két, tipikusnak tűnő helyzettel próbálom illusztrálni a fentieket: az hogy valaki időben teljesítse a házassodást, a kisközösségekben élőkre olyan nyomásként nehezedik, hogy ennek elmaradása mind a nőket, mind a férfiakat stigmatizálja. S mivel az elhatározás egzisztenciális és kulturális kényszer hatására születik, ami ezután jön többnyire érzelm nélküli sivár kapcsolat, különösen a fiatal feleségek élete örömtelen: az ő számukra a családi élet csak a kötelességek halmazában élhető át. Számukra a jelen ürességénél csak a jövő riasztóbb, s így telik el az egész életük! Vagy: kisgyerekeikkel visszaköltözhetnek szülőkhöz, esetleg albérletekbe vagy újabb ágyakba.

A kisleányok élményhiányos, zárt világa a fiatalok felfokozott társas igényére stigmatizálva vagy közönnyel reagál. Klubok csak elvétve működnek, s ha mégis, akkor legfeljebb a tárgyi feltételeket biztosítják; olyan személyiség, aki formát és tartalmat adna az együttléteknek, hiányzik vagy alig található. Az iskolát befejező vagy onnan kihulló kamaszok életében megszűnik minden időkeret: dolgozni nem tudnak, mivel még nem alkalmazhatóak vagy egyszerűen nincs hol

elhelyezkedniük, s hetek, hónapok telnek el semmittevésel, céltalan lődörgéssel. Ha futja közlekedésre, akkor a város bevásárlóközpontjai, éjszaka működő diszkói kínálnak izgalmat, s a rutinszerűen felpörgetett élményből zuhannak vissza a rideg, barátságtalan, gyanakvó mindennapi társas világba.

A szakmai tevékenység fókuszában a prevenció fogalma áll, ami nem egyéb, mint a várható veszélyek időben való megelőzése. Mire a kockázat valószínűsége észlelhetővé válik, már lezajlottak olyan folyamatok, amelyeket csak fanatikus elszántsággal kísérelhetünk meg másik vágányra állítani: az iskolai szelekció, a megbélyegzettség kijelöli a karriert, amely először magatartászavarban, az iskola elutasításában, majd kriminalitásban, prostitúcióban válik látható társadalmi problémává.

A leggyakoribb korai élménnyel: a szeretetnélküliséggel küzdve kell képessé tennünk fiatal felnőtteket arra, hogy megszakadjon a láncolat, s hogy regresszióba menekülve ne a saját élményeiket örökössé tovább.

3. Időmetszetek

A múlt (gyerekkor, szülők, házasság, gyerekek születése)

„Nincs menekülés az órák és napok fogságából. Sem a holnapéból, sem a tegnapiéből. Nincs menekülés a tegnapi elöl, mert a tegnapi eltorzított bennünket – vagy mi torzítottuk el a tegnapot? A hangulatnak semmi jelentősége. A torzulás már megtörtént. A tegnapi nem mérőföldkő, amit magunk mögött hagyunk, de *nap-kő* az évek kitaposott ösvényein, és gyógyíthatatlanul részünk a tegnapi, *bennünk* van, súlyosan és veszedelmesen.”

Az egyéni válsághelyzetben mindenki lemerül a saját múltjába: a gyerekkor élményei spontánul törnek felszínre, s a naiv pszichológizálás jegyében szinte szabályszerűen megjelennek a szülők, mint akik életmódjukkal, követelményeikkel kijelölték a következő nemzedék esélyeit.

Bármely probléma szükségképpen valamilyen esemény sorba ágyazódik be, s aktuálisan annak végpontja, miközben prezentációjába beleszövődik maga az értelmezés is, ahogy az természetes módon kapcsolódik az élmény múltbeli gyökereihez.

„Állami gondozásba adott az anyám”, „apám elment tőlünk, anyám elkezdett inni”, „anyámék nem engedtek tanulni”, „én csak olyan mellékes gyerek voltam, a testvéreim voltak anyám kedvencei”, „gyerekkoromban nem láttam, hogyan szeretik egymást, akik együtt élnek”, „hiába mentem férjhez, anyámékkal kellett maradni, ők határoztak a sorsunkról”, „azt hiszem, a férjem azért ilyen durva velem és a gyerekekkel, mert nem bírja túltenni magát a szülei válásán, amikor szétrobbant a család” stb.

Freud óriási felfedezése az elsődleges kapcsolatok meghatározó

szerepéről sokáig a patológia keretei közé szorította a korai majd későbbi gyerekkorban szerzett élményeket és a szülőkre vonatkoztatott fantáziákat. A szülő-gyerek kapcsolat személyiségalkító jelentősége a betegség kontextusában kapott értelmezést, s minden élményfelidőzés adalékul szolgált valamilyen rendellenesség igazolására. A pszichoanalízisből nyert alapvető ismeretek talajáról elindulva a szociális munka keretében az egyéni erőforrások mozgósítása azt jelenti, hogy miközben e kötelek nem elvághatóak, de átfűzhetőek, s hogy a múlt meghatározó jelentősége ellenére sem végzet. Az egyéni felelősség a döntés és választás lehetőségét foglalja magában, s e felelősség felismertetésében jelölöm meg a szociális munka irányát. Ez az alapállás mind az egyes személyiségekkel, mind a nagyobb csoportokkal dolgozva a nehezebb ellennállás irányába húz, mégis a másik ember mélyebb tiszteletét rejti, ha úgy tekintem őt partnernek, hogy a belátására építve autonóm döntésre és cselekvésre készítem, s nem a szolidaritás jelszava mögé bújva követeljek juttatásokat számára, vagy mint áldozatot mentem fel az együttműködés és alkalmazkodás kötelezettsége alól.

A pszichoanalízist a keleti filozófiákkal, mindenekelőtt a zenbuddhizmussal ötvözni szándékozó Fromm sajátos időfelfogásában éppen az időtlenségben emelkedik különleges jelentőségre a személyiség autenticitása:

„A szeretetnek, az örömmek, az igazságnak a felismerése nem az időben történik, hanem »itt és most«. Az »itt és most« örökkévalóság, azaz időtelenség. De az örökkévalóság nem a végtelenbe megnyújtott idő, amint azt sokszor félreértik. (...) Az ember természetesen élhet az örökkévalóságban, ám mivel halandó, nem szökhet meg az idő elől. Az éjszaka és a nappal, az alvás és az ébrenlét, a növekedés és az öregedés ritmusa, annak szükségessége, hogy munkával életben tartsuk és megvédjük magunkat – mindezek a tényezők arra kényszerítenek bennünket, hogy tartsuk tiszteletben az időt, ha élni akarunk –, márpedig testünk azt akarja, hogy éljünk. Az időt *tisztelni* egy dolog, önmagunkat *alávetni* neki egy másik. A létezés egzisztenciális módjában respektáljuk az időt, de nem vetjük alá magát neki.” (Fromm, 1994)

Az életút feltárulásával a segítő belép a másik személyes idejébe, s anélkül, hogy kis pszichoterápiát csinálna, engednie kell a múltbeli élmények spontán értelmezésének. Mindig az aktuálisat, az éppen feszítő problémát ragadjuk meg (az összekuszálódott életútban egymásra halmozott problémákból ennek kibontása önmagában is feladat), mégis elkerülhetetlen mindazoknak az eseményeknek a feldolgozása, amelyek a segítséget kérő belátása szerint alakítóan hatottak a jelen válságára. A múlthoz való viszony átrendezése, az attól való távolság jelölik ki azt a cselekvési mezőt, ahol a változtatás lehetősége, azaz a koherencia megteremthető, hiszen a felelősség ennek a koherenciának a birtoklását is jelenti.

A jelen értelmezhető a „carpe diem” imperatívuszában, az egyszeri, soha vissza nem térő lehetőség megragadásaként, az élet kitüntetett pillanataként, de olyan kötöttségként is, amelyből nem érdemes visszanézni és nem lehet előre látni.

A segítségre szorulóknak számára ugyanis a jelenbe zártság a tehetetlenség és bénultság időélménye. A megvertség időbeli állapota: „Ma mit eszünk?”, „Ki fogad be?”, „Ma kivel kell megküzdenem?”, „Hogy szerzem be a mai adagot?” és „Hol alszom ma?”, „Ma lesz-e munkám?”, „Milyen durvaságra számíthatok ma a férjemtől, feleségemtől, gyerekeimtől, anyámtól, apámtól, a rendőröktől, egyéb hatóságtól?”

A múlt következményeinek és hatásainak bénult elszenvedése és a jövőnek mint az életút további építésének elhárítása előkészíti az élményt: csak túlélni a pillanatot, a mai napot.

A jelenhez láncoltságot a társadalmi hierarchia alsó szintjein élők jellemzőjeként idézi több empirikus kutatásból S. M. Lipset:

„Ez a jelenre beállított érdeklődés mindenekelőtt a napi tevékenységeket helyezi a középpontba, mentesen a mélyebb reflexióktól, az illető jövőjére vonatkozó elképzelésektől, tervektől vagy az illető mindennapi tevékenységével össze nem függő elvont gondolkodástól.”

Majd Basil Bernstein munkásosztályra vonatkozó kutatásainak ismertetését a középosztállyal való összehasonlítással vezeti be:

„A középosztályokban és az ezekhez kapcsolódó szinteken a gyermek egy mindvégig és mindenre kiterjedően ellenőrzött környezetben nő fel, a tér, az idő és a társas kapcsolatok a családi közösségen belül és kívül egyaránt egyértelműen be vannak osztva a számára.” (Lipset, 1995) A munkásosztálybeli család helyzete egészen más:

„...A hosszú távú célok sajátos jellegének helyét hajlamosak átvenni a jövőre vonatkozó általánosabb elképzelések, melyekben egy barát vagy egy rokon fontosabb szerephez juthat, mint a kapcsolatok szívós kiépítése. Így a jelenbeli vagy szinte jelenbeli tevékenységek nagyobb értéket kapnak, mint a jelenbeli tevékenységnek és a távoli cél elérésének kapcsolata. Az elvárások rendszere, vagyis a feladatok elvégzésére kiszabott idő lerövidül, s ez más jellegű preferenciákat, célokat, az elégedetlenség más kifejezési formáit hozza létre.”

Társak és kortársak

Az életút elakadásakor vagy bármilyen egyéb segítséget igénylő élethelyzetben a személyiség belső lehetőségei mellett a változás forrásait a személyiség társas mezőjében is keressük. Körülveszik-e segítő kapcsolatok, az intimitás milyen foka biztosítja számára azt a hátteret, ahonnan újra elindulhat? E kérdések közös fókusza a stabilitás. Az életkeretek, a kapcsolatok, a törekvések és lehetőségek folytonosságában vagy éppen a biztonságot ígérő változtatás képessége által teremthet meg a világ otthonosságának érzése.

Az elviselhetetlen kapcsolatból kiszakadni vágyók kettős szorítás-

ban ragadnak bele saját menekülési fantáziáikba: amitől szenvednek, az legalább valamilyen életkeret, s innen kiválva a semmi bizonytalansága vár rájuk, ezért tartósodik bennük és körülöttük az otthontalanság, az elemi életfunkciók kielégítésére redukálódott léthelyzet, a mindent: személyiségüket, lakást, környezetüket, gyerekeket elborító fáradt közöny, s az örömtelenségtől elfakult élet nem jelent mást, mint elviselendő terhet, amit vagy agresszióval vagy fásultsággal mártíriumként cipelnek.

„Az időbeli közösség – amit nemcsak a külső (kronologikus) idő, hanem a belső idő terében is kell értelmezni – azt jelenti, hogy ki-ki részt vesz a másik tovagördülő életében, eleven jelenidőben ragadhatja meg a másik gondolatát, miközben azok lépésről lépésre kialakulnak. Ki-ki osztozhat a másik ember jövőbeni várakozásaiban is, tervek, remények, szorongások formájában. Egyszóval a társak kölcsönösen involválva vannak egymás életrajzában, együtt öregszenek, azt lehet mondani, hogy tiszta Mi-kapcsolatban élnek.” (Schütz, 1984)

Mivel az ember ősi ösztönei közül a megkapaszkodás társadalmisodik biztonságigénnyé, számomra az a kérdés: vajon nem értelmezhető-e a jelenbe zártság szorongása görcsös kapaszkodásként, amely az ősi ösztön társadalmi fenyegetettségbe átfordulva válik élménnyé?

A szegénység kultúrájának Oscar Lewistől eredő fogalmában az egyik leghangsúlyosabb tartalmi eleme a következő: meghatározó a pillanatnak élés, a lehetőségek és források azonnali felélése. Míg ez általában is igaz, különösen érvényes ez a roma családok esetében, akik az agrárgazdálkodást megelőző civilizációs szintről kerültek az iparosodás diktálta bérmunkás létbe, így még és már nem kényszerültek olyan életvitelre, amelynek során nemzedékeken keresztül sajátíthatták volna el az előrelátás készségét. A szülőknek a gyerekek tanulásához, taníttatásához való viszonya tükrözi egyfelől a szülők civilizációs megrekedését, a társadalmi versenytől való távolodást, másfelől az intézményrendszer működését, amely már korán tartósítja a kívülre kerülést. E kettős szorításban közvetítődik a szocializációs deficit. Az iskola – minden korlátja ellenére – mégis az az intézmény, amely esélyt kínálhat a múltat képviselő elődök helyzetétől való elszakadáshoz, de mint számos kutatás s a helyi iskolai gyakorlat igazolja, az elit intézménye még egy kistelepülésen is csak ideig-óráig viseli el a deprivált környezetből érkezőket, majd a legrövidebb úton igyekszik megszabadulni tőlük.

A szülők iskolázatlanságának, az intézményvilágban való idegen-ségének, civilizálatlanságának, ebből következő alacsony fokú munkakultúrájának, a beszűkült közösségi lét belső szabályainak áthagyományozásával a gyerekek is a szülők idősíkján, a múltban fixálódnak. Ezzel szembeszegülve, vagyis nem a csoport, hanem az egyéni kiszakadás esélyétől remélhető csak a cigányság élethelyzetének megváltozása, s az ebből fakadó számos feszültség feloldása. Jelenleg úgy látom, hogy egyes csoportoknak a többség szolidaritására való apel-

lálása, az előítéletekkel szemben az emberi jogokra való hivatkozás és kiállítás szükséges, de nem elégséges megközelítése annak a problémának, ami a kisközösségek mindennapi együttélésének konfliktusaiban ölt egyre konfliktusosabb formát, következésképpen a fogalom egyszerre értelmezhetetlen és csekély mértékben erősíti azokat a törekvéseket, amelyek az egyes embert tekintik a társadalom legfontosabb egységének. Mindez a segítség gyakorlatára a jövőre irányultság összefüggésében úgy fordítható le, hogy nem *a cigányságról* beszélünk, nem *róluk* gondoskodunk, hanem mindenkit egyenlő mércével mérve tekintjük őket egyenjogú állampolgároknak.

Kérdés hogy *a jövő* (a problémamegoldás kísérletei mint az életstratégia jegyei), az előrelátás képessége és a tervezés gyakorlata mint az életút elemei mennyiben vannak jelen a problémával küzdő ember önértelmezésében?

„Az előrelátás nem jövőbelátás” – idézi Bourdieu az algériai parasztok időgyakorlatának elemzésében. A paraszti létforma a lényege szerint jövőreirányultság, amely a tervezésben és felhalmozásban jelenik meg a legközvetlenebbül. Az iparosodás folyamatában a bér munkás számára feleslegessé válnak ezek a készségek, s minél inkább eszközként olvad be a termelés folyamatába, annál kevésbé van szüksége tevékenysége előrelátó megtervezésére.

A társadalmi lecsúszás mértékével arányosan csökken a jövő egyéni irányíthatóságának képessége, s a jövőtől való félelem hétköznapi fordulata is úgy értelmezhető, mint az idő birtoklásának elvesztése.

Az életterv önmagában, minden későbbi módosulása ellenére is a személyiség önmeghatározása, annak a lehetősége, hogy a személyiség szétárad, előrehaladni törekszik az időben.

„Ha nem akarjuk elfogadni a genetikailag vagy társadalmilag belénk programozott célokat, akkor a harmóniát észérvek és a szabad választás segítségével kell megteremtenuünk. (...) Az életterv meghatározza, hogy mely dolgok teszik az életet élvezhetővé, akár csak egy játék, melynek szabályait és lépéseit be kell tartanunk ahhoz, hogy bekerüljünk a folyamatba. Az életben jelentéssel ruház fel minden eseményt – nem feltétlenül pozitív értelművel, de jelentéssel.”

E szerző (Csíkszentmihályi, 1997) az egzisztencialista filozófiára utalva megkülönbözteti az autentikus és nem autentikus élettervet: az előbbi a tudatos szabad választás eredménye, az utóbbi esetben a „választás annak alapján történik, hogy mit érez valaki kötelezőnek csak azért, mert mindenki más ezt csinálja”. S hasonlóképpen elhatárolja egymástól a *saját* élettervet és az elfogadottat. „Az első esetben az egyén maga írja cselekedetei forgatókönyvét személyes tapasztalatai és választási lehetőségei alapján, a második esetben pedig egyszerűen felvesz egy előre meghatározott szerepet egy olyan forgatókönyvből, amelyet mások írtak meg.”

Mivel a mindennapi életet is egyre erőteljesebben hatják át a gazdasági fogalmak, a jövőre irányultság összefüggésében sem indoko-

latlan a befektetés fogalmát használni. Érdemes-e befektetni, várható-e haszon, s mi tekinthető haszonnak? – e kérdések irányítják nyíltan vagy rejtetten ma az egyéni és családi ambíciókat.

S akik segítségre szorulnak, kimondatlanul is ezeket a kérdéseket cipelik magukban: állandó munkahely alacsony bérért és teljes jogfosztottságért, vagy alkalmi munka, ami a napról napra élés korlátja közé szorítja az életet? Albérlet vagy együttélés a szülők kontrollja alatt, összezsúfolva több nemzedékkel a lerobbant állapotú parasztházakban? Tudom-e iskolába járattatni a gyereket, s ha igen, érdemes-e?

Mi a haszon? Ha ma kap segílyt, napi bért, mit fektethet be a semmiből?

Ebből következően sokkal mélyebb hatásúnak, bár kétségtelenül ridegebbnek tűnő útnak tartom, ha a támogatásra szorulónak nem a napi szükségletszintje kielégítésében merül ki a helyi szociálpolitika (juttatásokkal, adományokkal), hanem annak felismerésében segítünk, hogy a versenyben mindenki részt vehet, s ha bármilyen szinten benn akar maradni, részt is kell vennie, s ennek lehetőségét és feltételeit teremtjük mi meg.

4. Életciklusok

Akár koherens, akár szétesett vagy töredezett az életút, biológiailag mindig tagolt.

E tagoltság képezi az alapját az egyes életszakaszok pszichológiájának, s az minősíti a társadalmakat, korszakokat, hogy milyen értéket tulajdonít az egyes biológiai életszakaszoknak.

Az életúttal kapcsolatos állítások kiindulópontja mindig a gyerekek meghatározó jelentőségének elismerése. Ezt implikálja a prevenció szükségessége, a szülők felelősségének hangsúlyozása. Ezzel ellentétben ekkor – vagy már a születés előtt – íródik az a könyv, amelyet E. Berne sorsként határoz meg, s amellyel kapcsolatban egyetlen lehetőséget ismer: ennek a könyvnek a megvalósítását, a sors beteljesítését.

De ha ez így van, akkor vajon milyen esélyei vannak a változásnak, a szétesett koherencia későbbi megalkotásának?

Miközben a segítő tevékenység napi gyakorlata az elszenvedett sorssal szemben próbálja az életutat átállítani, a szocializáció defektjei folytán a saját rögzültségei között vergődő személyiség ismétlődően korlátozza önmaga lehetőségét.

Siker- és karrierorientált világunk rugalmasságot feltételez, az új lehetőségek felismerésének képességét, a saját erőbe vetett hitet, amely megkeresi önmaga tárgyiasítható helyét és formáját.

„A benyomások kézbentartása, a stílus, a magabiztosság és a gondos reprezentáció tehát igen fontossá válik.

(...) ezt az embertípust a »segítő szakmák« nevelték ki, amelyek a hagyományos erkölcsök és a családközpontú orvoslás hiteltelenné vá-

lásával jelentek meg, és új, a terápián, az emberi fejlődésen és a szcientizmuson alapuló egészségideológiát teremtettek. Az oktatásban, a szociális munkában, az egészségnevelésben, a házassági tanácsadásban vagy a próbaidős bűnözők kezelésében a segítő szakmák nem csupán az interperszonális képességekre alapozott életpályákat tudták kifejleszteni, hanem emellett átvitték, mintegy rákényszerítették klienseikre az érzelmi és kapcsolati menedzsment új modelljeit." (Featherstone, 1997)

A szociális munkában az a kérdés merül fel, hogy miképp lehet hozzájárulni a kisiklott életpálya rendezéséhez, azzal a kettősséggel, hogy egyfelől az adott pillanat, az itt és most megragadásának fontosságát közvetítjük, miközben a pillanat beleágyazódik az életút egészébe, amely az érintett számára kaotikusként, megragadhatatlanként jelenik meg. Szeretnénk megtanítani a klienseket olyan készségekre, amelyek birtokában az önbecsülés magasabb szintjén prezentálhatják önmagukat. S a saját élet kézben tartásának elsajátítására irányuló törekvést úgy szeretnénk érvényesíteni, hogy az világosan különbözzék a kilószámra kapható élettechnikai tanácsoktól vagy ezoterikus meszterkedésektől, metafizikai tudományoskodástól, lelki vigaszba bújtatott vallási térítéstől, és valódi, mély és racionálisan is feldolgozott belátáshoz vezessen.

Az egyes ember számára alig feldolgozható az az aszinkronitás, ami a társadalom életkoreszménye és a személyiségfejlődés szabályszerű szakaszai között előállt: míg az előbbi a fiatalság bűvöletében (a fogyasztás, az üzlet, reklám világával szoros összefüggésben) alábecsül, leértékel és mellőz minden olyan képességet, amely csak az életkor előrehaladtával szerezhető meg, s ezért a legaktívabb, érett korban levő nők és férfiak válnak feleslegessé a munkaerőpiacon, akik eközben a náluk idősebb és őket követő nemzedékekért egyaránt felelősek.

Az életút szempontjából a mindenkit egyaránt érintő életkorváltás, szűkebben az időskor társadalmi meghatározottsága bír különös jelentőséggel.

Míg a nyugati társadalmakban az életkor előrehaladása nem jelenti az egyéni életlehetőségek beszűkülését, sőt, éppenséggel új perspektívák nyílnak meg (pl. egyetemi keretben „élethossziglan tanulási programok”, utazási lehetőségek, mozgáskultúra és társas élet klubok), amelyeket szolgáltatások, intézmények támogatnak, s ezek az érdeklődők számára hozzáférhetőek, addig azokban az országokban, ahol évtizedeken keresztül matuzsálemek tartották bénultságban a társadalmakat, az idősödés az elnyomorodás, elhagyatottság, betegség, feleslegesség, értéktelenség, lenézettség és kivetettség fenyegető rémével társul.

„A korosodó ember már gondoskodott dolgokról és emberekről, és a szükség úgy hozta, hogy alkalmazkodott a létezés diadalaihoz és csalódásaihoz, elindított útjukra másokat, dolgok és eszmék szü-

lettek általa. (...) Az integritását elért ember, noha tudatában van mindazon életstílusok viszonylagosságának, amelyek az emberi törekvéseknek értelmet adhatnak, kész arra, hogy minden fizikai és gazdasági fenyegetéssel szemben megvédje élete méltóságát. Hiszen tudja, hogy az emberi életben csupán egyetlen életciklus és a történelem egyetlen részletének véletlenszerű egybeesése valósul meg, s számára mindenfajta emberi teljesség azzal a teljességgel áll vagy bukik, amelynek ő a részese." (Erikson, 1991)

5. Zavarok és patológiák

A patológiák terén nem érezvén kompetensnek magam, csak napi élményeimet próbálom az idő metszetein elhelyezve az ismert betegségkategóriákba besorolni.

A neurózisban a korai gyerekkor feldolgozatlan élményei jelennek meg, s a pszichoanalízis nem ortodox képviselői is elfogadják, hogy az egyéni patológia szorosan összefonódik a társadalomával. S ha elfogadjuk, hogy bármilyen változás csak az érintett aktív bevonódásával történhet, a szociális munka során a beavatkozás egyidejűleg irányul a személyiség múltbeli élményeinek feldolgozására, azaz a következményeikhez való viszony átalakítására és arra a szociális világra, amelynek a személyiség is részese.

„Minden gondolkodó emberi lény célja az, hogy a *teljes igazságra* jusson, hogy azoknak a jelenségeknek, amelyek rejtélyesek előtte, megértse a *totalitását*. Csupán *egy*, rövid élete van, ezért szükséges számára, hogy ebben a rövid időtartamban legyen látomása a világról szóló igazságról.” (Fromm, 1994)

A depresszió klinikai kórképében vegyülnek az endrogén-organikus és pszichoszociális összetevők. A napi gyakorlatban – a meghatározás szándéka nélkül – az élettől való visszavonulás, az örömről való képtelenség, a kudarcból való félelem motiválta elernyedés tünetegyüttesét a múlthoz történő leláncoltságban vélem összegezhetőnek. A múltat csak egy olyan jövőkép egészíti ki, amelyben a megsemmisülés, saját személyének elvesztése kínál megszabadulást.

„Kétségtelen, hogy amikor az ember közeledik a depresszió utolsó előtti bugyriának fenekéhez – vagyis közvetlenül azelőtt, hogy elkezdi megvalósítani az öngyilkosságát, miután addig csak fontolgatta –, a heves veszteségérzés összefügg azzal a tudattal, hogy felpörögve tűnik tova az élet.” (...)

„A depressziónál nincs ilyen reménykedés a megváltásban, a majdani megpihenésben. A fájdalom kérlelhetetlen, s az állapotot az teszi tűrhetetlenné, hogy előre tudjuk, nincsen orvossága – sem holnap, sem egy óra múlva, sem egy hónapon, sem egy percen belül. Ha valamelyest enyhül a helyzet, tudjuk, hogy ez csak átmeneti, és a fájdalom még fokozódni fog. Elsősorban a kilátástalanság, nem a fájdalom roppantja össze a lelket.” (Styron, 1993)

Ennél az állapotnál még drámaibbat észleltem a legsúlyosabb pszichiátriai kórkép, a schizofrénia időélményeként: a pszichotikus állapotban fellépő hallucinációkban a jövő apokaliptikus vízióként jelenik meg, megsemmisítéssel fenyegető veszedelmekkel. Ahol nincsenek az Én-nek határai, ott nincs időbeli lehatároltság sem: bármilyen irányba ki lehet lépni, a pszichotikus ugyanúgy átélheti a történeti múlthoz tartozását (Gulácsy), mint azt, hogy ő maga a kozmikus világból jövő időtlen jelek célpontja csupán.

A szociális munka itt vázolt megközelítésétől látszólag ugyan távol esik, mégis a pszichózishoz köthető képzettársításként említem az egyházi karitatív tevékenységgel párosuló hittérítést, amely az ember ősi ösztöneit célozza meg: a hit révén az egyes ember nemcsak tekintélyt emel önmaga fölé, hanem megkapja a saját nyomorúságát meghaladó túlvilági élet reményét is, amelyet a bevezetőben idézett Leach éppen az idő ciklikusságához fűződő tapasztalattal magyaráz. Többek között ezért is vélem etikai szempontból kétes értékűnek a hittérítés összekapcsolását a segítséssel, hiszen ez nem a valósággal, vagyis a személyiség saját időképével szembesítve készíti a belső erők mozgósítására. Az önellentmondás abban áll, hogy ezt a függőséget éppen a belső gyengeség teszi lehetővé, s az állapot erre építve rögzíti is egyúttal a függőséget.

6. A beavatkozás idősíkjai.

A segítő és a segítségre szoruló emberek mint kortársak

A szociális munka közismerten olyan elméleti forrásokból merít, melyeket különböző tudományterületek kínálnak, s ha a gyakorlat során átélt folyamatokban – irodalommal és művészettel kiegészítve – sikerül olyan ötvözetté formálni az ismereteket, amiben egészben láthatjuk azt a világot, amit a másik és én, a másik és az ő társas viszonyai, a mindannyiunkat körülvevő és behatároló intézményrendszer, s az ezt átható érdekviszonyok és ideológiák alkotnak, nem az onnipotenciát, hanem a megragadás heurisztikus élményét nyerhetjük el.

Az egészlegességnek ez a törekvése kap megerősítést az olyan átfogó fogalmaktól, mint a fenomenológia által kidolgozott életvilág, amelyet Thiersch az elméleti szociológia gyakorlati adaptálásaként dolgoz fel:

„A mindennapi élet a megtapasztalt időben zajlik. Például a gyerekek a pillanat és az időtartam, a jelen és a jövő más meghatározottságában élnek, mint a felnőttek, vagyis mint a szüleik, (...) s az időélménynek ez a különbsége határozza meg sok családi élet feszültségét és nehézségeit. A fiatalok mai időélményét például a jövőre vonatkozó erőfeszítések és az expresszív élményekkel telített jelenben zajló élet között feszülő szélsőséges ellentmondás jellemzi.(...) A vidéken zajló mindennapi életet a nem egyidejűleg szerzett tapasztalati minták egymásmellettisége hatja át: a szomszédsági és egyesületi élet

és a férfi, a nő és a gyerekek feladatairól alkotott, ezzel együtt járó merev elképzelések ütköznek az adott térségben megjelenő új térbeli, időbeli és társadalmi viszonyokkal.” (Thiersch, 1999)

A kortárs lét a mindennapi érintkezésben is kérdésessé válhat, amikor az eltérő civilizációs szinteken élők között kellene létrejönnie a kommunikációnak, amikor nyilvánvalóvá lesz, hogy csak látszólag élünk ugyanazon világidőben. A segítő és a segítségre szoruló időértelmezésében nemcsak a személyes élettörténetbeli különbségek, hanem – ezzel szoros összefüggésben – a státuseltérésekből fakadó, eltérő történelmi időélmény is szerepet játszik.

S bár ugyanazon időmetszetben élnek az életüket – különben nem találkozhatnának –, sok esetben mégsem tekinthetőek kortársaknak! Amikor interakcióink révén közösen teremtünk társadalmi valóságot, azt feltételezzük, hogy a közös tudás által határolt horizonton belül mozgunk. Az iskolázatlanság olyan beszűkült életet produkál, amely a történelmi időn kívülre helyezi az egyéni életet.

Cigány közösségben szerzett tapasztalatom, hogy az írott történelem hiánya a személyes élményeket is időtlenné teszi, s a csoporttörténet múltbeli határát pusztán az előző nemzedék emlékfoszlányai jelölik ki.

„Manapság az embernek azért van szüksége »időre«, hogy kiismerje magát egy sor különféle feladat elintézésében. Csakhogy amikor arra utalunk, hogy az »idő« ember alkotta tájékozódási eszköz, beszédünkbe könnyen becsúszik az a megfogalmazás, mintha az idő *pusztán* emberi találmány lenne. (...) Ámde az idő éppen hogy nem egyszerűen »eszme«, ami mintegy a semmiből merül fel az egyes ember fejében. Egyúttal a társadalmi fejlődés mindenkor állásától függő társadalmi intézmény is. A felnövekvő egyén megtanulja értelmezni a társadalmában szokásos időjeleket, s megtanulja viselkedésében ezekhez tartani magát. Az idő emlékképe, képzelete, amely az egyénben lakozik, így az időt képviselő és közvetítő társadalmi intézmények fejlődésfokától, valamint azoktól a tapasztalatoktól függ, amelyeket az egyén gyermekkorától velük kapcsolatban szerzett.” (Elias, 1990)

Aki segítséget kér, annál az idő természetes folyása akadt el, s ezekkel az akadályokkal kell megküzdenie, hogy az időt visszatérítse természetes medrébe. Abból indulok ki, hogy a nehézségek leküzdésére annál nagyobb az esély, minél inkább egységként jelenik meg a személyes idő, azaz az életút a segítségre szoruló tudatában. Bár a szociális munka nem pszichoterápia, mégis arra törekszik, hogy az életút magasabb tudatossági szinten legyen megélhető.

Ez utóbbi értelemben gondolom a tudatosodás folyamatát a szociális munka alapvető mozzanatának: a múlt és a jelen összefüggéseinek felfedezése a megerősítés lehetséges forrása.

„Hozzá sem foghatunk egy ember megértéséhez anélkül, hogy életciklusának minden egyes szakaszára vonatkozólag ne jelölnénk

meg a társadalmi hatásoknak és a hagyományos intézményeknek azon kereteit, amelyek meghatározzák, hogy ő maga hogyan látja gyermekibb múltját és hogyan szemléli felnőttébb jövőjét.” (Erikson, 1991)

Azoknál a társadalmi csoportoknál, amelyeknél a beavatkozást akár a mentális korlátok, akár a kulturális-szocializációs deficitek következtében az alapoknál, vagyis az életút újrarendezésénél kellene kezdeni, az egyik legfőbb feladat az időhöz való viszony át-, illetve kialakítása:

„Minden egyes fiatal már igen korán egy olyan társadalmi intézmény szimbólumaként ismeri meg az »időt«, amely a számára – mint külső kényszer – szinte azonnal érezhetővé válik. Ha egy fiúban vagy egy lányban élete első tíz életévében nem alakul ki a belső kényszer eme intézménynek megfelelő gépezete, más szavakkal, ha a felnövekvő ember egy ilyen társadalomban nem tanulja meg idejekorán, hogy viselkedését is az idő szociális intézményének megfelelően szabályozza, akkor igen nehéz, sőt, akár lehetetlen is lesz számára, hogy ebben a társadalomban a felnőtt szerepét betöltse.” (Elias, 1990)

Könnyen belátható, hogy azokban a családokban, amelyekben semmilyen életritmus nem szabályozza a mindennapokat, ahol már a kisgyerek gondozásban, majd az óvodába és iskolába járás kényszerében sem működik elemi rendszeresség, az önálló felnőtt lét alapvető készségei sem alakulnak ki.

De széteshet az élet időbeli tagoltsága kézőbb is; például a munkanélküliség következményeként. A szülők szétfolyó napjai, amelyek először csak a késői felkelésben, a napi teendők rendszertelenségében, az alkalmi munka lehetősége szerinti esetlegességben jelennek meg, nyilván a legközvetlenebbül alakítja a család egészének, s benne hangsúlyosan a gyerekeknek az időképzését. (És akkor még nem beszélünk az egyéb, pszichés károsodásokról.) Annak a jelentősége, amivel minden egyes nap beivódik az ember egyszeri életébe, a haszontalanságban és feleslegességben erodálódik.

S hasonló következményei vannak az intézeti hospitalizálódásnak: az idő nem válik belső szabályozóvá, s kikerülve a parttalanná vált életbe, az ember számára az idő strukturátlansága az élet szétesésébe torkollik.

A mindennapi élet időtlenségétől egyenes út vezet az egész élet értéktelenségének élményéhez: ami nem látható egységként, annak nem fogható fel az egyszerűsége sem, s nem élhető meg a végső pont felől, amely megfelelő arányokat teremtené a kis vereségek és nagy erőfeszítések között. Mivel az életterveket a megismételhetetlenségből meríthető értékességtudat formálja és ez ad jelentőséget minden vágyak, törekvésnek, ennek hiányában nemcsak az apátia, a közöny, a keserű vagy – enyhébb esetben – megfáradt rutin uralja el a mindennapokat, hanem a saját élet értéktelenségéből fakadó destruktív indulatok is projiciálódnak a külső tárgyakba. Ebben az összefüggésben

próbálok értelmezni az alkoholizálást, a féktelen agressziót, a családtagokkal szemben érvényesülő brutalitást.

Megismételve és alkalmazva a fenti idézetet, ha az életet szabályozó idő kora gyerekkorban nem válik belső élménnyé, ez az élet egyszerűségének, értékességének élményétől fosztja meg a személyiséget.

Persze, a napi gyakorlatot összegző általánosításaimban tele vagyok kétségekkel, mivel valójában

„Nem tudom, mi az idő. Nem tudom, mi a valódi mértéke. Az óra mértékéről tudom, hogy hamis: az időt külsődlegesen, térközökre osztja fel. Az érzelmek mértékéről is tudom, hogy hamis: nem az időt osztja fel, hanem a róla alkotott érzetet. Az álmok mértéke félrevezető: az időt csak súroljuk bennük, egyszer hosszasan, másszor sietősen, és amit megélünk, az a végbemenő eseményeknek megfelelően pergő vagy lassított, ámde a természetéről nincsen fogalmam.” (Fernando Pessoa)

Hivatkozások

- Berne, Eric (1997): Sorskönyv. Háttér Kiadó, Budapest.
- Csikszentmihályi Mihály (1997): FLOW Az áramlat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 317–318. o.
- Elias, Norbert (1990): Az időről. In: Időben élni. Akadémiai Kiadó, Budapest, 24., 26., 36. o.
- Erikson, Erik H. (1991): Az életciklus: Az identitás epigenezise. In: A fiatal Luther és más írások. Gondolat, Budapest, 494. o.
- Featherstone, Mike (1997): A test a fogyasztói társadalomban. In: A test. József Attila Könyvtár, Budapest, 100. o.
- Frankl, Viktor (1996): Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben. Kötet Kiadó, h. n. 218. o.
- Fromm, Erich (1994): Birtokolni vagy létezni? Akadémiai Kiadó, Budapest, 129–131 o.
- Germain, Caryl B. (1999): A közösségi munka helye a szociális munka ökológiai megközelítésében. In: Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméleteiből. Balassi Kiadó, Budapest, 115. o.
- Leach, Edmund R. (1983): Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásáról. In: Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Lipset, Seymour Martin (1995): Homo politicus. Osiris Kiadó, Budapest, 123. o.
- Pataki Ferenc: Élettörténet és identitás. In: Pszichológia, 1995/4. és 1996./1. sz. 4. old.
- Pessoa, Fernando (1998): Kétségek könyve. Írisz. h. n.
- Schütz, Alfred (1984): A cselekvések köznapi és tudományos értelmezése. In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat, Budapest, 193. o.
- Somlai Péter (1997): A szocializáció. Corvina, Budapest, 167–168. o.
- Styron, William (1993): Látható sötétség. Európa, Budapest.
- Thiersch, Hans (1999): Életvilágirányultságú szociális munka. In: Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméleteiből. Balassi Kiadó, Budapest, 95. o.

KOLTAYNÉ BILLÉDI KATALIN

Főiskolai hallgatók pályaszocializációs vizsgálata – I.

Szociális munkás és gyógypedagógus hallgatók emberkép-jellemzői

Az emberkép az egyénben élő, az emberi magatartásra, az emberi természetre vonatkozó magyarázóelvek rendszere. Mindenkiben él egy készlet, hogy megértse, megjósolja az emberek természetét, az abból fakadó viselkedését. Ehhez a megértéshez, megjósoláshoz nyújt segítséget az az összefüggő magyarázó rendszer, amit emberképnek nevezünk.

Bevezetés

Az emberi viselkedésről alkotott felfogás inkább csak részben tudatos, s többnyire a jelenségekre, az emberi természetre, viselkedésre adott magyarázatokból bontható ki. Az emberkép a szocializáció során alakul ki és formálódik, s az egyén értékrendszerében gyökerezik.

A Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán (jelenleg ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar) az 1997/98-as tanévben vizsgálatot végeztem, amelynek egyik célja az volt, hogy felmérjem főiskolánk hallgatóinak emberképét. Kíváncsi voltam arra, hogy hallgatóinknak milyen elképzelésük van az emberről, az emberi viselkedésről, milyen elképzelések élnek bennük társaikról, illetve önmagukról.

Miért fontos az emberkép vizsgálata? Úgy vélem, nagyon sok múlik azon, hogy mi jellemzi a személyek emberekről alkotott felfogását, különösen akkor, ha valaki segítő szakmát választ hivatásául.

Egyrészt a segítőben élő emberkép hatással lehet a segítő tevékenység milyenségére, eredményességére, azaz a segítő szakember munkáját befolyásolja az a felfogás, az a hit, ahogyan vélekedik másokról, az emberi természetről, amit feltételez a társairól és önmagáról, társai és önmaga viselkedéséről. A segítő munkája szempontjából nem mindegy például, hogy bíz-e az emberekben, a változtatásra való képességükben stb. Ha hisz abban, hogy az emberek képesek a változtatásra, képesek saját életük irányítására, illetve ha ezekben nem bíz, nem hisz abban hogy az emberek képesek lennének erre, ez

alapvetően meghatározza azt, hogy ő, mint segítő, hogyan viszonyul a klienséhez.

Másrészt a segítő munkának az is célja, hogy az egyént hozzásegítse az önálló problémamegoldó képességének megerősítéséhez. Nyilvánvaló, hogy az erre irányuló segítő munka akkor válhat eredményessé, ha a segítő szakember hisz abban, hogy az emberek képesek a problémamegoldásra, a konfliktuskezelésre, az ehhez szükséges, egymás iránti figyelemre, illetve hogy képesek mindezek megtanulására.

Továbbá a hallgatók emberképe befolyásolja a képzés során nyújtott ismeretek értékek megértését, elfogadását, elsajátítását is. A hallgatók az ismereteket és értékeket, amelyek a képzés során érik őket, nem egyformán fogadják be, mivel meglévő elképzeléseik, felfogásaik egyfajta szűrőként működnek, s a befogadást meghatározzák.

Mindezek alapján fontosnak tartom, hogy a segítő munkát alapjaiban meghatározó, egyik jelentős tényezővel, a hallgatók emberképével kapcsolatban ismeretekkel rendelkezzünk. A felkészítés, a képzés szempontjából fontos, hogy információink legyenek a segítő foglalkozásra készülő hallgatók emberfelfogásáról, véleményük alakulásáról.

A vizsgálat

A vizsgálati személyek

A vizsgálatban a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola szociális munkás és gyógypedagógus főiskolai hallgatói vettek részt. Összesen 180 nappali tagozatos hallgató töltötte ki a kérdőíveket.

A 77 szociális munkás és 103 gyógypedagógus hallgató között – más segítő szakmákhoz hasonlóan – a férfiak aránya rendkívül alacsony (9,5%) volt. E csekély létszámon belül is a férfi válaszadók egy fő kivételével mind szociális munkás hallgatók. A két szak hallgatói között különbség van abban is, hogy a gyógypedagógus hallgatók átlagéletkora alacsonyabb (21 év), aminek az az oka, hogy az e szakra jelentkezőknek kétharmada került be azonnal a középiskolai, főként gimnáziumi tanulmányai után. A szociális munkás hallgatóknál az átlagéletkor 23 év, ők inkább néhány év kitérő után, szakközépiskolai végzettséggel jelentkeznek, s ezzel összefüggésben a hallgatóknak körülbelül a fele rendelkezik valamilyen szakképzettséggel.

Vizsgálati módszer

A hallgatók emberkép-jellemzőinek vizsgálatát a Bugán Antal (1994) által publikált attitűdskálával végeztük el (skálarendszer az emberfelfogással kapcsolatos attitűdök mérésére). A hallgatóknak a kérdőív állításaival kapcsolatban ötfokú skálán kellett egyetértésük mértékét

kifejezniük. Ez az attitűdskála 6 faktor mentén ragadja meg az emberfelfogással kapcsolatos jellemzőket. Az attitűdskála 6 faktora és 22 alszála olyan dimenziókat érint, amelyek tisztázása az általam vizsgált hallgatóknál, szociális munkás és gyógypedagógus hallgatóknál különösen fontos. A skálák segítségével képet nyerhetünk arról, hogy mennyire erőteljes a hallgatókban az egyéni érvényesülés, az egyéni érvényesülésre való törekvés, az önzés, illetve az altruizmus, hogy az emberekkel szemben bizalom vagy bizalmatlanság fogalmazódik-e meg a véleményükben, és hogyan ítélik meg az autonómia kérdését. A 6 fő faktor jelentése röviden a következőkben foglalható össze.

Az *egyéni érvényesülés*-faktor (szemben az altruizmus-faktoral) az egyéni érdekek, az érvényesülés elsődlegességét, az emberekkel szembeni közömbösséget fejezi ki. Tartalmazza azt a meggyőződést, hogy az emberek, társak kiismerhetetlenek, önzés, védekezés jellemzi az emberi kapcsolatokat.

Az *altruizmus*-faktor az emberekkel szembeni bizalmat, becsületességet, áldozatkészséget fejezi ki.

A *bizalmatlanság*-faktor az emberekkel szemben általában kifejeződő bizalmatlanságot jelenti, melynek háttérében az a hit áll, miszerint az emberek becsapják, kihasználják egymást, a sérelmeiket megtorolják.

A *bizalom*-faktor az emberek iránti érdeklődést, törődést, segítségnyújtást fejezi ki, amit autonómia és önbizalom érzése alapoz meg.

A *racionalitás*-faktor azt a hitet fejezi ki, hogy az emberek maguk irányítják sorsukat, nem szeretik, ha ebbe mások beavatkoznak, s hogy a tapasztalat a legfontosabb.

A *függetlenség*-faktor az önállóságot, autonómiát, ennek fontosságát jeleníti meg, azt, hogy az emberek kiállnak meggyőződéseik mellett.

Eredmények

Emberkép-jellemzők

A 180 fő együttes emberképe, emberekről alkotott felfogása, véleménye önmagáról és embertársairól a következőképpen jellemezhető:

A hallgatók válaszaikban egyértelműen kifejezésre juttatják, hogy nem önzőek, nem törekszenek önző módon egyéni érdekeik érvényesítésére. Toleránsnak, rugalmasnak jellemzik önmagukat. Őszintén érdeklik őket családjuk és környezetük problémái. Örömmel veszik, ha szívességet kérnek tőlük. Ezzel összhangban elítélik az őszintétlenséget, a megalkuvó hízelgést, az önzést, az egyéni haszon előtérbe helyezését az erkölccsel szemben. Egyben határozottan és kifejezetten vállalják a közvetlen altruista magatartást, képesnek érzik magukat arra, hogy „utolsó falat kenyereket” is megosszák társaikkal, tisztességesek és segítőkészek, szívesen vállalják a feladatokat.

Mindez természetes is, hiszen a szociális munkás és gyógypedagógus szak főként olyan jelentkezőket vonz, akikre jellemző a segíteni

vágyás, akikben erőteljes az önzetlenség. Feltételezhető azonban, hogy az anonimitás ellenére, az elvárásoknak való megfelelés és az önigazolás is befolyásolja az eredményeket. Azzal is tisztában kell lenni, hogy a gyakorlat sem támasztja alá teljes mértékben ezeket a véleményeket. A hallgatókkal folytatott személyiség- és készségfejlesztő csoportokon szerzett tapasztalataim szerint időigényes és fáradságos számukra a másik emberre való odafigyelés, a tolerancia belsővé tétele és viselkedésszintű gyakorlása.

A hallgatók véleményének egy érdekes sajátossága az a kép, amely szerint mások nehezen képesek megismerni és megérteni a másikat, rosszul ítélnék, nem tudják, mi az, ami igazán fontos a másik embernek, ugyanakkor önmagukat e tekintetben sokkal jobban ítélik meg, azaz úgy gondolják, hogy képesek megismerni, megérteni másokat, tudják, hogy mi igazán fontos társaiknak, megértik érzéseiket.

Ez az önmagukkal szemben érvényesülő elfogultság gyakran megfogalmazódik a hallgatókban a csoportmunka folyamán is, amikor jó emberismeretüket adottságnak veszik. Ez a fajta magabiztosság hátráltatja a hallgatókat, mert gátolja őket hiányosságaik felismerésében, belátásában, a tanulásban. Megfigyeléseim szerint ez az attitűd a képzés során megnehezíti a szempontváltást, a másokra való igazi odafigyelés és megértés professzionális megtanulását. Egyben e mögött a vélemény mögött a szakmai identitás erősítésének vágya is ott áll. Kezdetben a hallgatók hajlanak arra, hogy önbizalmukat azzal a hittel erősítsék, hogy meglévő jó emberismeretük indokolja a segítő szakma választását.

Meglepetést okoz a hallgatók emberképének elemzése során az emberekkel szembeni bizalmatlanság és bizalom alakulása. Véleményeikben erőteljes bizalmatlanság tükröződik az emberekkel szemben, mégpedig annyiban, amennyiben feltételezik, hogy az emberek nem szeretnek szívességet tenni, az önzetlen embereket kihasználják, egyéni előnyökre törnek, amelyért hazudni is képesek, bosszúállóak, a sértéseket megtorolják. Ugyanakkor az emberekkel szemben megfogalmazott bizalom ellensúlyozni látszik ezt a negatív feltételezés-halmazt, amikor megjelenik az a vélemény is, hogy az emberek őszinték, hogy törődnek egymással, határozottak, önbizalommal felvértezettek. Mindemellert egyértelműen megfogalmazódik, hogy az őszinteséget, szerénységet, becsületességet a hallgatók rendkívül fontos értéknek tartják.

Az, hogy „jót” vagy „rosszat” feltételezünk az emberekről, viselkedésük motívumairól, talán a legfontosabb eleme emberképünknek, legfontosabb meghatározója viselkedésünknek, közérzetünknek. A hallgatók véleményében tükröződő bizonytalanság azt az értékválságot jelzi, amely korunk társadalmát jellemzi. Ezt erősíti az is, hogy a hallgatóknak az emberek jóságába, erkölcsösségébe, elvhűségébe vetett hite bizonytalan, és az a véleményük, hogy manapság nem azok jutnak előre az életben, akik tiszta és erkölcsös életet élnek.

Az emberekkel kapcsolatos vélemény kiegészül annak megfogalmazásával, hogy az emberek irányítják a velük történeteket, autonómak, bíznak képességeikben, dühíti őket, ha mások beleavatkoznak dolgaikba, nem szeretik az előre nem látható dolgokat, s addig nem hisznek valamiben, amíg ki nem próbálták.

A szakok összehasonlítása

Szakok szerint 77 szociális munkás és 103 gyógypedagógus hallgató véleményét hasonlítottam össze. Lényegében az a különbség adódott a felfogásuk között, hogy a gyógypedagógus hallgatók erőteljesebben, a szociális munkás hallgatók pedig még hangsúlyosabban fogalmazták meg altruista, segítőkész magatartásukat, az erre való hajlamukat, pozitív feladatvállaló kedvüket. Az önbizalom, az autonómia határozottabb kifejezése jelenik meg náluk. Még inkább hiszik, hogy az emberek maguk irányítják a velük történeteket.

Ennek a csupán csak hangsúlybeli különbségnek a háttérben véleményem szerint az húzódik meg, hogy a gyógypedagógus szakra jelentkezők inkább tisztában vannak segítő attitűdjükkel, azzal, hogy mire számíthatnak a szakma gyakorlása során, és magabiztosabbak véleményük megfogalmazásában.

Az évfolyamok összehasonlítása

Az évfolyamok összehasonlítása terén arra volt lehetőségem, hogy tájékozódó jelleggel az elsőéves hallgatók (84 fő) és a másod-, harmad-, negyed-, tehát a felsőéves hallgatók (96 fő) véleményét vessem egybe. Úgy vélem, hogy az elsőéveseknél a megfogalmazott válaszok a „hozott” emberképet tükrözik, míg a felsőéveseknél – akik a képzéssel már legalább egy éve kapcsolatban álltak – a képzés hatása is beleszövődik az általuk megfogalmazott emberképbe. Összehasonlítva az első- és felsőéveseket, a következő kérdésekben találhatók jelentős eltérések (az eltérések itt is hasonló jellegűek, mint a szakok összehasonlítása esetén): azaz bizonyos vélemények erőteljesebben fogalmazódnak meg az elsőévesek körében. Az elsőévesekben erősebb az emberekkel szembeni áldozatkészség attitűdje az emberekkel szembeni bizalmatlanság terén, a negatívumok megfogalmazásában szélsőségesebben fogalmaznak, határozottabban vallják, hogy az emberek maguk irányítják az őket érintő eseményeket, erőteljesebben fejezik ki azt is, hogy az emberek nem jó emberismerők, rosszul ítélnek meg másokat, nem tudják, hogy a másoknak mi a fontos.

Ezek a különbségek számomra azt jelzik, hogy az elsőévesek véleménye és emberképe kicsit idealisztikusabb, szélsőségesebb, és inkább eleget tesz a vélt elvárásoknak. Fontosnak tartják a segítőkézség

hangsúlyos kifejezését, fontos számukra a tudat, hogy az ember saját maga irányítja az eseményeket.

Tipológia az emberfelfogás alapján

Az emberkép kapcsán kérdésként fogalmazódott meg bennem az, hogy megkülönböztethetők-e a hallgatók emberfelfogásuk mintázata mentén, elkülöníthetők-e típusok a megfogalmazott vélemények alapján. Az elemzések arra engednek következtetni, hogy 3 típus különíthető el.

Elsősorban az egyértelmű, hogy a három típus altruizmus tekintetében nem különbözik. Mindhárom típus az altruizmus és az egyéni önzés sajátosságai mentén hasonlóan jellemezhető, alacsony bennük az önzés, egyéni érdekekre való törekvés, és magas az altruizmus, a segítségnyújtásra való készlettség. Amiben a típusok elkülönülnek, az az emberek iránti bizalom megléte, mértéke, az emberek és önmaguk megítélése.

Az 1. típusba tartozókat (a hallgatók 45 százalékát) bizalom és önmaguk pozitív megítélése jellemzi. Önmagukat megbízhatónak, tisztességesnek, segítőkésznek jellemzik, hiszik, hogy sorsukat maguk irányítják, kellő mértékben önkritikusak, és önbizalommal telik. Önmagukról határozottan állítják, hogy képesek beismerni hibáikat. Az ebbe a típusba sorolható hallgatókban rendkívül alacsony mértékű az önzésre, védekezésre, az egyéni érdekek elsődlegességére utaló szembeni pozitív hozzáállás. Az a véleményük, hogy az emberek általában őszintén érdeklődnek és törődnek egymással, segítenek a bajba jutottaknak és viszonzják a szívességet. Még inkább úgy tartják, hogy az emberek kiállnak amellett, amiben hisznek, határozottak, van önbizalmuk, bíznak képességeikben. Azt vallják, hogy az emberek hűek elveikhez, kiállnak meggyőződésük mellett és képesek megbirkózni a feladatokkal. Az emberekkel szembeni bizalmatlanság bennük alacsony szintű, nem feltételezik az emberekről, hogy csalnak, becsapják, kihasználják egymást, hogy nyílt agresszióra és bosszúállásra lennének képesek. Szinte egyáltalán nem érznek bizalmatlanságot társaikkal szemben, és nem hiszik, hogy nem szabad bízni másokban. Ugyanakkor az emberekről általában feltételezik, hogy nehezen ismerik meg a másikat, nem tudják, hogy mi igazán fontos a másik ember számára.

A 2. típusba tartozó hallgatóknál (a hallgatók 41 százalékában) a közös jellemzők – az egyéni érdekek háttérbe helyezése, az önzés hiánya és a határozott altruista magatartás – az emberekkel szembeni bizalmatlansággal, illetve az emberi természet és viselkedés megítélésére vonatkozó ambivalenciával társulnak. E típus tagjai egyaránt megfogalmazzák pozitív és negatív megítélést is. Feltételezik, hogy jobb az emberekkel szembeni óvatosság, féltő, hogy az emberek kihasznál-

ják, becsapják egymást, hogy már néhány tulajdonság alapján merev ítéleteket hoznak másokról, képesek hazudni bizonyos előnyökért, nem szívesen nyújtanak segítséget vagy tesznek szívességet másoknak. Az emberekkel szembeni bizalom odaítélésében már nem olyan határozottak, nem tudnak dönteni abban, hogy higgyenek-e az őszinte törődésben, segítőkészségben, elvhűségben, nem hisznek igazán abban, hogy fontos az életben az erkölcsös, becsületes magatartás. Saját maguk viselkedésének a megítélésében is bizonytalanok, kevésbé jellemző rájuk az önbizalom, a határozottság. Társaik viselkedésével kapcsolatban sem ítélnék egyértelműen, nem érzik teljes mértékben természetesnek viselkedésüket, bizonytalanok annak megítélésében, hogy meg tudják-e érteni társaik viselkedését, érzéseit. Ugyanakkor szerintük az emberek kiállnak amellet, amiben hisznek, és határozottak. Egyetértenek azzal, hogy az emberek maguk irányítják a sorsukat, az emberek bíznak képességeikben, beismerik hibáikat.

A 3. típusba sorolható hallgatókat (ez a hallgatóknak csupán a 14 százaléka) az emberekkel szembeni bizalom és az autonómiába vetett hit nagymértékű hiánya jellemzi. Egyáltalán nem érznek semmiféle bizalmat az emberekkel szemben, nem feltételeznek pozitívumokat viselkedésükkel, erkölcsükkel kapcsolatban, nem hisznek abban, hogy az emberek viszonyozzák a szívességet, segítenek a bajbajutottnak, s hogy őszintén és nemcsak színleg törődnek egymással. Egyúttal erőteljesen megfogalmazzák és hangot adnak bizalmatlanságuknak, azaz feltételezik, hogy az emberek kihasználják, becsapják egymást, hazudnak, akár bűncselekményt is elkövetnének. Nem hisznek abban, hogy az emberek alapvetően jók, és hogy az erkölcsös élet lenne az, ami az emberi életet előre viszi. Saját magukkal kapcsolatban önbizalom hiánya tükröződik válaszaikban. Abban sem biztosak, hogy vajon az emberek kiállnak-e amellet, amiben hisznek, öntudatosak, határozottak-e. Nincs határozott véleményük arról, hogy az emberek saját sorsukat irányítják-e, bíznak-e képességeikben. Az általuk megfogalmazott bizalmatlansághoz, bizonytalan megítélésekhez nem társul az önzés, az egyéni érdekek hangsúlyozása, és a bizalmatlanság ellenére altruista attitűd jellemzi e harmadik típus hallgatóit is.

A három típust összehasonlítva a következők állapíthatók meg. Mindhárom csoportra altruista attitűd jellemző, önmagukkal kapcsolatosan különbség nélkül megértő, áldozatkész attitűdöt és viselkedést fejeznek ki. Mindhárom csoportban szinte azonosan magas értékkel fogalmazódik meg az a hit: fontos számukra, hogy az embernek őszintének, becsületesnek, segítőkésznek kell lennie. Ehhez a viszonyuláshoz kapcsolható az az eredmény, hogy mindhárom csoport nagyfokú önzetlenséget mutat, és az önző viselkedést erőteljesen elítéli. Az altruista viszonyulás mellett az emberekkel szemben érzett bizalommal összefüggésben lényeges különbség adódik a típusok között. Az első típus hallgatóiban nagyfokú az emberek iránti bizalom, a másik két típus tagjaihoz képest kis mértékű óvatosság, bizalmat-

lanság jelenik meg bennük. A második típus tagjainak érzéseit, emberképét vegyes érzelmek jellemzik, bizalmat és bizalmatlanságot egyaránt megfogalmazznak. A harmadik típusba sorolható hallgatók bizalmatlanságot és nagyfokú bizalomhiányt mutatnak az emberekkel szemben, jellemző rájuk az emberek erőteljes negatív megítélése. A három típus különbözik, az emberi jóságba vetett hitében, az első típus ezt vallja, a második bizonytalan, a harmadik típus nem hisz az emberek alapvető jóságában. A típusok különböznek az autonómiához való viszonyukban is. Az első és második típusba tartozók önmagukról és másokról is kellő függetlenséget, autonómiát feltételeznek, a harmadik típus tagjai kevésbé vallják az emberi autonómiát, s önbizalmuk is alacsony.

Összefoglalóan azt mondhatnánk, hogy az első típusba sorolhatók bizalommal, optimizmussal és kellő autonómiával, a második csoportba sorolhatók ambivalensen, óvatosan, némi bizalmatlansággal, de bizalommal is és elegendő autonómiával, a harmadik csoportba sorolhatók pedig nagy mértékű bizalmatlansággal, pesszimizmussal, az autonómia élménye nélkül közelítenek önzetlenül, altruista attitűddel az emberekhez, környezetükhöz, és vélhetőleg klienseikhez is.

Biztos vagyok abban, hogy a három különböző emberfelfogással rendelkező típus hallgatói különbözőképpen fognak viszonyulni klienseikhez, munkájukhoz, emberfelfogásuk hatással lesz arra, hogy milyen problémamegoldási módot választanak, s nem utolsósorban hatással lesz arra is, hogy mennyire fenyegeti a kiégés veszélye őket.

Összegzés

A hallgatók emberképét, emberekhez való viszonyát a közvetlen altruista magatartás és az önzés alacsony szintje határozza meg. Az őszinteség, becsületesség fontosságát hangsúlyozzák, az őszinteséget, önzetlenséget nagyra becsülik, a hízélgést, az egyéni érdekek előtérbe helyezését elítélik. Jó emberismerőnek jellemzik magukat. Ugyanakkor egyöntetűen feltételezik az emberekről, hogy azok nem képesek mások helyes megítélésére, érzelmeik, gondolataik megértésére. Az emberekkel szembeni bizalom, az emberekről alkotott vélemény, az emberek erkölcséről, agressziójáról feltételezettek tekintetében már lényeges eltérések vannak. Elsősorban az emberekkel szembeni bizalom és optimizmus, az önbizalom és az autonómia érzése alapján a hallgatói emberkép három típusa alakítható ki.

Elmondható, hogy véleménynyilvánításukban a szociális munkás és a gyógypedagógus hallgatók lényegében nem különböznek. Hasonló az emberekről alkotott véleményük mintázata, azzal a különbséggel, hogy egyes dimenziókban a gyógypedagógus hallgatók erőteljesebben fogalmazzák meg véleményüket. Az elsőévesek is sarkítottabbak, erőteljesebbek bizonyos tényezők, mint például az altruista magatartás megfogalmazásában.

A hallgatók véleményének ilyenfajta feltérképezését azért tartom fontosnak, hogy ennek segítségével további lehetőség nyíljon a tudatosításra, hogy a hallgatók tisztában legyenek azzal, mi a véleményük az emberek és saját viselkedésükkel kapcsolatban, és ez milyen hatással lehet szakmai tevékenységükre, döntéseikre, választásaikra. Mindez addig nem lehetséges, amíg nem tudatosodik a hallgatókban saját attitűd-rendszerük. Ahogyan a hallgatónak tisztában kell lenni saját értékrendjével, tisztában kell lenni azzal is, hogy milyen előfeltételek élnek benne az emberekkel kapcsolatosan, s hogy ez milyen hatással lehet a segítő munkára.

Véleményem szerint a segítő munkát jobban megalapozná az a hit, hogy az emberek legalábbis potenciálisan rendelkeznek a másik ember megismerésének képességével, képesek vagy képessé válhatnak problémamegoldásra, konfliktuskezelésre. Szükséges lenne tudatosítani a hallgatókban azt, hogy önmagukat és közvetlen társaikat lényegesen pozitívabban ítélik meg, mint általában az embereket. A hallgatóknak tisztában kell lennie azzal, hogy a negatív emberi természet feltételezése, az autonómia hiányának élménye, az önbizalom alacsony szintje gyorsabban elvezet a segítő munka kilátástalanságának élményéhez. A hallgatók viszonyulásai nem változtathatók meg egykönnyen, talán nem is az a feladat, hogy megváltoztassuk emberfelfogásukat, hiszen nincs egy egyértelmű emberkép, amit vallani kellene. De azt is feltételezem, hogy megnehezíti az emberekkel való foglalkozást a nagyfokú bizalmatlanság, és sokkal több pszichés energiát vesz el az amúgy altruista attitűddel rendelkező segítő szakembertől. A tudatosítás ebben is segít, s a hallgatók képzésében erre figyelmet kell fordítani.

Hivatkozások

- Bugán A. (1985): *Skálarendszer az emberfelfogással kapcsolatos attitűdök mérésére*. A KLTE Pszichológiai Tanszéke és az ELTE BTK Társadalom- és Munkalélektani Tanszéki Szakcsoport belső kiadványsorozata, Debrecen.
- Bugán A. (1994): *Érték és viselkedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Koltayné Billédi K. (1998): *Pályaszocializációs vizsgálat szociális munkásoknál*. Szakdolgozat. BME
- Koltayné Billédi K. (1999): *Pályaszocializációs vizsgálat szociális munkásoknál*. In: Dienes E. – Kovács Z. – Takáts Á.: *Munka- és szervezetpszichológiai tanulmányok és műhelybeszámolók* (megjelenés előtt).

CSÁKÓ MIHÁLY

Egy alalműgyanus könyvAndor Mihály–Liskó Ilona: *Iskolaválasztás és mobilitás*.
Iskolakultúra Kiadó, 2000.

Aki egy kicsit is érdeklődött az utóbbi években az oktatás társadalmi összefüggései iránt Magyarországon, az bizonyára felfigyel, ha Andor Mihály vagy Liskó Ilona nevét látja meg egy új mű címlapján, hiszen mindkettejüknek sok fontos megállapítást köszönhetünk már, és megszokhattuk, hogy elemzéseik alaposak, megbízhatóak. Ezúttal ugyan címlapon jelennek meg, indokolt hát megkülönböztetett figyelemmel kézbe venni kötetüket. A megkülönböztetett figyelem a témát is megilleti, hiszen – mint mindig – napjaink legégetőbb, legújabb jelenségeinek mozgatóit, belső összefüggéseit igyekeznek feltárni. Ez a kötet hosszú ideje az első elméletileg is jelentős könyv, amely a hazai empirikus oktatásügyi kutatásokról született.

A kilencvenes évek legfontosabb oktatásügyi fejleménye a közoktatási rendszer átalakulása volt. A középfokú oktatásban már a nyolcvanas évek végén megkezdődött folyamatban a korábban egységes gimnázium helyén három különböző típus (4, 6 és 8 éves gimnázium) jelent meg, s ez a folyamat elkerülhetetlenül komoly hatást gyakorolt az általános iskolára is. A szakképzés intézményei a gazdasági válság és struktúraváltás, valamint a demográfiai erők nyomására kellett hogy megtalálják új formáikat, amelyekkel megfelelhettek a kihívásoknak. A régebbi típusok különböző kombinációi kerültek egy fedél alá, és külön típusként felfejlődött a speciális szakiskola.

Ezenközben még az iskolafenntartók köre is jelentősen kibővült.

E nagy átalakulás közepette a gyermekeiket iskolába járató szülőknek akkor is nehéz lett volna eligazodniuk, ha semmi más gondjuk nem lett volna, ám az iskolarendszerre ható erők a megélhetés és munka feltételeit is súlyosan érintették, olyan gondokat okozva a családok jelentős részének, amelyekre nem is lehettek felkészülve. Andor és Liskó könyve azt elemzi, hogy hogyan birkóznak meg ebben a helyzetben a családok a gyerekek általános iskola utáni továbbtaníttatásának új formákban jelentkező gondjaival.

A téma kulcsszavát már a cím megadja: *iskolaválasztás*. Azt ugyan a kilencvenes évek előtt is el kellett dönteni, hogy melyik középiskolába jelentkezzen a gyerek, de ez a döntés csak attól kezdve nyert igazán jelentőséget (vagy legalább is: egészen újfajta jelentőséget), amióta az azonos iskolatípusba tartozó konkrét iskolák között is akkora különbségek jöttek létre, amelyek a gyerek egész pályájának ala-

kulására képesek kihatni. A hagyományosan „pályaválasztásnak” nevezett döntés, ami korábban elsősorban a iskolatípusok közötti választást jelentette, és ha nem is „pályákra” állította a fiatalokat, de kétségtelenül intézményesítette a három nagy társadalmi kategória (és a tovább nem tanuló negyedik) közötti elsődleges elosztásokat, most elsősorban iskolák közötti választássá vált, és ezzel sűrűbb fátylat borít a társadalmi struktúra újratermelésben játszott szerepére. Andor és Liskó könyvének célja – amint ezt a cím másik szava jelzi – éppen e fátyol fellebbentése vagy átvilágítása.

Ez a téma természetesen nem most jelenik meg először a szociológiai kutatásban. Sokszor szociológusok – köztük maguk a szerzők is – elemezték különböző összefüggéseit az utóbbi évtized folyamán. Könyvüket azonban megkülönbözteti az összefoglalásra való törekvés: az évtized során összegyűlt tapasztalatok egységes képbe foglalása. Az első két fejezet („Bevezető” és „Iskola és társadalmi mobilitás”) többet is nyújt ennél: olyan hosszabb történeti áttekintést, amelynek csak az adatok hiánya szab határt, és a fejlemények oki elemzését.

A szerzők összefoglalóan jelzik az elemzés elméleti és módszertani alapjait, utalnak (a szakterminusok használata nélkül) a belépési és a kilépési mobilitás fogalmának megkülönböztetésére, de figyelmüket nem az elméletre fordítják, hanem e tekintetben a szakirodalomhoz utalják az olvasót. Többet nyújtanak viszont azzal, hogy a magyarországi folyamatokat a lehető leghosszabb időtávon – általában a harmincas évektől – igyekeznek összehasonlító elemzéssel nyomon követni. Ezt a törekvést különösen az teszi dicséretessé, hogy a rendszerváltás a közélet (pontosabban: közbeszéd) minden területén elkerülhetetlenül megnövelte a második világháború előtti magyar társadalommal való folytonosságra tett utalásokat, ám többnyire anélkül, hogy alaposabb vizsgálatnak vetnék alá ezek tartalmát. Andor és Liskó céltudatosan osztatja ezt a homályt az általuk vizsgált témában.

A kötet törzsét az 1997-ben végzett empirikus vizsgálat adataira támaszkodó fejezetek alkotják. Az nem igényel külön méltatást, hogy az adatfelvétel átgondolt, jól szerkesztett kérdőívvel történt – ezt mindkét szerzőtől megszoktuk, csakúgy, mint a gondos adatkezelést és a célszerű közlést. Kiemelkedőnek tartom azonban – mivel sajnos mindmáig ritkaságszámba megy – azt, ahogyan az egyes részproblémákat kezelik, és közérthetően használják a statisztikai táblázatok elemzését.

Érdemes kiemelni néhány nem szokványos, új elemzési szempontot. Ilyen az a kérdés, hogy „meddig akarja taníttatni” a gyereket a szülő, ami nagyon érdekes belátásokra ad alkalmat az egyes rétegek iskolához és iskoláztatáshoz való viszonyát illetően. A nemek eltérő iskoláztatására ugyan mások is szoktak utalni, de igen ritkán elemzik ennnyire alaposan ezt a témát. A nemek közötti különbségek a felső rétegekben kevésbé jelentősek, de kimutathatók, ezzel szemben az alsókban igen markánsak. Ez a tény egy irányba mutat azzal a tapasztal-

RECENZIO

talattal, hogy az alsó rétegekben az anya szerepe csökken az iskola-választásban: feltehető, hogy ez szintén a nők sajátos rétegspecifikus helyzetével – eltérő, másodlagos – magyarázható.

Külön szólni kell „A rejtélyes kulturális tőke” című fejezetről. Ebben a szerzők rendkívüli szerénységgel húzódnak vissza attól, hogy akárcsak egy „minielmélet” is alkossanak. Ennek ellenére *könyvük legnagyobb erénye* éppen a kulturális tőke fogalma alá vonható jelenségeknek és a kulturális tőkeátadás mechanizmusainak konkrét elemzése az egyes társadalmi rétegeknél. Az oktatási rendszer különböző részeinek működéséről, társadalmi funkcióikról igen sok olyan kutatás születik, amely statisztikailag elemzi az egyes rétegek gyerekeinek útját, esélyeit stb. Valamivel ritkábbak azok a kutatások, amelyek a rétegek kultúráját vizsgálják. Az viszont a lehető legritkább, amitől Andor és Liskó érezhetően nem is bírná visszatartani magát: nevezetesen, hogy az intézményes mechanizmusokon való keresztülhaladás statisztikai elemzését részleteiben a családok kulturális habitusával mint fő magyarázó tényezővel hozzák kapcsolatba. Ennek már a kísérlete is dicsérendő lenne, sikeres megvalósítása – aminek tanúi vagyunk – még inkább az.

Az elemzésnek ez a fő szempontja valójában mindvégig jelen van a kötetben, hogy azután az utolsó fejezetben nyíltan színre lépjen. Itt jó érzékkel választják ki a téma klasszikusának számító Pierre Bourdieu szövegéből a „hajszálcsovésségre” tett utalást, és mégjobb érzékkel tárják fel és mutatják be azokat a hajszálcsovéket, amelyek a kutatás alanyaiként megkérdezettek családjában működnek, átszivárogtatva kulturális tőkét az egyik generációból a másikba. Még ha egy rigorózus bíráló esetleg szerkezeti törésnek tekintené is egy mini-esettanulmány beépítését a nyolcadik fejezet befejezéseként, én inkább az olvasó szerencséjének tekintem, hogy a szerzők megosztják velünk a maguk szerencséjét: az S. Lajossal való találkozást.

A könyv szerkesztése világos. Jól áttekinthető. Csak helyeselni lehet, hogy a szövegbe csak az ott ténylegesen elemzett illusztráló táblázatokat és ábrákat tördelték be, a statisztikai alapinformációt a Függelékben helyezték el, amelyet hasznos bibliográfia tesz teljessé. Ez a technikai megoldás nagy mértékben könnyíti az olvasást, a könyv kezelését. A szöveg a szerzőktől már megszokott oldott, olvasmányos stílusban íródott. Ez akkor is könnyen érthetővé teszi, amikor statisztikai adatok elemzését olvassuk, és akkor is, ha általánosított eredményekről van szó. Nem lehetett nehéz dolga az amúgy hibátlan munkát végző szerkesztőnek, Horváth Ágotának, mert a nyelvében és stílusában kitűnő könyv messze fölötte áll a legtöbb magyar társadalomtudományi publikációnak.

MAROSÁN GYÖRGY

Merre mutat a Történelem nyila?

F. Fukuyama: A nagy szétbomlás. Európa Könyvkiadó, 2000.

Az Oscar-díjas amerikai film, az *Amerikai szépség* egy bőségben élő, technikailag fejlett, ugyanakkor erkölcsileg lepusztult és kiüresedett világot mutat be. A film nagy vitát váltott ki Amerikában – megkérdőjelezték, hogy vajon tipikus-e a lehangoló kép, vagy csak szélsőséget tükröz? F. Fukuyamának az elmúlt évek talán legdivatosabb szociológusának könyve, *A nagy szétbomlás* – amely a könyvnapon jelent meg az Európa Könyvkiadó Memória Mundi sorozatában – erre a kérdésre keres tudományosan megalapozott választ. Nem nehéz megjósolni a *Nagy szétbomlás* sikerét. Minden együtt van benne, ami egy igazi bestsellerhez szükséges: a sokakat érdeklő téma, a közérthető nyelvezet, az adatok sokaságával alátámasztott érvelés, a tudomány legújabb eredményein alapuló módszertan és – nem mellékesen – a szerző korábbi könyveinek, *A történelem vége* és a *Bizalom* világsikere.

Valós-e a kép, és ha igen, mi az oka, hogy az elmúlt évszázad legsikeresebb társadalmi az erkölcsi szétesés jeleit mutatják? – teszi fel a kérdést Fukuyama. Hogyan lehetséges, hogy a soha nem látott bőség közepette, a korlátok nélküli szabadság korában, a csaknem mindenki által elérhető kellemességek özönében az emberek boldogtalannak és társtalannak érzik magukat? A választ egy új fogalom, a *társadalmi tőke* alkalmazásával keresi a könyv. A társadalmi tőkét mint az emberek közötti bizalom szálait értelmezi a szerző. A tőke – némileg leegyszerűsítve – olyan dolog, ami tulajdonosának valamikor pénzbe és erőfeszítésbe került, és amelyről most időlegesen lemond, annak reményében, hogy az a jövőben több pénzt és kellemességet fialjon. A befektető az anyagi tőkéjét bocsátja a vállalkozás rendelkezésére, az egyén a kellemességek választása helyett időt és pénzt fordít arra, hogy képezze magát, hogy emberi tőkeként hasznosítható szakértelemre és gyakorlatra tegyen szert. Fukuyama elméleté emelt állítása az, hogy a történelmi fejlődésben az előzőekkel összevethető fojtosságú az emberi kapcsolatokban, a bizalomban, az együttműködési hajlandóságban és a segítőkészségben felhalmozódó *társadalmi tőke*. A nyugat-európai fejlődés dinamikáját az magyarázza, hogy a kölcsönös bizalom szálai túlnyúlnak a családi szférán, és az ún. „birodalmi rádiusz” az egész társadalomra kiterjed. A becsületesség, a megbízhatóság és a civilizált viselkedés nemcsak a rokonok között lesz kívánatos érték, hanem a közösség minden tagjára érvényessé válik. A bizalom szálai behálózják az egész társadalmat, mintha megolajoznák az emberi kapcsolatokat, amitől a szervezetek simábban

működnek, és társadalmi tőkévé válva hihetetlenül megnövelik a gazdaság dinamikáját.

„A nagy szétbomlás” fogalma arra utal, hogy az elmúlt évtizedek tapasztalatai szerint a századokon keresztül felhalmozott társadalmi tőke fogyatkozni kezd. A dezorganizálódás jelei jól kivehetők a három szférában – a bűnözés (mind a polgári perek, mind pedig a bűnesetek) növekedésében, a család válságában (a házasságban együtt élők arányának csökkenésében, a házasságon kívül születettek arányának növekedésében) és a szinte minden társadalmi intézménnyel kapcsolatos bizalom általános gyöngülésében. Fukuyama tudósokra jellemző érnye, hogy túllép az egyedi példákon, és a fellelhető statisztikai adatokkal bizonyítja állításait. Nem hallgatja el azonban az általános tendenciáknak sokszor ellentmondani látszó egyedi tényeket sem, amelyek ugyan nem cáfolják érvelését, de óvatosságra intenek a gyors következtetések levonását illetően. Számunkra, Kelet-Európában a „nagy szétbomlás” jelensége különösen érdekes, mert egyszerre két, egymással ellentétes tendencia kibontakozásaként érvényesül. Egyrészt a piacgazdaság és a törvényeken alapuló jogrend lassan kezdi megnövelni a korábban igencsak rövid hatósugarú bizalmi rádiuszt. Ugyanakkor az individualizmus térnyerése szétszaggatja az egykor kialakult társadalmi szolidaritás szálait, és a diktatúra nyomása alól szabadulva a bűnözés is gyors növekedésnek indult.

Különösen értékes teszi a könyvet, hogy többféle szaktudomány legújabb eredményeit használja fel és integrálja. A társadalomtudományok elemzéseiket hagyományosan bizonyos logikus de bizonytalan alapfeltételezésre építették. A kilencvenes években egy sor területen szintáttörést jelentő eredmények születtek, amelyek bizonyíthatóvá tették magukat az alapfeltételezéseket. A könyv második része az erkölcs genealógiájával és változásával foglalkozik, melynek területén meghatározó volt az axiomatikus megközelítés szerepe. Ki abból indul ki, hogy az emberek rosszak (Hobbes), ki abból, hogy az emberek eredendően jók (Rousseau), vagy abból, hogy az erkölcs Isten által adott. Az elmúlt évtizedekben azonban a játékelmélet, az etológia, az evolúciós antropológia, és egy sor egyéb konkrét szaktudomány elemezhetővé tette egy csimpánz-csoport „erkölcsét” és „politikai viselkedését”, vagy számítógéppel szimulálhatóvá varázsolta a szokások létrejöttének, a kooperációs készségnek és a bizalom kialakulásának, vagy ellenkezőleg, a szétesésének folyamatát.

Fukuyama a felsorolt és sokféle tudomány modelljét alkalmazó, korszerű módszerekre támaszkodva elemzi századunk fejlődését. E fejlődés meghatározó tendenciája – mint azt korábbi könyveiben leírta – a liberális gazdaság és a politikai demokrácia győzelme a piacot és az egyének szabad választásait elutasító társadalmi rendszerek felett. A század elején a társadalmi megkötöttségek, az anyagi kényszerek és az osztálykülönbségek alapvetően korlátozták az egyén választási lehetőségeit. A század végére ezt a korlátozottságot felváltotta a vá-

lasztási lehetőségek hihetetlen bősége. Az emberek megszabadultak a viselkedést gúzsba kötő előírások rabságából, a vágyaik kielégítését akadályozó szabályok tömegétől. Ebben a „mindent szabad” és „nincs határ” állapotban a társadalmi előírások a választást ugyan már nem korlátozzák, de a tájékozódási pontokat és az eligazító ideológiákat is nélkülözték. Ez az oka, hogy a szélsőséges individualizmus győzelmét az egyén nem diadalként, hanem elbizonytalanodva és elidegenedve éli meg. Miközben abszolút szabadságát ünnepli, és fenéig akarja élvezni „az egész világ engem szolgál” állapotát, kiéhezett a valódi közösségekre, és reménytelenül keresi a bizalmat a barátságban és a szerelemben.

Fukuyama könyve meggyőző diagnózist nyújt a jelenről, de bizonytalan a jövő alakulását illetően. Az emberi történelemben – állítja némileg leegyszerűsítő módon – mindig voltak nagy szétbomlások, de ezeket rendre követte a nagy újjáépítés. A bizalmi rádiusz növelésének korábban két fontos forrása volt: először a vallás, később az állam és a politika. Ezek jövőbeli integráló szerepével kapcsolatban a szerző óvatosságra int, érzékelve a fundamentalizmus és a bürokrácia negatív szerepét. Ugyanakkor tudatában van annak, hogy a technikai fejlődés és a globalizációt kísérő multi-kulturalizmus térhódítása még inkább kiélezi a jelenlegi helyzetet. Mindez nehezen feloldható kihívást jelent a biztos identitás, stabil értékeket és bizalmat nyújtó közösséget igénylő egyén számára. Ebben a helyzetben megoldást nem, csak reményt fogalmaz meg a szerző a könyv utolsó soraiban: „Az egyetlen okunk a reményre az ember roppant erejű, veleszületett képessége a társadalmi rend újjáépítésére. Ennek az újjáépítésnek a sikerétől függ, hogy felfelé mutat-e a Történelem nyila.” Akit ez a kérdés érdekel, olvassa el a könyvet és gondolkozzon el rajta.